सुभाषित-पद्य-रत्नाकर

(चोथा भाग)

सन्मार्गदर्शक जीयाद् हेयज्ञेयत्वबोधकम् ।
आनन्दकन्दजीमूत सदा सूक्त मता मुखे ॥

मुनिराज श्री विशालविजयजी

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા, પુ૦ ૫૨

॥ अर्हम् ॥

સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર

(ચોથો ભાગ)



સંગ્રાહક અને અનુવાદક

મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજી

પ્રથમ આવૃત્તિ

૧૦૦૦

વીર સં ૨૪૬૫ ધર્મ સં ૧૭ વિ સં ૧૯૯૫

કિં ૧-૪-૦

પ્રકાશક —

દીપચંદ બાંઠીયા

મંત્રી, શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા

છોટા સરાફા—ઉજ્જૈન

પ્રકાશકનુ નિવેદન

જ્ઞાનના પ્રચારમા, સાહિત્યના સર્જનમા, તીર્થોના ઉદ્ધારમા અને જૈનશાસનની પ્રભાવનામા પોતાના જીવનની આહુતિ આપનાર સ્વ૦ ગુરુદેવ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય **શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી** મહારાજનો સમુદાય પણ, તેઓશ્રીના જ પગલે ચાલી સાહિત્યની સેવામા જે મોટો ફાળો આપી રહ્યો છે, એ કોઇથી અજાણ્યુ નથી એ સ્વ૦ ગુરુદેવના પ્રશિષ્ય અને શાતમૂર્તિ વિદ્વાન્ મુનિમહારાજ શ્રી જયન્તવિજયજીના શિષ્ય, ગુરુભક્તિપરાયણ, મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજીના થોડા વખત પહેલા બહાર પાડેલા ત્રણ ગ્રથો પછી, આ ચોથો ગ્રથ બહાર પાડતા અમને ખરેખર આનદ થાય છે

ઉપદેશકોને અને સામાન્ય ગૃહસ્થોને પણ બે ઘડી આત્માની શાતિ માટે સ્વાધ્યાયનુ એક અપૂર્વ સાધન બની શકે એવા આ ચારે ગ્રથો તેમજ થોડા વખત પહેલા બહાર પડેલ પાચમો ભાગ પણ જરૂર લોકોને મહાઉપકારી થશે, એવી અમને ખાતરી છે (આ પાચમો ભાગ આ ચોથા ભાગની પહેલા જ તૈયાર થઇ શકવાથી પ્રગટ કરવામા આવ્યો છે એમા જિનસ્તુતિ વગેરેનો સગ્રહ કરવામા આવ્યો છે)

ત્રણ ભાગોની માફક જ આ ચોથો ભાગ પણ લગભગ ચારસો પાનાનો થયો છે

અમને એ જણાવતા હર્ષ થાય છે કે—પહેલા ભાગને વાચ્યા પછી અનેક વિદ્વાનોએ આ ગ્રથ માટે ઊંચા અભિપ્રાયો લખી મોકલ્યા છે અમારી પાસે પહોચેલા એ અનેક અભિપ્રાયોમા કોઈ કોઇ મહાનુભાવોએ કરેલી સૂચનાઓમા મુખ્ય બે સૂચનાઓ આ છે

૧ અનુવાદ નાગરી ટાઇપમા છપાયો હોત તો ઠીક થાત

૨ ગ્રથમા આવેલા શ્લોકોની અનુક્રમણિકા આપવી જોઇતી હતી

આ સંબંધી અમારો ખુલાસો આ છે —

આ ગ્રંથના પહેલેથી જે ગ્રાહકો નોંધાયા છે અને જેઓ તરફથી ખાસ મદદ મળી છે તેઓ બધા ગુજરાતી હોઈ તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે ગુજરાતી ટાઇપમાં અનુવાદ આપવો પસંદ કર્યો છે અનુક્રમણિકા પ્રત્યેક ભાગમાં આપવાથી પ્રથમના ત્રણ ભાગોનું ખર્ચ અને કલેવર વધી જતું હોવાથી ચાર ભાગોના શ્લોકોની અનુક્રમણિકા એક સાથે ચોથા ભાગમાં આપવાનું ગણ્યું હતું અને તે પ્રમાણે આ ચોથા ભાગને છેડે આપવામાં આવી છે

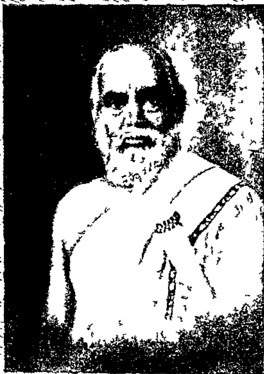
શ્રી આનંદ પ્રેસ—ભાવનગરના માલિક શ્રીયુત દેવચંદ દામજી જેણે આ પુસ્તકને પ્રેમભાવની દૃષ્ટિએ સુંદર બનાવવામાં અને જલદી તૈયાર કરી આપવામાં જે લાગણી અને કાળજી બતાવી છે તે માટે અમે તેમના આભારી છીએ

ગુરુદેવ આવું બીજું સરલ તથા ઉપયોગી સાહિત્ય સારા પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય અમોને અર્પો એ જ ઇચ્છા !

મંત્રી—

શ્રી વિ ધ સૂ જૈન ગ્રંથમાળા—ઉજ્જૈન

જગત્પૂજ્ય-શાસ્ત્રવિશારદ-જૈનાચાર્ય—



શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

જન્મ સંવત્ ૧૯૨૪. દીક્ષા સંવત્ ૧૯૪૩.
આચાર્યપદ સં. ૧૯૬૪. સ્વર્ગગમન સંવત્ ૧૯૭૮.

ની મહ ન પ્રા પ્રેસ-ભાવનગર

આ સંબંધી અમારો ખુલાસો આ છે—

આ ગ્રંથના પહેલેથી જે ગ્રાહકો નોંધાયા છે અને જેઓ તરફથી ખાસ મદદ મળી છે તેઓ બધા ગુજરાતી હોઇ તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે ગુજરાતી ટાઇપમાં અનુવાદ આપવો પસંદ કર્યો છે અનુક્રમણિકા પ્રત્યેક ભાગમાં આપવાથી પ્રથમના ત્રણ ભાગોનું ખર્ચ અને કલેવર વધી જતું હોવાથી ચારે ભાગોના શ્લોકોની અનુક્રમણિકા એક સાથે ચોથા ભાગમાં આપવાનું ગમ્યું હતું અને તે પ્રમાણે આ ચોથા ભાગને છેડે આપવામાં આવી છે

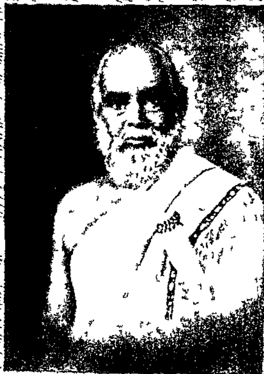
શ્રી આનંદ પ્રેસ—ભાવનગરના માલિક શ્રીયુત દેવચંદ દામજી શેઠે આ પુસ્તકને પ્રેસકળાની દૃષ્ટિએ સુંદર બનાવવામાં અને જલદી તૈયાર કરી આપવામાં જે લાગણી અને કાળજી બતાવી છે તે માટે અમે તેમના આભારી છીએ

ગુરુદેવ આવું બીજું સરળ તથા ઉપયોગી સાહિત્ય સારા પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય અમોને અર્પો એ જ ઇચ્છા !

મંત્રી—

શ્રી વિ ધ સૂ. જૈન ગ્રંથમાળા—ઉજ્જૈન

જગત્પૂજ્ય-શાસ્ત્રવિશારદ-જૈનાચાર્ય—



શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

જન્મ સંવત ૧૯૨૪ — દીક્ષા સંવત્ ૧૯૪૩.

આચાર્યપદ સં. ૧૯૬૪ — સ્વર્ગગમન સંવત ૧૯૭૮.

શ્રી મહોદય પ્રી. પ્રેસ-ભાવનગર

जगत्पूज्य-श्रीविजयधर्मसूरीश्वराणां स्तुतिपञ्चकम् ।

यस्याऽऽसीदुपदेशपद्धतिरहो ! भव्यात्ममोदप्रदा,
यस्याऽऽमन् प्रगुणा गुणाश्च सुलद्या सद्भिः स्तुत्ताश्चादृता ।
यस्य प्रस्फुरदस्ति पण्डितगणे शुभ्राशुजित् सयश ,
त श्रीधर्मगुरु नमामि मनसा नम्र सुभक्त्याकुल ॥ १ ॥

येनाहो ! किल लोकबोधनकृते ग्रन्थानलि स्थापिता,
सुग्रन्था शतश प्रसृत्य विदुषा व्याप्तास्ततो मानसम् ।
पाश्चात्यैरपि तेन लब्धममल जैनीयवाणीफल,
भूतास्ते वशिनो विदेशिविबुधा यस्य प्रभोस्त स्तुवे ॥ २ ॥

सर्वे लोका हि मन्यन्ते, धनिविद्वत्सुसाधव ।
राजानोऽपि नमस्यन्ति, धर्मसूरिं भजामि तम् ॥ ३ ॥

भो ! भो ! जना वच्मि सुनिश्चयेन,
ससेव्यता धर्मगुरु सुभक्त्या ।
यदीप्यते धर्मसुखेद्धसिद्धि-
रत्रास्ति मान तु ममानुभूति ॥ ४ ॥

तव प्रसादेन गुरो ! मयेद,
कार्य कृत लोकहिताय किञ्चित् ।
स्वामिन् ! गृहीत्वा हि मम प्रयास,
मह्य प्रदद्यास्तु विशिष्टशक्तिम् ॥ ५ ॥

—त्वचरणचञ्चरीक —
विशालविजयः



शान्तमूर्ति मुनिराज

महाराज

જેમની

પવિત્ર છત્રછાયામા

આ

આખુય જીવન

જ્ઞાન-ધ્યાન અને સયમ આરાધનમા

પસાર કર્યું,

જેમની

અસીમ કૃપાથી

આત્મસાધનાનો પવિત્ર માર્ગ લાધ્યો

તે

જીવન-સર્વસ્વ સમા

પરમ પૂજ્ય, ગુરુમહારાજ, શાતમૂર્તિ

શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજ

ને

સાદર સમર્પણ

—વિશાળવિજય

જેમની

પવિત્ર છત્રછાયામાં

આ

આખુંય જીવન

જ્ઞાન-ધ્યાન અને સંયમ આરાધનમાં

પસાર કર્યું,

જેમની

અસીમ કૃપાથી

આત્મસાધનાનો પવિત્ર માર્ગ લાધ્યો

તે

જીવન-સર્વસ્વ સમા

પરમ પૂજ્ય, ગુરુમહારાજ, શાંતમૂર્તિ

શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજ

ને

સાદર સમર્પણ

—વિશાળવિજય

અમારી ગ્રંથમાળાના ગુજરાતી પુસ્તકો

૧ વિજયધર્મસૂરિ–સ્વર્ગવાસ પછી	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	૨–૮–૦
૬ વિજયધર્મસૂરિના વચન–કુસુમો	,,	૦–૪–૦
૧૦ આબૂ (૭૫ ફોટા સાથે)	શ્રી જયન્તવિજયજી	૨–૮–૦
૧૧ વિજયધર્મસૂરિ	ધીરજલાલ ટો શાહ	૦–૨–૦
૧૨ શ્રાવકાચાર	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	૦–૩–૦
૧૩ રાણી સુલસા	,	૦–૩–૦
૧૪ સમયને ઓળખો ભા ૨ જો	,,	૦ ૧૦ ૦
૧૫ સમયને ઓળખો ભા ૧ લો	,,	૦ ૧૨ ૦
૧૭ સમ્યક્ત્વપ્રદીપ	શ્રી મંગળવિજયજી	૦–૪–૦
૧૮ વિજયધર્મસૂરિ–પૂજા	,	૦–૪–૦
૨૦ બ્રહ્મચર્યદિગ્દર્શન	શ્રી વિજયધર્મસૂરિ	૦–૪–૦
૨૨ વક્તા બનો	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	૦–૬–૦
૨૩ મહાકવિ શોભન અને તેમની કૃતિ	શ્રી હિમાંશુવિજયજી	૦–૩–૦
૨૪ બ્રાહ્મણવાડા	શ્રી જયન્તવિજયજી	૦–૪–૦
૨૫ જૈનતત્ત્વજ્ઞાન	શ્રી વિજયધર્મસૂરિ	૦–૪–૦
૨૬ દ્રવ્યપ્રદીપ	શ્રી મંગળવિજયજી	૦–૪–૦
૨૮ ધર્મોપદેશ	શ્રી વિજયધર્મસૂરિ	૦–૬–૦
૩૨ ધર્મપ્રદીપ	શ્રી મંગળવિજયજી	૦–૪–૦
૪૦ આબૂ લેખસંદોહ	શ્રી જયન્તવિજયજી	૩–૦–૦
૪૫ વિદ્યાવિજયજીનાં વ્યાખ્યાનો	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	૦–૮–૦
૪૬ શ્રી હિમાંશુવિજયજીના લેખો	,,	૧–૮–૦
મારી સિંધયાત્રા	,,	(છપાય છે)

મળવાનું ઠેકાણું —

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા

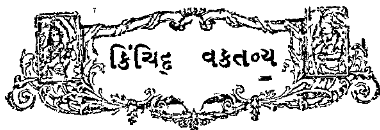
છોટા સરાફા, ઉજ્જૈન (માળવા)

અમારી ગ્રંથમાળાના ગુજરાતી પુસ્તકો

૧ વિજયધર્મસૂરિ-સ્વર્ગવાસ પછી	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	[illegible]
૬ વિજયધર્મસૂરિના વચન-કુસુમો	,,	૦
૧૦ આબૂ (૭૫ ફોટા સાથે)	શ્રી જયન્તવિજયજી	૨
૧૧ વિજયધર્મસૂરિ	ધીરજલાલ ટો શાહ	૦-
૧૨ શ્રાવકાચાર	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	૦-
૧૩ રાણી સુલસા	,,	૦-
૧૪ સમયને ઓળખો ભા ૨ જો	,,	૦ ૧
૧૫ સમયને ઓળખો ભા ૧ લો	,,	૦ ૧
૧૭ સમ્યક્ત્વપ્રદીપ	શ્રી મંગળવિજયજી	૦-૪
૧૮ વિજયધર્મસૂરિ-પૂજા	,,	૦-૪
૨૦ બ્રહ્મચર્યદિગ્દર્શન	શ્રી વિજયધર્મસૂરિ	૦-૪-
૨૨ વક્તા બનો	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	૦-૬-
૨૩ મહાકવિ શોભન અને તેમની કૃતિ	શ્રી હિમાંશુવિજયજી	૦-૩-
૨૪ બ્રાહ્મણવાડા	શ્રી જયન્તવિજયજી	૦-૪-
૨૫ જૈનતત્ત્વજ્ઞાન	શ્રી વિજયધર્મસૂરિ	૦-૪-
૨૬ દ્રવ્યપ્રદીપ	શ્રી મંગળવિજયજી	૦-૪-
૨૮ ધર્મોપદેશ	શ્રી વિજયધર્મસૂરિ	૦-૬-૦
૩૨ ધર્મપ્રદીપ	શ્રી મંગળવિજયજી	૦-૪-૦
૪૦ આબૂ લેખસંદોહ	શ્રી જયન્તવિજયજી	૩-૦-૦
૪૫ વિદ્યાવિજયજીનાં વ્યાખ્યાનો	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	૦-૮-૦
૪૬ શ્રી હિમાંશુવિજયજીના લેખો	,,	૧-૮-૦
મારી સિન્ધયાત્રા	,,	(છપાય છે)

મળવાનું ઠેકાણું —

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા
છોટા સરાફા, ઉજ્જૈન (માળવા)



લગભગ વીસેક વર્ષ પહેલાની વાત છે સસ્કૃત કાવ્યગ્રન્થો અને ચરિત્રગ્રન્થોનો અભ્યાસ અને વાચન કરતા, 'ભવિષ્યમા વ્યાખ્યાનાદિ પ્રસગે કામમા આવશે,' એ ઇરાદાથી કેવળ મારા જ ઉપયોગને માટે નોધી લેવાતો 'શ્લોકસગ્રહ' આમ બીજાઓના પણ ઉપયોગ માટે પુસ્તકાકારે બહાર પડશે, એવી સ્વપ્નમા ય મે આશા નહિ રાખેલી દશેક વર્ષના મારા વાચનમાથી આવા હજારેક શ્લોકોનો સગ્રહ મારી પાસે થયો એ સગ્રહને જોનારાઓ પૈકીના ઘણા શુભેચ્છકોની એ ભલામણે વધારે સગ્રહ કરવા તરફ મને ઉત્સાહિત કર્યો કે– 'આવો સગ્રહ જો પુસ્તકાકારે બહાર પડે તો તે ઘણો ઉપદેશકો, ઉપદેશકો જ નહિ, પરન્તુ સામાન્ય વર્ગને પણ ઉપકારી થાય' પરિણામે અભિનવ ગ્રન્થોનુ વાચન અને તેમાથી સુદર લાગતા સુભાષિતોનો સગ્રહ હુ કરતો જ ગયો મારા આ સગ્રહમા લગભગ ચારેક હજાર શ્લોકોનો સગ્રહ, કે જેમા પ્રાકૃત ગાથાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, થતા તેને છપાવવા માટે તૈયારી કરી કે જેના ફળસ્વરૂપ તેના ચાર ભાગો જનતાની સમક્ષ મૂકવા હુ ભાગ્યશાળી થયો છુ

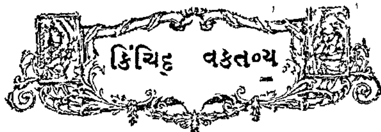
મારા આ સગ્રહો તેના ખપી જીવોને વધારે ઉપયોગી થાય, એટલા માટે મારાથી બની શકયુ તેટલા અશે તેના વિષયો અને પેટાવિષયો પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે કે ઘણી વખત એક જ સુભાષિત કયા વિષયમા મૂકવુ, એ સમજવુ બહુ કઠિન થઇ પડે છે એનો વિષય ઘણી વસ્તુઓની સાથે

ल्पमपि क्षेमकरमारम्भ कुर्यादित्याचष्टे ममाल्पीयसी मतिः ।

अमदावाद	काशीनाथ वासुदेव अभ्यंकर
ता ११-३-१९३९	संस्कृत प्राध्यापक गुजरात कॉलेज

(પડિત વિશાળવિજયજીએ સગ્રહીત કરેલો ચાર ભાગવાળો, સુભાષિતપદ્યરત્નાકર નામનો ગ્રથ, શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રથ માળાએ, વિદ્વાનોને ભેટ કર્યો છે એ ઘણુ જ ખુશી થવા જેવુ છે આ સુભાષિતપદ્યરત્નાકરમા ફક્ત ધર્મના તે તે સુગૂઢ, દુર્ગમ અને મુશ્કેલીથી જાણી-આદરી શકાય તેવા તત્ત્વો, પૂર્વાચાર્યોએ બનાવેલા શ્લોકોવડે જ પ્રદર્શિત કર્યા છે એમ નથી, પણ આમા સાસારિક જીવનમા ઉપયોગી એવી બહુ વસ્તુઓનુ સુદર રીતે વિવેચન કરેલુ દેખાય છે વળી સગ્રહકારે કેવળ જૈનસિદ્ધાત ગ્રથોનો જ ઉપયોગ કર્યો છે એમ નથી પરતુ હિદુધર્મના આચાર ગ્રથો અને સ્મૃતિ ગ્રથો પણ જોયા છે અને તેમાથી પણ સારા સારા શ્લોકો લીધેલા છે

સસ્કૃત ભાષામા અનાદિ કાળથી ચાલ્યા આવતા પ્રચડ ગ્રથપ્રવાહનુ પરિશ્રમપૂર્વક અવગાહન કરીને, બુદ્ધિરૂપી દડવડે જ્ઞાનરૂપી જલનુ મથન કરીને તેમા રહેલા રત્નોનો સારી રીતે સગ્રહ કરીને, સુવિશાલબુદ્ધિવાળા વિશાલવિજયે સગ્રહીત કરેલો અને શ્રીમાન્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજના ચરણોમા અર્પણ કરેલો આ રત્નાકર સફળ થયો છે શતકત્રય, વલ્લભલગ્ગ સુભાષિતરત્નસન્દોહ, સુભાષિતરત્નભાડાગાર, સૂક્તિમુક્તાવળી, જ્ઞાન સાર વગેરે બહુ ગ્રથો વિદ્યમાન હોવા છતા શ્રી વિશાળવિજયજીએ કરેલો આ સુભાષિતપદ્યરત્નાકર ગ્રથ, તેમા આપેલા વિષયોનુ વિસ્તારથી વિવેચન કરેલુ હોવાથી, વિદ્વાનોના મનમા અત્યત ઉચ્ચ સ્થાનને ગ્રહણ કરશે શિષ્યને ભણાવનારા ગુરુઓનો મહાઉપકાર કરીને આ ગ્રથ, જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના ખજાનાનો થોડો પણ કલ્યાણકારી નારભ બહુ જ જલદીથી કરશે એમ મારી નમ્ર બુદ્ધિ કહે છે)



લગભગ વીસેક વર્ષ પહેલાની વાત છે સસ્કૃત કાવ્યગ્રથો અને ચરિત્રગ્રન્થોનો અભ્યાસ અને વાચન કરતા, 'ભવિષ્યમા વ્યાખ્યાનાદિ પ્રસગે કામમા આવશે,' એ ઇરાદાથી કેવળ મારા જ ઉપયોગને માટે નોંધી લેવાતો 'શ્લોકસગ્રહ' આમ બીજાઓના પણ ઉપયોગ માટે પુસ્તકાકારે બહાર પડશે, એવી સ્વપ્નમા ય મે આશા નહિ રાખેલી દશેક વર્ષના મારા વાચનમાથી આવા હજારેક શ્લોકોનો સગ્રહ મારી પાસે થયો એ સગ્રહને જોનારાઓ પૈકીના ઘણા શુભેચ્છકોની એ ભલામણે વધારે સગ્રહ કરવા તરફ મને ઉત્સાહિત કર્યો કે– 'આવો સગ્રહ જો પુસ્તકાકારે બહાર પડે તો તે ઘણા ઉપદેશકો, ઉપદેશકો જ નહિ, પરન્તુ સામાન્ય વર્ગને પણ ઉપકારી થાય' પરિણામે અભિનવ ગ્રન્થોનુ વાચન અને તેમાથી સુદર લાગતા સુભાષિતોનો સગ્રહ હુ કરતો જ ગયો મારા આ સગ્રહમા લગભગ ચારેક હજાર શ્લોકોનો સગ્રહ, કે જેમા પ્રાકૃત ગાથાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, થતા તેને છપાવવા માટે તૈયારી કરી કે જેના ફળસ્વરૂપ તેના ચાર ભાગો જનતાની સમક્ષ મૂકવા હુ ભાગ્યશાળી થયો છુ

મારા આ સગ્રહો તેના ખપી જીવોને વધારે ઉપયોગી થાય, એટલા માટે ભાગથી બની શક્યુ તેટલા અશે તેના વિષયો અને પેટાવિષયો પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે કે ઘણી વખત એક જ સુભાષિત કયા વિષયમા મૂકવુ, એ સમજવુ બહુ કઠિન થઇ પડે છે એનો વિષય ઘણી વસ્તુઓની સાથે

સબંધ રાખે છે, તેમ છતા પણ જેટલુ વિચારી શકાયુ તેટલુ વિચારીને તેમ જ બીજા વિદ્વાન્ મહાનુભાવોની સલાહ લઇને વિષય-વિભાગો પાડવામા આવ્યા છે આશા છે કે—આના ઉપયોગી મહાનુભાવોને અમે કરેલી છાટણીથી જરૂર લાભ થશે

વિષયોની છાટણી કરવામા એક બીજી મુશ્કેલી પણ ભૂલવા જેવી નથી જ ધાર્મિક વિષયો અને વ્યાવહારિક વિષયોને જુદા કરવા એ ઘણુ જ કઠિન કામ છે એમ મને લાગ્યુ છે માર્ગાનુસારી ગૃહસ્થોના ૩૫ ગુણો કે શ્રાવકોના ૨૧ ગુણો, નીતિ કે સદાચાર કર્તવ્ય કે વિનય-વિવેક, આ બધા વિષયો, નૈતિક વિષયો જેવા દેખાવા છતા જેમ ધાર્મિક વિષયોથી જુદા પાડી શકાય નહિ, તેમ શ્રાવકાના ૧૨ વ્રતો, ભાવના કે ધ્યાન, પદરકર્માદાન કે અઢાર પાપસ્થાન એ ધાર્મિક ગણાતા વિષયો વ્યાવહારિક વિષયોથી જુદા પાડી શકાય નહિ એમ હોવા છતા આ પુસ્તકોનો લાભ લેનારાઓની અનુકૂળતા માટે આ પુસ્તકોમા આપેલા બધા વિષયોને, બની શક્યુ તેટલા વિચારપૂર્વક ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક એમ બે વિભાગોમા વહેચી દેવામા આવ્યા છે

યદ્યપિ સુભાષિતોના સગ્રહરૂપે સુભાષિતરત્નભાડાગાર, સુભાષિત સુધારત્નભાડાગાર અને એવા અનેક ગ્રન્થો બહાર પડ્યા છે, પરન્તુ એમા મોટે ભાગે હિંદુ ગ્રથોનો જ સગ્રહ છે, તેમજ તે ગ્રથો સાનુવાદ નથી આ બે ખામી મારા આ સગ્રહમાથી દૂર કરવામા આવી છે એટલે કે હિંદુ ગ્રથો ઉપરાન્ત જૈન ગ્રથો પૈકીના સુદરમા સુદર સુભાષિતો આ સગ્રહમા જેમ વિશેષરૂપે લેવામા આવ્યા છે, તેવી જ રીતે દરેક સુભાષિતોનો અનુવાદ પણ તેની સાથે આપવામા આવ્યો છે

એક બીજી પણ વિશેષતા આમા છે કે જે શ્લોક જ્યાથી લેવામા આવ્યો છે, એ સ્થાન પણ તે ગ્રથના પૃષ્ઠ, અધ્યાય, વગેરે સાથે આપવામા આવ્યુ છે આ વિશેષતા અત્યાર સુધીના આવા બીજા સગ્રહમા ભાગ્યે જ જેવાય છે

મારો આ સંગ્રહ લગભગ ચાર હજાર શ્લોકોનો છે તેનું એક જ પુસ્તક થતા ઘણું મોટું થઇ જવાના ભયને કારણે અને વાચકોની અનુકૂળતાને માટે, એ બધા સંગ્રહને ચાર ભાગમા બહાર પાડવાનું નક્કી કરવામા આવ્યુ છે (આ દરેક ભાગો લગભગ ચારસો ચારસો પાનાના છે) જેમાના ત્રણ ભાગ આ અગાઉ બહાર પડી ચૂકયા છે અને આજે ચોથો ભાગ જનતા સમક્ષ મુકાય છે

સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકરના પાચમા ભાગ તરીકે એક લગભગ ૧૭૫ પાનાનો ગ્રંથ, જલદી તૈયાર થઇ જવાથી આ અગાઉ પ્રસિદ્ધ કરી દીધો છે તેમા જિનસ્તુતિ આદિનો સંગ્રહ આપેલ છે, તેનો ઉલ્લેખ અહી મારે કરવો જોઇએ

મારા સંગ્રહમા જે પ્રાકૃત ગાથાઓનો સંગ્રહ થએલો તેને જુદા જ પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવાનો વિચાર ગોઠવેલો હોઇ, આ સંગ્રહમા, અપવાદ સિવાય માત્ર સંસ્કૃત શ્લોકો જ આપવામા આવ્યા છે

આગલા ત્રણ ભાગોના મારા વક્તવ્યમા ઉલ્લેખ કર્યો પ્રમાણે આ ચોથા ભાગમા આ ગ્રંથના ચારે ભાગમા આવેલા તમામ શ્લોકોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા આપવામા આવી છે તેમજ સંસ્કૃત ભાષાના મહાન્ વિદ્વાન પ્રોફેસર શ્રીયુત કાશીનાથ વાસુદેવ અભ્યંકર મહાશયની પ્રસ્તાવના આપી છે શ્રીમાન્ અભ્યંકર મહાશયે પોતાના અનેક કાર્યોમાથી વખત કાઢીને જે પ્રસ્તાવના લખી આપી છે તે માટે તેમને મારે અવશ્ય ધન્યવાદ આપવો જોઇએ આ અકારાદિ અનુક્રમ તેમજ પ્રસ્તાવના ઉપરાત આગળના પ્રત્યેક ભાગની જેમ આમા પણ વિષયોની અનુક્રમણિકા, સાકેતિક અક્ષરો અને ચિહ્નોની સમજૂતી તથા શુદ્ધિપત્રક આપેલ છે

માત્ર આ પુસ્તકની ઉત્પત્તિના સબંધમા જ જે કઇ બે એક બાબતો કહેવાની હતી તે કહી છે આ પ્રસંગે મારા તે બે મહાન ઉપકારીઓના ઉપકારને પ્રગટ કરવો નહી ભૂલુ કે જેઓની અસીમ

કૃપા અને અમીદૃષ્ટિએ મારા જેવા અજ્ઞાની તેમજ જડબુદ્ધિવાળા જીવને ચૈતન્ય આપ્યું છે અને મારા જીવનની કાયાપલટ કરી મને ઋણી બનાવ્યો છે તેઓ છે–મારા દાદાગુરુ, જગત્પૂજ્ય, શાસ્ત્રવિશારદ, જૈનાચાર્ય શ્રી **વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી** મહારાજ અને મારા ગુરુવર્ય શાંતમૂર્તિ મુનિરાજ શ્રી **જયન્તવિજયજી** મહારાજ મારા ગુરુએ આ ગ્રંથને સુંદર પદ્ધતિસર અને શુદ્ધ બનાવી આપવા માટે શ્રમ સેવ્યો છે, એ બદલ પણ હું તેઓશ્રીનો ઋણી છું

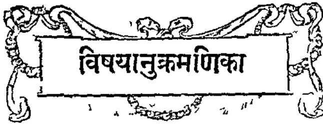
વિષયો અને પેટાવિષયોની ચૂંટણી કરવામાં તેમજ પ્રૂફો વગેરે તપાસવામાં સાયલાનિવાસી ન્યાયતીર્થ–તર્કભૂષણ **પંડિત રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈએ** આપેલા સહયોગ બદલ તેઓને ધન્યવાદ આપવો ભૂલીશ નહિ

ઉપર્યુક્ત બન્ને ગુરુદેવોની અસીમ કૃપા, બીજી સાહિત્યસેવા કરવાનું સામર્થ્ય મને અર્પે, એ અંતરની અભિલાષાપૂર્વક વિરમું છું

વઢવાણ કેમ્પ, અષાડ શુદ ૧૫
વી સં ૨૪૬૫ ધર્મ સં ૧૭

—ધર્મજયન્તોપાસક
મુનિ વિશાળવિજય





(चोथा भागनी)

૧૧૦ ભાગ્ય

કુલ શ્લોક ૩૬ પૃષ્ઠ ૧૩૦૫

૧૧૧ દરિદ્રતા

કુલ શ્લોક ૧૧ પૃષ્ઠ ૧૩૧૯

[વ્યાવહારિક વિભાગ]

શ્લોકોનાં પ્રમાણોમાં આપેલ ગ્રન્થોનાં તથા સ્થળોના ટૂંકાં નામોની સમજુતી

अ०-अध्याय, अध्ययन, अधिकार
आग०स०-आगमोदय समिति, सुरत
आत्मा० स०-जैन आत्मानन्द सभा, भावनगर
जिन वि०-जिनविजयजी
त्रिशष्टि-त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र
दे० ला०-देवचद लालभाई पुस्त कोद्धार फड, सुरत
नि० सा०-निर्णयसागर प्रेस
पृ०-पृष्ठ
प्र० प्रवाह
प्र० स०-जैनधर्म प्रसारक सभा भावनगर
य० वि० प्र०-यशोविजय जैन ग्रथमाला, भावनगर
वि० ध० ल०-विजयधर्मलक्ष्मी ज्ञान मदिर, आगरा
श्लो०-श्लोक
ही ह०-पडित हीरालाल हसराज जामनगर

જે શ્લોકના પ્રમાણના અતે ફૂલ (*)નુ નિશાન આપ્યુ છે તે શ્લોક તે ગ્રથકારનો પોતાનો બનાવેલો નથી, પણ બીજાના ગ્રથમાથી એ ગ્રથમા લીધેલો છે, એમ સમજવુ'।

શ્લોકના પ્રમાણના ઉલ્લેખમા કૌસ ( )મા આપેલ નામ ગ્રથકર્તાનુ અથવા તો પ્રકાશનુ સમજવુ ગદ્ય, પદ્ય કે ભાષાન્તરનો ઉલ્લેખ પણ કૌસમા જ કરવામા આવ્યો છે



हमारी ग्रथमाला की सस्कृत पुस्तकें

२ धर्मविद्यामाला	श्री हिमाशुविजयजी	०-२-०
३ प्रमाणनयतत्त्वालोक (प रामगोपालाचार्यजीकृत टीका युक्त)	"	० १४ ०
८ जयन्तप्रबन्ध	"	०-३-०
१९ जैनी सप्तपदार्थी	"	०-५-०
२७ सुभाषित पद्य रत्नाकर भा १ (गुजराती भाषा तर युक्त)	श्री विशालविजयजी	१-४-०
३० अर्हत् प्रवचन (गुजराती भाषान्तर युक्त)	श्री विद्याविजयजी	०-५-०
३१ सुभाषित पद्य रत्नाकर भा २ (गुजराती भाषान्तर युक्त)	श्री विशालविजयजी	१-४-०
३२ सुभाषित पद्य रत्नाकर भा ३ (गुजराती भाषान्तर युक्त)	"	१-४ ०
३६ श्री हेमचन्द्र वचनामृत (गुजराती भाषान्तर युक्त)	श्री जयन्तविजयजी	०-८-०
३७ श्री पद्यकथा सग्रह	श्री हिमाशुविजयजी	०-४-०
३९ श्री द्वादशव्रत कथा	"	०-८-०
उत्तराध्ययनसूत्र (कमलसयमी टीका युक्त) भा १, २, ३, ४	श्री जयतविजयजी	प्रत्येक भाग क ३-८-०
प्रमाणनयतत्त्वालोक प्रस्तावना	श्री हिमाशुविजयजी	०-३-०

श्री विजयधर्मसूरि जैन ग्रन्थमाला
छोटा सराफा, उज्जैन (मालवा)

शुद्धिपत्रकम्

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१२०८	२	-मकमेव	-मेकमेव
१२१८	२०	-शुद्धि	-शुद्धि
१२२५	९	पर	पर
१२२९	४	दुःखमर्थस्यैव	दुःसमर्थस्यैव
१२४२	६	-पाजन-	-पार्जन-
१२५६	११	विस्तीर्ण	विस्तीर्ण
१२५६	१२	ससौख्य-	स सौख्य-
१२७०	११	पूर्व-	पूर्व-
१२७७	२१	-पूजादान्	पूजादीन्
१२७९	३	मुत्र	मूत्र
१२७९	१५	निविडा	निविडा
१२८०	१६	भूड्के	भुङ्क्ते
१२८९	१५	-र्जामो	-र्जोभो
१२९०	२०	मित्रताम्	मित्रताम्
१२९७	१४	मत्री	मैत्री
१२९८	४	ठीક નથી	તે ઠીક નથી,
१२९९	२२	वाद	वाद
१३०३	१६	વધક	વૈધક
१३०४	३	-रात्रौ	-रात्रौ
१३०५	५	शातिपव	शातिपर्व
१३०९	३	यथेष्टम्	यथेष्टम्
१३१२	१५	सुकद्रा-	सुकुद्रा-
१३१६	१२	સામ	સામગ્રી

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१३३०	१२	सशयात्मा	संशयात्मन
१३३१	१७	बहुला भवन्ति	बहुलीभवति
१३३२	९	घूत	घूत
१३३३	१५	घूते	घूतेन
१३३४	१८	जभते	जभेत
१३३७	२१	પશુએ	પશુઓ
१३३९	११	भृङ्गी	भृङ्गी
१३४०	३	माहस्थ्येन	गार्हस्थ्येन
१३४१	११	चितस्य	चित्तस्य
१३५९	८	श्लाक	श्लाक
१३६०	५	तત્પર	તત્પર
१३६२	१२	पृथ्वीन	पृथ्वीय
१३७१	८	-यजिष्ठा	-यजिष्ठो
१३७१	२२	सर्वे	सव-
१३८५	१५	जृम्भेत्	जृम्भेत्
१३९४	३	-विशेष-	-विशेष-
१४०७	२२	-निपाता	-निपाता
१४०८	१०	હોય	હોય તો
१४०८	११	જો	જો
१४१०	१५	बूयात्	ब्रूयात्
१४१३	१७	-नयक्षणा	नयक्षणा
१४१७	९	તે છતા	છતા તે
१४२२	७	नेति	नेति
१४२६	१७	પરાગ્ય	વૈરાગ્ય
१४३०	२	-माध्यस्थं	-माध्यस्थ्य
१४३१	९	સજ્જનોનો	સજ્જનોનો

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१४३५	१५	फत्तामभेद	कर्त्ता ममेव
१४३८	६	भवद्	भवेद्
१४४४	९	निवृत	निर्वृत
१४४४	१०	निर्णित	निर्णीत
१४४७	१९	वष्णुव	वैष्णुव
१४४८	६	कुमार्ग	कुमार्ग
१४४९	२	व्ययहारिक	व्यावहारिक
१४५१	१४	५४७ थी ५४०	५४७ थी ५५०
१४५८	८	पावत्रता	पवित्रता
१४५५	९	स्री	स्त्री



અર્બુદ-પ્રાચીન-જૈન-લેખ-સન્દોહ

આ ગ્રંથમાં આબુના જૈન મંદિરોના બધા નવીન શિલાલેખો, તેના ગુજરાતી અનુવાદ તથા ઐતિહાસિક નોંધો આપવામાં આવેલ છે. પ્રારંભમાં શિલાલેખો સંબંધી અનેક પ્રકારની અનુક્રમણિકાઓ આપી ગ્રંથને ઉપયોગી બનાવવા માટે ઇતિહાસપ્રેમી મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજે ઘણી મહેનત લીધી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૭૫૦

મૂલ્ય ત્રણ રૂપિયા.

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર (સટીક) ભા. ૧-૪

કલમસ્થ મૂળ સરલ ટીકા સાથે પ્રસ્તુત આગમ ગ્રંથ ઇતિહાસપ્રેમી મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજે સુંદર રીતે સંપાદિત કર્યો છે. આ ટીકા ઘણી સરળ છે. આમાં ઉપદેશ માટે ઉપયોગી એવી પ્રાચીન કથાઓનો સંગ્રહ પણ સારો છે. મૂલ્ય ત્રણેના સાડાનવ રૂપિયા.

સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર ભા. ૧-૨-૩

આ ગ્રંથમાં જુદા જુદા વિષયોના હજારો શ્લોકોનો સંગ્રહ ગુજરાતી અનુવાદ તથા શ્લોકોના સ્થળનિર્દેશ સાથે આપવામાં આવ્યો છે. અત્યાર સુધીના બધા સુભાષિત સંગ્રહોમાં વિદ્વાનોએ આ ગ્રંથને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. ઉપદેશકો તથા વ્યાખ્યાતાઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી આ ગ્રંથનું સંપાદન મુનિરાજ શ્રી વિશાલવિજયજીએ ઘણા પરિશ્રમપૂર્વક કર્યું છે. દરેક ભાગમાં ચારસો ચારસો પાના આપવામાં આવ્યા છે. પાકું બાઇન્ડીંગ સુંદર છપાઇ અને ઉંચા કાગળ છતાં મૂલ્ય દરેક ભાગનો સવા રૂપિયો.

સુભાષિત-પદ્ય રત્નાકર ભાગ ૫

આ ગ્રંથમાં પ્રભુ આગળ બોલવાની સ્તુતિના શ્લોકોનો સંગ્રહ, વિશેષ શલાકા પુરુષોની અનેકવિધ બાબતોના કોઠાઓ તથા અનુક્રમણિકા વગેરે આપી મુનિરાજ શ્રી વિશાલવિજયજીએ આ ગ્રંથને અનેક રીતે ઉપયોગી બનાવ્યો છે. લગભગ ૨૦૦ પાના, સુંદર છપાઇ છતાં મૂલ્ય દસ આના.

॥ ॐ अर्हं नमः । ऐं नमः ॥

जगत्पूज्य-श्रीविजयधर्मसूरीश्वरेभ्यो नमो नमः ।

मुनिश्री-विशालविजयजीमहाराजसङ्गृहीतः

सुभाषित-पद्य-रत्नाकरः

(चतुर्थो भागः)

गूर्जरभाषानुवादसहितः



॥ मङ्गलाचरणम् ॥

स्तुतं महेन्द्रैरभिवीक्ष्य यस्य,
तेजश्च राजन्यजनैरजस्रम् ।
भक्त्या चमत्कारमहस्रमूर्तिं,
वन्दे 'घुलेवा'-नगरादिदेवम् ॥ १ ॥

विद्या (१०१)

વિદ્યાની સ્તુતિ.—

शारदा शारदाम्भोज-वदना वदनाम्बुजे ।
सर्वदा सर्वदाऽस्माकं, सन्निधिं सन्निधिं क्रियात् ॥ १ ॥

रघुवंश सर्ग ४, श्लो० १ टीका

શરદ ઋતુના કમળ જેવા મુખવાળી અને સર્વ મનો વાંછિતને આપનારી સરસ્વતી દેવી હમેશા અમારા મુખ-કમલને વિષે ઉત્તમ નિધિ સમાન સાનિધ્યને કરો ! ૧

વિદ્યા પ્રશંસા —

विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुतिः, प्रसादयन्ती हृदयान्यपि द्विषाम् ।
प्रवर्तते नाकृतपुण्यकर्मणां, प्रसन्नगम्भीरपदा सरस्वती ॥ २ ॥

किरातार्जुनीय सर्ग १४ श्लो० ३

સ્પષ્ટ અક્ષરોરૂપી આભૂષણવાળી, કાનને સુખ ઉપજાવે તેવી, શત્રુઓના હૃદયને પણ પ્રસન્ન કરનારી અને નિર્દોષ ગંભીર પદ-શબ્દવાળી સરસ્વતી-વાણી પુણ્ય રહિત પુરુષોને પ્રાપ્ત થતી નથી ૨

વિદ્યા મહિમાઃ—

विद्या विनयोपेता, हरति न चेतांसि कस्य मनुजस्य ? ।
काञ्चनमणिसंयोगो नो जनयति कस्य लोचनानन्दम् ? ॥३॥

विनय सहित એવી વિદ્યા કયા મનુષ્યના ચિત્તને ન
રે ? (સર્વના મનનુ હરણ કરે છે) (કેમકે–) સુવર્ણ અને
ાણિનો સયોગ કોના નેત્રને આનદ ઉત્પન્ન ન કરે ? (સર્વના
ેત્રને આનદ કરે) ૩

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं,
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता,
विद्या राजसु पूजिता न तु धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ ४ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि) श्लो० १६

વિદ્યા એ માણસનુ અધિક રૂપ છે, વિદ્યા જ ઢાંકેલુ ગુપ્ત
ધન છે, વિદ્યા ભોગને કરનારી (તેમજ) યશ અને સુખને
કરનારી છે, વિદ્યા ગુરુઓનો પણ ગુરુ છે, વિદ્યા પરદેશગમ-
નમા બધુજન સમાન છે, વિદ્યા ઉત્તમ દેવતા છે, વિદ્યા જ
રાજાઓમા પૂજાયેલી છે, પણ ધન પૂજાયેલુ નથી (તેવી)
વિદ્યા રહિત માણસ પશુ સમાન છે ૪

विद्यानो ઉપાય:—

विनयेन विद्या ग्राह्या, पुष्कलेन धनेन वा ।
अथवा विद्यया विद्या, चतुर्थं नास्ति कारणम् ॥ ५ ॥

पाण्डवचरित्र (गद्य)

વિદ્યા વિનયવડે ગ્રહણ કરી શકાય છે, અથવા પુષ્કળ
ધન આપવાથી ગ્રહણ કરાય છે, અથવા પોતાની વિદ્યા
આપીને (સામા આપેથી) વિદ્યા ગ્રહણ કરી શકાય છે, આ
સિવાય વિદ્યા મેળવવાનુ ચોથુ સાધન નથી ૫

आचार्यपुस्तकनिवासमहायवल्लभा
बाह्यास्तु पञ्च पठन परिवर्धयन्ति ।
आरोग्यबुद्धिविनयोद्यमशास्त्ररागा
आभ्यन्तरा पठनसिद्धिकरा भवन्ति ॥ ६ ॥

पाण्डवचरित्र (गद्य)

ભણાવનાર આચાર્ય, ભણવાના પુસ્તક, રહેવાનુ સ્થાન, મદદ અને વલ્લભ એટલે સાથે ભણનારા સહાધ્યાયી, આ પાચ અભ્યાસને વૃદ્ધિ પમાડનારા બાહ્ય સાધનો છે તથા નીરોગતા, સારી બુદ્ધિ, વિનય-નમ્રતા, ઉદ્યમ અને શાસ્ત્ર પરની પ્રીતિ, આ પાચ અભ્યાસની સિદ્ધિ કરનારા આભ્યતર સાધનો છે ૬

વિદ્યામા વિઘ્ન.—

नानुद्योगवता न च प्रवसता नात्मानमुत्कर्षता,
नालस्योपहतेन नान्यमनसा नाचार्यविद्वेषिणा ।
न भ्रूभङ्गविलासविस्मितमुखीं सीमन्तिनीं ध्यायता,
लोके ख्यातिकरः सताममिमतो विद्यागुण प्राप्यते ॥७॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (कमलसंयम)पृ०१६९, श्लो० ३४(त्रि ध ज)*

લોકમા પ્રસિદ્ધિને કરનાર તથા સત્પુરુષોને માન્ય એવો વિદ્યાગુણ અનુદ્યોગીને, પ્રવાસ કરનારને, પોતાના આત્માનો ઉત્કર્ષ કરનારને, આલસ્યથી હણાયેલાને, અન્ય મનવાળા—ચપળ મનવાળાને, ગુરુના દ્વેષીને તથા ભ્રકુટીના ભગના

વિલાસવડે વિકસ્વર મુખવાળી સ્ત્રીનુ ધ્યાન કરનાર મનુષ્યને પ્રાપ્ત થતો નથી ૭

વિદ્યાનુ રહસ્ય : દુર્લભઃ—

अमन्त्रमक्षर नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम् ।
अनाथा पृथिवी नास्ति, आम्नायाः खलु दुर्लभाः ॥८॥

उपदेशप्रासाद, भाग १, पृ० ६१*

કોઈ પણ અક્ષર મત્ર વિનાનો નથી, કોઈ પણ મૂળીયુ ઔષધ વિનાનુ નથી તથા સ્વામી વિનાની પૃથ્વી નથી, પરતુ તેના આમ્નાય (રહસ્ય–પરપરાથી ચાલતા આવતા ઉપયોગનુ જ્ઞાન)જ દુર્લભ છે(–જાણી શકાય તેવા નથી) ૮.

વિદ્યા અને ધનઃ—

निरक्षरं वीक्ष्य महाधनत्वं,
विद्याऽनवद्या विदुषा न हेया ।
रत्नावतंसा कुलटा समीक्ष्य,
किमार्यनार्यः कुलटा भवन्ति ? ॥ ९ ॥

નિરક્ષર–અભણ (મૂર્ખ) માણસને વિષે મહાધનની પ્રાપ્તિ જોઇને વિદ્વાન પુરુષે નિર્મળ વિદ્યાનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી (ધનવાન થવાની ઇચ્છાથી વિદ્યાનો ત્યાગ કરવો નહીં) કેમકે કુલટા સ્ત્રીને કદાચ રત્નના અલકારવાળી જોવામા આવે તો પણ શુ આર્ય સ્ત્રીઓ (કુળવાન સ્ત્રીઓ) કુલટા થાય છે? (ન જ થાય) ૯

વિદ્યા અને અહંકાર—

ज्ञानं मददर्पहरं, माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः ? ।
अमृतं यस्य विषायते, तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ॥१०॥

सूत्रकृताङ्गसूत्र, पृ० २३१

જ્ઞાન પોતે જ અહંકારનો નાશ કરનાર છે, છતાં જે પુરુષ તે જ્ઞાનવડે જ ગર્વિષ્ઠ થાય, તેનો વૈદ્ય કોણ હોય? (કોઈ જ ન હોય) જેને અમૃત જ વિષરૂપે પરિણામ પામે છે તેનું ઔષધ શી રીતે કરાય? (ન જ કરાય) ૧૦

यदा किञ्चिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्धः समभवं,
तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः ।
यदा किञ्चित्किञ्चिद् बुधजनसकाशादवगतं,
तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः॥ ११ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ७

'હું કાંઈક જાણું છું,' એમ હાથીની જેમ જ્યારે હું મદવડે અંધ થયો હતો, ત્યારે 'હું સર્વજ્ઞ છું' એ પ્રમાણે મારું મન ગર્વિષ્ઠ થયું હતું, પણ જ્યારે મેં પંડિત જનની પાસેથી કાંઈક કાંઈક જાણ્યું-જ્ઞાન મેળવ્યું, ત્યારે 'હું મૂર્ખ છું' એમ મારા જાણવામાં આવવાથી તાવની જેમ મારો મદ નષ્ટ થયો ૧૧

વિદ્યા વગર નકામું —

रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः ।
विद्याहीना न शोभन्ते, निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ १२ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अ० ३ श्लो० ८.

રૂપ અને યૌવને કરીને સહિત અને વિશાળ (ઉચ) કુળમા ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો જો વિદ્યા રહિત હોય તો તે, ગધ રહિત કેસુડાના પુષ્પની જેમ, શોભતા નથી ૧૨

किं कुलेन विशालेन, विद्याहीनेन देहिनाम् ।
दुष्कुलं चापि विदुषो देवैरपि सुपूज्यते ॥ १३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ८, श्लो० १८

મનુષ્યોનુ વિશાળ કુળ હોય પરતુ તે વિદ્યા રહિત હોય તો તેવા કુળથી શુ ફળ ? (કાઈ જ નહી) અને વિદ્વાન માણસનુ કુળ નીચ હોય છતા તેની દેવતાઓ પણ પૂજા કરે છે ૧૩

વિદ્યા વગરનો અધ —

अनेकसशयोच्छेदि, परोक्षार्थस्य दर्शकम् ।
सर्वस्य लोचन शास्त्र, यस्य नास्त्यन्ध एव स. ॥ १४ ॥

हितोपदेश, प्रस्ताविका, श्लो० १०

શાસ્ત્ર અનેક શકાઓનો નાશ કરનાર છે, પરોક્ષ (અદૃશ્ય) પદાર્થને દેખાડનાર છે અને સર્વ જનોના નેત્રરૂપ છે, આવુ શાસ્ત્ર જેની પાસે ન હોય—જે ભણેલો ન હોય તે અધ જ છે (એમ જાણવુ) ૧૪

વિદ્યાનો હેતુ—

श्लोको वर परमतत्त्वपथप्रकाशी,
न ग्रन्थकोटिपठन जनरञ्जनाय ।

सञ्जीवनीति वरमौषधमेकमेव,
व्यर्थश्रमप्रजननो न तु मूलभारः ॥ १५ ॥

પરમ (શ્રેષ્ઠ) તત્ત્વમાં ને પ્રકાશ કરનાર એક શ્લોક ભણવો તે પણ સારો છે, પરંતુ લોકોને માત્ર રંજન કરવા માટે કરોડ ગ્રંથ (શ્લોક) ભણવા તે સારા નથી જેમકે સંજીવની નામની એક જ ઓષધિ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ ફોગટ શ્રમને જ ઉત્પન્ન કરે તેવો ઘણા મૂળીયાંનો સમૂહ સારો નથી ૧૫

विद्या લખાવવાનું ફળ —

किं किं तैर्न कृतं न किं विवपितं दानं प्रदत्तं न किं,
का वाऽऽपन्न निवारिता तनुमतां मोहार्णवे मज्जताम् ? ।
नो पुण्यं किमुपार्जितं किमु यशस्तारं न विस्तारितं,
सत्कल्याणकलापकारणमिदं यैः शासनं लेखितम् ? ॥ १६ ॥

दानादिप्रकरण अवसर ५, श्लो० १६

જેમણે સારા કલ્યાણના સમૂહનું કારણ એવું શાસ્ત્ર લખ્યું છે તેઓએ શું શું નથી કર્યું ? શું નથી વાવ્યું ? કયું દાન નથી આપ્યું ? મોહરૂપી મહાસાગરમાં ડુબતા પ્રાણીઓની કઇ આપત્તિનું નિવારણ નથી કર્યું ? કયું પુણ્ય ઉપાર્જિત નથી કર્યું ? અને કયો યશ નથી વિસ્તાર્યો? (તેમણે આ બધું જ કર્યું સમજવું) ૧૬

ये लेखयन्ति सकलं सुधियोऽनुयोगं,
शब्दानुशासनमशेषमलङ्कृतीश्च ।
छन्दांसि शास्त्रमपरं च परोपकार-
संपादनैकनिपुणाः पुरुषोत्तमास्ते ॥ १७ ॥

दानादिप्रकरण अवसर ५, श्लो०१७.

જેઓ દરેક પ્રકારના શાસ્ત્રો-જેવાકે-સમસ્ત વ્યાકરણ-શાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્ર, છંદશાસ્ત્ર તથા બીજા શાસ્ત્રો-લખાવે છે તેઓ પરોપકાર કરવામાં અત્યંત નિપુણ એવા ઉત્તમ પુરુષો છે ૧૭

વિદ્યાનું ફળ —

श्रुत्वा धर्मं विजानाति, श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम् ।
श्रुत्वा ज्ञानमवाप्नोति, श्रुत्वा मोक्षं च विन्दति ॥ १८ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० २३५, श्लो० ४ *

(માણસ) શાસ્ત્ર સાંભળીને ધર્મ જાણે છે, શાસ્ત્ર સાંભળીને દુર્મતિનો ત્યાગ કરે છે, શાસ્ત્ર સાંભળીને જ્ઞાન પામે છે તથા શાસ્ત્ર સાંભળીને મોક્ષ મેળવે છે (અર્થાત્ શાસ્ત્ર સાંભળવાથી અનુક્રમે આટલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે) ૧૮

अधीत्य वेदशास्त्राणि, संसारे रागिणश्च ये ।
तेभ्यः परो न मूर्खोऽस्ति, सधर्मा श्वाश्वसूकरैः ॥ १९ ॥

योगवासिष्ठ श्लो० २८.

જે પુરુષો વેદ શાસ્ત્રોને ભણીને પણ સંસારને વિષે રાગવાળા થાય છે, તેમનાથી બીજો કોઇ મૂર્ખ નથી તે કૂતરા, અશ્વ અને ભુંડની જેવા છે, એમ જાણવું ૧૯

विद्या ददाति विनयं, विनयाद् याति पात्रताम् ।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति, धनाद् धर्मं ततः सुखम् ॥ २० ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ श्लो० ६

વિદ્યા વિનયને આપે છે, વિનયથી મનુષ્ય યોગ્ય

પાસે છે, યોગ્યપણાથી ધનને મેળવે છે, ધનથી ધર્મ કરી શકે છે અને તે (ધર્મ)થી સુખ મેળવે ॰ ૨૦

यस्या प्रसादादज्ञोऽपि, नीरक्षीरविवेकवान् ।
हंसो यथा तमोहन्त्रीं, स्तुवे भगवतीं गिरम् ॥ २१ ॥

જે સરસ્વતીની કૃપાથી જળ અને દૂધનો વિવેક કરનારા હંસની જેમ અજ્ઞાની મનુષ્ય પણ સાર અસારનો વિવેકવાળો થઈ વિદ્વાન થાય છે, તે અજ્ઞાનનું હરણ કરનારી સરસ્વતી ભગવતીની હું સ્તુતિ કરું છું ૨૧



लक्ष्मी (१०२)

લક્ષ્મી મહિમા.—

आलस्य स्थिरतामुपैति भजते चापल्यमुद्योगिता,
मूकत्वं मितभाषिता वितनुते मौढ्यं भवेदार्जवम् ।
पात्रापात्रविचारणाविरहिता यच्छत्युदारात्मता,
मातर्लक्ष्मि ! तव प्रसादवशतो दोषा अपि स्युर्गुणाः ॥१॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० ८, श्लो० २१ (य० ग्रं० ग्रं०)*

હે માતા લક્ષ્મી ! તારી કૃપાના વશથી, પુરુષને વિષે દોષ હોય તો તે પણ ગુણરૂપે થાય છે, કેમકે તેનામા (લક્ષ્મીવાળામા) જો આળસ હોય તો તે સ્થિરતાને પામે છે, ચપળતાનો દોષ હોય તો તે ઉદ્યોગીપણાને ભજે છે, મુગાપણુ હોય તો પરિમિત બોલવાપણાને વિસ્તારે છે, મૂઢતાનો દોષ હોય તો તે સરળપણુ કહેવાય છે તથા પાત્ર અને અપાત્રના વિચારરહિતપણુ હોય તો તે ઉદાર પણાને આપે છે–ઉદારતા કહેવાય છે ૧

यस्याग्रे वर्तते वित्तं, मूर्खोऽपि स्तूयते जनैः ।
निर्धनस्तु बुधोऽपि चेत्, स हन्त ! भर्त्स्यते कलौ ॥ २ ॥

मुनि हिमांशुविजय

દુ ખની વાત છે કે જેની પાસે ધન છે તે કલિયુગમા મૂર્ખ હોવા છતા લોકોથી વખણાય છે, અને ધનવગરનો બિચારો પડિત પણ તિરસ્કૃત થાય છે ! ૨

अर्थस्योपार्जने यत्न, कार्य एव विपश्चिता ।
तत्संसिद्धौ हि सिध्यन्ति, धर्मकामादयो नृप ! ॥ ३ ॥

महाभारत, वीराटपर्व अ० ३२, श्लो० २९

પંડિત પુરુષે ધન ઉપાર્જન કરવા માટે યત્ન કરવો, કેમકે ધનની સિદ્ધિ-પ્રાપ્તિ થવાથી હે રાજા ! ધર્મ અને કામ વગેરે (પુરુષાર્થો) સિદ્ધ થાય છે ૩

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः, स पण्डितः स श्रुतिमान् गुणज्ञः ।
स एव वक्ता स च दर्शनीयः, सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ॥४॥

नीतिशतक (भर्तृहरि) श्लो० ३२

જેની પાસે ધન છે તે જ માણસ કુલીન કહેવાય છે, તે જ પંડિત કહેવાય છે, તે જ શાસ્ત્રવાળો-શાસ્ત્રજ્ઞ કહેવાય છે, તે જ ગુણને જાણનાર કહેવાય છે, તે જ વક્તા કહેવાય છે અને તે જ દર્શન કરવા લાયક-મનોહર કહેવાય છે, (કારણ કે) સર્વ ગુણો કાંચનને આશ્રીને રહે છે ૪

अर्थार्थी जीवलोकोऽयं, श्मशानमपि सेवते ।
जनेतारमपि त्यक्त्वा, निःस्वो गच्छति दूरतः ॥ ५ ॥

पुण्यधनन्नपकथा पृ० २ श्लो० २५

ધનનો અર્થી આ જીવલોક (મનુષ્ય) સ્મશાનને પણ સેવે છે, અને નિર્ધન માણસ ધનને માટે થઈને પોતાની માતાનો પણ ત્યાગ કરી દૂર દેશમાં જાય છે ૫

सेव्यः स्यात्सार्थिमार्थाना, महानपि धनैर्विना ।
सेव्यते पुष्पपूर्णोऽपि, पलाश षट्पदैर्न यत् ॥ ६ ॥

सूक्तरत्नावली श्लो० १७ (आत्मा० स०)

ધન રહિત થયેલો એવો મહાપુરુષ પણ યાચકોના સમૂહથી સેવાતો નથી જેમકે પલાશ(ખાખરા)નુ વૃક્ષ ફુલોથી ભરપૂર હોય તો પણ ભમરાઓથી તે સેવાતુ નથી ૬

कारणात् प्रियतामेति, द्वेष्यो भवति कारणात् ।
अर्थार्थी जीवलोकोऽय, न कश्चित् कस्यचित् प्रिय' ॥ ७ ॥
व्यासदेव

કેવળ ધનનો જ અર્થી આ જીવલોક કારણને લીધે પ્રીતિને પામે છે અને કારણને લીધે દ્વેષી થાય છે, પરતુ સ્વભાવથી તો કોઇ કોઇનો પ્રિય કે અપ્રિય નથી ૭

कुलीनोऽपि सुनीचोऽत्र, यस्य नो विद्यते धनम् ।
अकुलीनोऽपि सद्वश्यो यस्य सन्ति कपर्दिकाः ॥ ८ ॥

આ જગતમા જેની પાસે ધન ન હોય તે પુરુષ કુળવાન છતા પણ અત્યત નીચ ગણાય છે, અને જેની પાસે કપર્દિકા–ધન–છે તે પુરુષ હીન કુળનો છતા સારા કુળનો કહેવાય છે ૮

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि, यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
यस्यार्था. स पुमान् लोके, यस्यार्था' स च पण्डितः ॥ ९ ॥
वृद्धचाणक्यनीति, अ० ६, श्लो० ५

જેની પાસે ધન છે તેના સર્વ મિત્રો થાય છે, જેની પાસે ધન હોય તેના જ સર્વ બાધવો થાય છે, જેની પાસે ધન છે તે જ લોકમા પુરુષ છે અને જેની પાસે ધન છે તે જ પડિત કહેવાય છે (અર્થાત ધન જ સર્વ કાર્ય કરનાર છે) ૯

धनैर्दुष्कुलीना कुलीना क्रियन्ते,
घनैरव पापात् पुनर्निस्तरन्ते ।
धनभ्यो विशिष्टो न लोकऽस्ति कश्चित्,
धनान्यर्जयध्व धनान्यर्जयध्वम् ॥ १० ॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (कमलसयम), भाग १, (वि० ध० ल०)

ધનવડે અકુળવાન માણસો કુળવાન થાય છે, ધનવડે જ પાપથી ફરીને નિસ્તાર પામે છે (પાપ રહિત થાય છે), આ લોકમા ધનથી બીજુ કાઈ શ્રેષ્ઠ નથી (તેથી) ધનને ઉપાર્જન કરો, ધનને ઉપાર્જન કરો! ૧૦

यथा विहङ्गास्तरुमाश्रयन्ति,
नद्यो यथा सागरमाश्रयन्ति ।
यथा तरुण्य पतिमाश्रयन्ति,
सर्वे गुणा काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ ११ ॥

मुद्राप्रकाश (भारवि) उच्छ्वास २ श्लो० २७

જેમ પક્ષીઓ વૃક્ષનો આશ્રય કરે છે, જેમ નદીઓ સમુદ્રનો આશ્રય કરે છે અને જેમ યુવતિ સ્ત્રીઓ પતિનો આશ્રય કરે છે તેમ સર્વ ગુણો કાચનનો-ધનનો આશ્રય કરે છે (જ્યા ધન હોય ત્યા ગુણો રહેલા હોય છે) ૧૧

यदुत्साही सदा मर्त्य , पराभवति यज्जनान् ।
यदुद्धत वदेद् वाक्य, तत् सर्व वित्तज बलम् ॥ १२ ॥

મનુષ્ય હમેશા જે ઉત્સાહવાળો રહે છે, અન્ય જનોનો પરાભવ (તિરસ્કાર) કરે છે અને જે ઉદ્ધત વચન બોલે

છે તે સર્વ ધનનુ જ બળ છે-(ધનના ગર્વથી જ છે) ૧૨

तावन्माता पिता चैव, तावत् सर्वेऽपि बान्धवाः ।
तावद्भार्या सदा हृष्टा, यावल्लक्ष्मी. स्थिरा गृहे ॥ १३ ॥

सूक्तमुक्तावली, पृ० ५९, श्लो० १९ (हि० हृ०)*

જ્યાસુધી ઘરને વિષે લક્ષ્મી સ્થિર રહેલી છે ત્યાસુધી જ માતા પિતા હર્ષ પામે છે, ત્યાસુધી જ સર્વે બાધવો હર્ષ પામે છે અને ત્યાસુધી જ ભાર્યા સર્વદા હર્ષ પામે છે ૧૩

अर्थ एव नृप सर्व–पुरुषार्थनिबन्धनम् ।
अर्थेन रहिता सर्वे, जीवन्तोऽपि शवोपमा· ॥१४॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ७४

ધન જ સર્વ પુરુષાર્થોનુ કારણ છે ધનથી રહિત સર્વ પ્રાણીઓ જીવતા છતા પણ શબ તુલ્ય છે ૧૪

ધન સાચો બધુ.—

त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीन, पुत्राश्च दाराश्च सहोदराश्च ।
तमर्थवन्त पुनराश्रयन्ति, अर्थो हि लोके पुरुषस्य बन्धुः ॥१५॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५०, श्लो० ५. (दे ला)

ધન રહિત થયેલા પુરુષને તેના મિત્રો, પુત્રો, સ્ત્રી અને ભાઇઓ તજી દે છે તે જ પાછો ધનવાન થાય છે ત્યારે પાછા તેઓ તેનો આશ્રય કરે છે તેથી (એમ સિદ્ધ થાય છે કે) લોકમા પૈસો જ પુરુષનો બધુ છે ૧૫

સાચું ધન—

यो न ददाति न भुङ्क्ते, सति विभवे नैव तस्य तद्वित्तम्
कन्यारत्नमिव गृहे, तिष्ठत्यर्थे परस्यैव ॥ १६ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १५१ श्लो० १२

જે માણુસ વૈભવ (ધન) છતા પણ દાન દેતો ન હ
તથા ભોગવતો ન હોય, તો તે ધન તેનુ નથી એમ મા
પરંતુ ઘરને વિષે રહેલ કન્યારૂપી રત્નની જેમ તે ધન બી
માટે જ ઘરમા રહેલુ છે એમ જાણવુ (જેમ પોતાની ક
બીજાના ઉપભોગમા આવે છે તેમ તે ધન પણ બીજા
ઉપભોગમા આવે છે) ૧૬

यद् ददाति यदश्नाति, तदेव धनिनो धनम् ।
शेष को वेत्ति कुत्रापि, कस्याप्युपकरिष्यति ? ॥ १७ ॥

वद्व्यासस्मृति, अ० ४, श्लो० १७

મનુષ્ય જે ધન દાનમા આપે છે અને જે ધન ભોગ
છે, તે જ તે ધનવાનનુ ધન છે બાકીનુ તો કોણ જાણે
કે તે ધન કયા અને કોનો ઉપકાર કરશે? (કોના ઉપયોગમ
આવશે?) ૧૭

यस्य वित्त न दानाय, नोपभोगाय देहिनाम् ।
नापि कीर्त्यै न धर्माय, तस्य वित्त निरर्थकम् ॥ १८ ॥

वह्निपुराण, पाराशरसंहिता, श्लो० १३

જેનુ ધન દાનને માટે થતુ ન હોય, બીજા પ્રાણીઓના
ઉપભોગને માટે થતુ ન હોય, કીર્તિને માટે થતુ ન હોય
તથા ધર્મને માટે થતુ ન હોય તે પુરષનુ ધન નિષ્ફળ છે ૧૮

લક્ષ્મીપ્રાપ્તિનો ઉપાય વેપાર —

अनल्पैः किमहो ! जल्पैर्व्यवसायः श्रियो मुखम् ।
अर्ज्या श्री: सा च या वृद्ध्यै, दानभोगकरी च या ॥१९॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १०६

અહો ! ઘણું કહેવાથી શું ? ઉદ્યમ જ—વેપાર જ લક્ષ્મીનું મુખ છે, માટે તેવી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરવી, કે જે વૃદ્ધિને માટે થાય, તથા દાન અને ભોગ કરનારી થાય ૧૯

सा च सञ्जायते लक्ष्मीरक्षीणा व्यवसायतः ।
प्रावृषेण्यपयोवाहादिव काननरम्यता ॥ २० ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १०९

જેમ વર્ષાકાળના મેઘથી વનની લક્ષ્મી–શોભા વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ વેપાર કરવાથી લક્ષ્મી અખૂટ થાય છે–વૃદ્ધિ પામે છે ૨૦

કેવો વેપાર તજવો —

धर्मबाधाकरं यच्च, यच्च स्यादयशस्करम् ।
भूरिलाभमपि ग्राह्य, पण्य पुण्यार्थिभिर्न तत् ॥ २१ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ९३

પુણ્યની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ જે કરિયાણું ધર્મની બાધા કરનારું કે અપયશને કરનારું હોય તે, ઘણો લાભ મળે તેવું હોય તો પણ, ગ્રહણ કરવું નહીં ૨૧

लक्ष्मी क्यां रहे छे.–

लक्ष्मीर्वसति वाणिज्ये, किञ्चिदस्ति च कर्षणे ।
अस्ति नास्ति च सेवाया, भिक्षाया न कदाचन ॥२२॥
श्राद्धप्रतिक्रमणवृत्ति पृ० १३८ (दे० ला०)*

लक्ष्मी वेपारमां रहेली छे (वेपारमां घणी लक्ष्मी मेळवी शकाय छे), खेतीमां काईक थोडी पण रहेली छे, सेवा(नोकरी)ने विषे छे अने नथी एटले के नोकरी होय त्यांसुधी काईक होय छे अने नोकरीने अभावे ते होती नथी तथा भिक्षावृत्तिने विषे तो लक्ष्मी कदापि प्राप्त थती नथी २२

गुरवो यत्र पूज्यन्त, वित्त यत्र नयार्जितम् ।
अदन्तकलहो यत्र, तत्र शक्र ! वसाम्यहम् ॥ २३ ॥
श्राद्धविधि पृ० ९३ (आत्मा० स०)*

ज्यां गुरुओ पूजाय छे, ज्यां न्यायथी उपार्जन करेलु धन छे तथा ज्यां दन्तकलह (क्लेश) नथी त्यां हे इंद्र ! हुं रहुं छुं (आ प्रमाणे लक्ष्मी कहे छे) २३

संपत्तिना कारणो –

दाक्षिण्यलज्जे गुरुदेवपूजा, पित्रादिभक्तिः सुकृताभिलाषः ।
परोपकारो व्यवहारशुद्धिर्नृणामिहामुत्र च संपदे स्युः ॥ २४ ॥
अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १२, श्लो० ११

दाक्षिण्य, लज्जागुण, गुरु अने देवनी पूजा, बाप वगेरे वडीलनी भक्ति, सारां कार्यो करवानी

અભિલાષા, પરોપકાર અને વ્યવહારશુદ્ધિ, મનુષ્યને આ ભવમાં અને પરભવમાં સંપત્તિ આપે છે. ૨૪

अनागतविधातारमप्रमत्तमकोपनम् ।
चिरारम्भमदीनं च, नरं श्रीरुपतिष्ठति (ते) ॥ २५ ॥

देवीभागवत (व्यासदेव), स्कन्ध ९ अ० ४१, श्लो० ३१

જે માણસ અનાગતને કરનારો (એટલે કોઈ કાર્ય અમુક કાળે આવવાનું છે એમ ધારી પ્રથમથી જ તેની તૈયારી કરનારો) હોય, પ્રમાદરહિત હોય, ક્રોધ કરનાર ન હોય, જેણે ઘણા વખતથી કાર્યની શરૂઆત કરી દીધેલી હોય અને જે દીનતા રહિત હોય તેવા પુરુષની લક્ષ્મી સેવા કરે છે ૨૫

जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं,
गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते ।
गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते,
जनानुरागप्रभवा हि सम्पदः ॥ २६ ॥

किरातार्जुनीय, सर्ग १, श्लो० ३८

જિતેંદ્રિયપણું વિનયનું કારણ છે (એટલે ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી વિનય પ્રાપ્ત થાય છે), વિનયથી ગુણનો ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, અધિક ગુણવાળા પુરુષને વિષે લોકો રાગી થાય છે અને લોકોના રાગથી સંપદાઓ પ્રાપ્ત થાય છે ૨૬

वश्येन्द्रियं जितात्मानं, धृतदण्डं विकारिषु ।
परीक्ष्य कारिणं धीरमत्यन्तं श्रीर्निषेवते ॥ २७ ॥

कूर्मपुराण, खण्ड ५, अ० ८१

જે પુરુષ ઇંદ્રિયોને કબજે રાખતો હોય, પોતાના આત્માને-મનને જીતનાર-વશ રાખનાર હોય, વિકાર પામેલા ઇંદ્રિયાદિકને દંડ કરનો હોય, પરીક્ષા કરીને-વિચાર કરીને કાર્ય કરતો હોય અને જે ધીર હોય તેવા પુરુષને લક્ષ્મી સેવે છે ૨૭

दानमौचित्यविज्ञान, सत्पात्राणा परिग्रह ।
सुकृत सुप्रभुत्व च, पञ्च प्रतिभुव' श्रिय. ॥ २८ ॥

દાન, ઉચિતપણાની કળા, સુપાત્રના પક્ષમા રહેવુ, પુણ્ય અને સારુ પ્રભુ(સ્વામી)પણુ, આ પાચ લક્ષ્મીના પ્રતિનિધિ છે-સાક્ષી છે અર્થાત આ પાચ વસ્તુ જ્યા હોય ત્યા લક્ષ્મી રહેલી છે ૨૮

उत्साहसम्पन्नमदीर्घसूत्र,
क्रियाविधिज्ञ व्यसनेष्वसक्तम् ।
शूर कृतज्ञ दृढसौहृद च,
लक्ष्मी स्वय याति निवासहेतो ॥ २९ ॥

જે મનુષ્ય ઉત્સાહ યુક્ત હોય, જે દીર્ઘસૂત્રી (લાબો લાબો વિચાર કરનાર) ન હોય, કાર્યની વિધિને જાણનાર હોય, (જુગાર આદિ) વ્યસનમા આસક્ત ન હોય, શૂરવીર હોય, કરેલા કામને જાણનાર-કદરદાન હોય અને દૃઢ મિત્રતાવાળો હોય, તે મનુષ્યની પાસે લક્ષ્મી પોતે જ નિવાસ કરવા માટે જાય છે ૨૯

वसामि नित्य सुभगे प्रगल्भे,
दक्षे नरे कर्मणि वर्तमाने ।

अक्रोधने देवपरे कृतज्ञे,
जितेन्द्रिये नित्यमुदीर्णसत्त्वे ॥ ३० ॥

લક્ષ્મી કહે છે કે-જે મનુષ્ય સારા ભાગ્યવાળો, પ્રગલ્ભ નિડર, ચતુર, વ્યાપારાદિક કર્મમા વર્તતો, ક્રોધરહિત, દેવની ભક્તિમા તત્પર અથવા કૃતજ્ઞ-કરેલા ગુણને જાણનાર, ઇંદ્રિયોને વશમા રાખનાર અને નિરતર પોતાના પરાક્રમને ફેલાવનાર હોય, તેની પાસે હુ નિરતર રહુ છુ ૩૦

य. काकिणीमप्यपथप्रपन्ना-
मन्वेषते निष्कसहस्रतुल्याम् ।
काले च कोटिष्वपि मुक्तहस्त
स्तस्यानुबन्ध न जहाति लक्ष्मी. ॥ ३१ ॥

श्राद्धविधि, पृ० १००

જે પુરુષ કુમાર્ગે જતી એક કોડીને પણ હજાર સોના મહોર જેટલી ગણીને બચાવી લ્યે છે અને સમય આવે ત્યારે કરોડ દ્રવ્ય પણ છૂટે હાથે વાપરે છે, તે પુરુષના સગને લક્ષ્મી મૂકતી નથી-તેની પાસે લક્ષ્મી સ્થિર રહે છે ૩૧

લક્ષ્મી ક્યા ન રહે:—

अत्यार्यमतिदातारमतिशूरमतिव्रतम् ।
प्रज्ञाऽभिमानिन चैव, श्रीर्भयान्नोपसर्पति ॥ ३२ ॥

भागवत, स्कन्ध ९, अ० १९, श्लो० २१

જે અત્યત આર્ય (સજ્જન) હોય, જે અત્યત દાતાર હોય, જે અત્યત શૂરવીર હોય, જે અત્યત વ્રતવાળો હોય

અને જે પોતાની બુદ્ધિથી અત્યંત અભિમાની હોય, તેવા પુરુષની પાસે લક્ષ્મી ભયને લીધે જતી નથી ૩૨

नालसा प्राप्नुवन्त्यर्थान्, न क्लीवा न च मानिन ।
न च लोकरवाद्भीता न च शश्वत्प्रतीक्षिण ॥ ३३ ॥

ભાગવત, સ્કંધ ૧૨, અ૦ ૧૩, શ્લો૦ ૧૦

આળસુ માણસો ધન પામતા નથી, કાયર માણસો પણ પામતા નથી, અભિમાની માણસો પણ પામતા નથી, લોકાપવાદથી ભય પામનારા પણ પામતા નથી તથા નિરંતર પ્રતીક્ષા-વિચાર કરનારા (વહેમી) માણસો પણ ધન પામતા નથી ૩૩.

नाकर्मशीले पुरुषे वसामि,
न नास्तिके साङ्करिके कृतघ्ने ।
न भिन्नवृत्ते न नृशंसवृत्ते,
न चाविनीते न गुरुष्वसूयके ॥ ३४ ॥

લક્ષ્મી કહે છે કે-હું અકાર્ય કરનાર પુરુષને વિષે, નાસ્તિકને વિષે, વર્ણસંકરને વિષે, કૃતઘ્નીને વિષે, ભિન્ન ભિન્ન આચરણ કરનારને વિષે, નિર્દયને વિષે, વિનયરહિતને વિષે અને ગુરુ પર અસૂયા (ઇર્ષ્યા) રાખનાર મનુષ્યને વિષે રહેતી નથી ૩૪.

चञ्चलत्वकलङ्कं ये, श्रियो ददति दुर्धिय ।
ते मुग्धा स्वं न जानन्ति, निर्विवेकमपुण्यकम् ॥ ३५ ॥

દુર્બુદ્ધિવાળા જે પુરુષો લક્ષ્મીને ચંચળપણાનું કલંક આપે છે, તે મુગ્ધ-મૂઢ પુરુષો પોતાના અવિવેકને તથા અપુણ્યને-પુણ્યરહિતપણાને જાણતા નથી-વિચારતા નથી.

(અર્થાત્ ખરી રીતે લક્ષ્મી ચપળ નથી, પરંતુ પુરુષમાંથી વિવેક અને પુણ્ય જતા રહે છે ત્યારે જ લક્ષ્મી જતી રહે છે ૩૫

લક્ષ્મી અને ગુણ:—

गुणा' खलु गुणा एव, न गुणा धनहेतवः ।
अर्थसञ्चयकर्तॄणि, भाग्यानि पृथगेव हि ॥ ३६ ॥

व्यासदेव

ગુણો તો ગુણરૂપે જ છે, પરંતુ ગુણો કાંઈ ધન મેળવવામાં કારણરૂપ નથી ધનનો સચય કરવાવાળા ભાગ્ય તો જુદા જ હોય છે એટલે કે દાનાદિક કર્મના ઉદયથી ધનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે (ગુણને લઇને ધન મળતુ નથી) ૩૬

गुणाः खलु गुणा एव, न गुणाः फलहेतवः ।
दैवायत्तेषु वित्तेषु, पुंसः का नाम वाच्यता ? । ३७ ॥

व्यासदेव

ગુણો એ ગુણો જ છે, ગુણો કાંઈ ફળના હેતુ નથી ધન તો દૈવને આધીન છે, તેમાં પુરુષની શી નિંદા કરવી ? (અર્થાત્ પુરુષને વિષે જે ગુણો રહેલા છે તે ગુણસ્વરૂપે જ છે—આત્માને જ ગુણ કરનારા છે, પરંતુ ગુણો કાંઇ ધનાદિકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર નથી તેથી કદાચ નસીબને આધીન એવું ધન વગેરે કાંઈ પ્રાપ્ત ન થાય તો તેમાં પુરુષની કઇ જાતની નિંદા કરવી ? પુરુષ કાંઇ પણ નિંદવા યોગ્ય નથી) ૩૭

લક્ષ્મીના ભાગીદાર:—

लक्ष्मीदायादाश्चत्वारो धर्माग्निराजतस्करा. ।
ज्येष्ठपुत्रापमानेन, कुप्यन्ति बान्धवास्त्रय' ॥ ३८ ॥

લક્ષ્મીના ચાર ભાગીદાર છે-ધર્મ, અગ્નિ, રાજા અને ચોર આ ચારમાંથી જે મોટા (ધર્મ નામના) પુત્રનુ અપમાન થાય એટલે કે તેને લક્ષ્મી ન મળે તો બીજા અગ્નિ, રાજા અને ચોર એ ત્રણ નાના ભાઈઓ કોપાયમાન થાય છે (એટલે કે તેઓ ધનને હરી જાય છે) ૩૮

લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો —

पादमायान्निधिं कुर्यात्, पादं वित्ताय खट्वयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं, पादं भर्तव्यपोषणे ॥ ३९ ॥

योगशास्त्र, पृ० ८३, (प्र० स०)*

દ્રવ્યની આવકમાંથી ચોથો ભાગ નિધાનમાં નાખવો, ચોથો ભાગ ધનને માટે ખેડવો-વેપારમાં રાખવો, ચોથો ભાગ ધર્મ અને ઉપભોગમાં રાખવો તથા ચોથો ભાગ ભરણપોષણ કરવા લાયક કુટુંબ પરિવારને માટે રાખવો ૩૯

अधः क्षिपन्ति कृपणा वित्तं तत्र यियासवः ।
सन्तश्च गुरुचैत्यादौ, तदुच्चैः फलकाङ्क्षिणः ॥ ४० ॥

पुण्यधननृपकथा, पृ० ८०*

જાણે નીચે (નીચ ગતિમાં) જવાની ઈચ્છાવાળા હોય તેમ કૃપણ-લોભી પુરુષો નીચે (ભૂમિમાં) ધનને દાટે છે, અને સત્પુરુષો તો મોટા ફળની ઊંચી ગતિની ઇચ્છાવાળા હોવાથી ગુરુ અને ચૈત્ય વગેરે પુણ્યકાર્યમાં વાપરે છે ૪૦

दीयमानं हि नाऽपैति, भूय एवाऽभिवर्धते ।
कूपाऽऽरामगवादीनां, ददतामेव सम्पदः ॥ ४१ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ९३६

(ધન) જેમ જેમ દેવાય છે તેમ તેમ તે નાશ પામતુ નથી પણ ઊલટુ વધતુ જાય છે કૂવો, બગીચો ને ગાયો જેમ જેમ આપે છે તેમ તેમ તેની સપત્તિ વધતી જ જાય છે (કૂવાનુ પાણી જેમ જેમ વપરાય તેમ તેમ વધે, બગીચાના ફૂલો જેમ જેમ ચુટાય તેમ તેમ વધારે આવે અને ગાય જેમ દૂધ આપે તેમ નવુ દૂધ આવે છે) ૪૧

धर्मादवाप्य ये लक्ष्मीं, न धर्मस्योपकुर्वते ।
कृतघ्नाना पर तेषा, गृह्णीते नाम को भुवि ? ॥४२॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ९५१

જે પુરુષો ધર્મથી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરીને ધર્મકાર્યમા ખર્ચ કરતા નથી તેવા કૃતઘ્ની પુરુષોનુ નામ સસારમા કોણ લે ? ૪૨

यशस्करे कर्मणि मित्रसङ्ग्रहे,
प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु ।
धर्मे विवाहे व्यसने रिपुक्षये,
धनव्ययोऽष्टासु न गण्यते बुधैः ॥ ४३ ॥

श्राद्धविधि, पृ० १००*

કીર્તિ મળે તેવા કાર્યમા, મિત્રોના સગ્રહમા-મિત્રાઇ કરવામા, વહાલી સ્ત્રીઓમા (ભાર્યા, બહેન, દીકરી વગેરેમા), ધનરહિત બધુઓને વિષે, ધર્મ વિષે, વિવાહને વિષે, કષ્ટને વિષે અને શત્રુના ક્ષયને વિષે, આ આઠ કાર્યમા ડાહ્યા પુરુષો ધનના વ્યયને ગણતા નથી (આવા કાર્યમા ધનનો વ્યય સફળ સમજવો) ૪૩

आरम्भोऽत्र महानेव, लक्ष्मीकार्मणकर्मणि ।
सुतीर्थविनियोगेन, विना पापाय केवलम् ॥ ४४ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ८७

લક્ષ્મી વશ કરવાના કર્મને વિષે મોટો આરંભ સમારંભ કરવો પડે છે, તેથી જો તે લક્ષ્મીને સારા તીર્થને વિષે જોડવામાં ન આવે તો તે કેવળ પાપને માટે જ થાય છે ૪૪

ऐश्वर्यवन्तोऽपि हि निर्धनास्ते,
व्यर्थश्रमा जीवितमात्रसाराः ।
कृता न लोभोपहतात्मभिर्यैः,
सुकृत्स्वयंग्राहविभूषणा श्रीः ॥ ४५ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६५, श्लो० १६८*

આત્મા લોભથી હણાયેલો હોવાથી જેઓએ પોતાની લક્ષ્મી પુણ્યરૂપી સ્વયંગ્રાહ (-સ્વયંવર) વડે આભૂષણવાળી કરી ન હોય તે પુરુષો ઐશ્વર્યવાળા છતાં પણ નિર્ધન જ છે, તેમનો લક્ષ્મી મેળવ્યાનો સર્વ શ્રમ વ્યર્થ છે અને તેઓ જેટલું જીવ્યા તેટલો જ તેમનો સાર છે (જીવ્યા સિવાય બીજો કાંઈ પણ સાર તેમનો નથી) ૪૫

सम्पदो जलतरङ्गविलोला यौवनं त्रिचतुराणि दिनानि ।
शारदाभ्रमिव चञ्चलमायुः, किं धनैः परहितं न कुरुध्वम् ? ॥४६॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० १५३ श्लो० ४६ (स० ला०)

સંપત્તિઓ જળના તરંગ જેવી ચપળ છે, યૌવન ત્રણ ચાર દિવસ રહેવાનું છે અને આયુષ્ય શરદ ઋતુના વાદ-

ળાની જેમ ચચળ છે, તેથી કરીને-આ પ્રમાણે જાણીને તમે ધનવડે પરતુ હિત કેમ કરતા નથી ? ૪૬

આવક અને ખર્ચ–

पादेन कार्यं पारभ्य, पाद कुर्याच्च सञ्चये ।
अर्धेन चात्मभरण, नित्यनैमित्तिकान्वितम् ॥ ४७ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ७३, श्लो० १४

પોતાના ધનના ચોથા ભાગવડે પરલોકનુ કાર્ય–દાનાદિક કરવુ, અને ચોથા ભાગનો સગ્રહ કરવો તથા બાકીના અર્ધ ભાગવડે નિત્ય અને નૈમિત્તિક-વેપાર વગેરે કાર્ય સહિત પોતાનુ ભરણપોષણ કરવુ ૪૭

आयादर्धं नियुञ्जीत, धर्मे समधिक ततः ।
शेषेण शेष कुर्वीत, यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥ ४८ ॥

योगशास्त्र, पृ० ५३, (प्र० स०)

જેટલી ધનની આવક હોય તેમાથી અર્ધ દ્રવ્ય અથવા તેથી પણ અધિક દ્રવ્ય ધર્મને વિષે વાપરવુ, બાકી શેષ રહેલા ધનવડે બાકીનુ આ લોક સબધી સર્વ કાર્ય પ્રયત્નથી કરવુ જોઇએ ૪૮

व्ययमाये निधौ धर्मभोगयोः पोष्यपोषणे ।
चतुरश्चतुरो भागानायस्यैव नियोजयेत् ॥ ४९ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १०७

ચતુર પુરુષે પોતાની આવકના ચાર ભાગ કરવા તેમા એક ભાગ વેપારમા, બીજો નિધાનમા, ત્રીજો ધર્મ અને

પગમા કાટા ભરાયા હોય તેમ તે લક્ષ્મી કોઇ પણ ઠેકાણે પગને ધારણ કરતી નથી-સ્થિર રહેતી નથી, તથા જાણે કે ઝેરની પાસે રહેલી છે તેથી જ તે મનુષ્યોના ચૈતન્યને તત્કાળ નાશ પમાડે છે આવી લક્ષ્મીનુ ફળ ગુણીજનોએ તેને ધર્મસ્થાનમા જોડાવડે (ધર્મકાર્યમા વાપરવાવડે) મેળવવુ યોગ્ય છે ૫૫

दायादा स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमीभुजो
गृह्णन्ति च्छलमाकलय्य हुतभुग्भस्मीकरोति क्षणात् ।
अम्भ प्लावयति क्षितौ विनिहित यक्षा हरन्ते हठाद्,
दुर्वृत्तास्तनया नयन्ति निधन धिग्बह्वधीन धनम् ॥५६॥

सिन्दूरप्रकरण, श्लो० ७४

જેની પાસે ધન હોય તેના પિત્રાઇઓ તે ધનની સ્પૃહા કરે છે, ચોરના સમૂહ ચોરી જાય છે, રાજાઓ કાંઈ બાનુ કરીને લઇ લે છે, અગ્નિ ક્ષણવારમા ભસ્મ કરી દે છે, પાણી તાણી જાય છે, પૃથ્વીમા દાટ્યુ હોય તો બળાત્કારે યક્ષો હરી લે છે, અને દુરાચારી પુત્રો તેને ક્ષય પમાડે છે, માટે ઘણાને આધીન એવા ધનને જ ધિક્કાર હો ! ૫૬

आपद्गत हससि किं द्रविणान्धमूढ,
लक्ष्मी स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् ? ।
किं त्व न पश्यसि घटीर्जलयन्त्रचक्रे,
रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ता ॥ ५७ ॥

प्रबन्धचिन्तामणि, पृ० ६२, श्लो० १०

હે ધનમા અન્ધ બનેલા મૂર્ખ ! તુ આફતમા સપડાયેલાની—નિર્ધનની હાસી શા માટે કરે છે ? લક્ષ્મી સ્થિર નથી તેમા આશ્ચર્ય શુ છે ? તુ શુ નથી જાણતો કે અરઘટ્ટ-યન્ત્ર-રેંટમા ભરેલા ઘડાઓ ખાલી થાય છે અને ખાલી થયેલા ભરાય છે ? ૫૭

हे लक्ष्मि ! क्षणिके स्वभावचपले ! धिङ्मूढपापाधमे !,
न त्वं वीरविशेषमिच्छसि किल प्रायेण दुश्चारिणी ।
ये ये पण्डितसत्यशौचनिरता ये चापि धर्मे रता-
स्तेभ्यो लज्जसि निर्घृणा गतभिये ! नीचो जनो वल्लभः॥५८।

अन्योक्तिमुक्तावली (नि० सा०)

ક્ષણવાર રહેનારી, સ્વભાવથી જ ચપળ, મૂઢ, પાપણી અને અધમ એવી હે લક્ષ્મી ! તને ધિક્કાર છે તુ વિશેષ પ્રકારના ધીર પુરુષને ઈચ્છતી નથી, કેમકે પ્રાયે કરીને તુ દુશ્ચારિણી-દુષ્ટ આચરણવાળી છે જે જે પડિતો સત્ય અને શૌચમા રક્ત છે, અને જેઓ ધર્મને વિષે આસક્ત છે તેમનાથી, નિર્દય એવી તુ લાજે છે તથા ભયરહિત એવી તને હમેશા નીચ માણસ જ પ્રિય લાગે છે ૫૮

लक्ष्मि ! क्षमस्व वचनीयमिदं दुरुक्त-
मन्धा भवन्ति पुरुषास्त्वद् दर्शनेन ।
नो चेत् कथं कथय पन्नगभोगतल्पे,
नारायण. स्वपिति पङ्कजपत्रनेत्रः ॥ ५९ ॥

सूक्तमुक्तावली, पृ० १५८, श्लो० ४ (हि० ह०)*

હે લક્ષ્મી ! લોકોનુ આ કડવુ કથન તુ સહન કર, કે તારા દર્શનથી લોકો અધ થઈ જાય છે, એ વાત ખરી જ છે જો ખરી ન હોય તો કમળના પત્ર જેવા નેત્રવાળા નારાયણુ (વિષ્ણુ) શેષનાગના શરીરરૂપી શય્યામા કેમ સૂવે ? -તે તુ કહે ૫૯

मदिरामदमत्तोऽपि, किं शृणोति च पश्यति ।
राज्यश्रीमदमत्तस्तु, न शृणोति न पश्यति ॥ ६० ॥

सूक्तमुक्तावली पृ० ११८ श्लो० ५, (हि० ह०)*

મદિરાના મદથી ઉન્મત્ત થયેલો માણુસ પણ કાઇક સાભળે છે અને કાઇક દેખે પણ છે, પરતુ રાજ્યલક્ષ્મીના મદથી ઉન્મત્ત થયેલો પુરુષ તો કાઇ પણુ સાભળતો નથી અને જોતો પણ નથી ૬૦

यानि द्विषामप्युपकारकाणि,
सर्पोन्दुरादिष्वपि यैर्गतिश्च ।
शक्या च नापन्मरणामयाद्या,
हन्तु धनेष्वेषु क एष मोह ? ॥ ६१ ॥

अध्यात्मकल्पद्रुम अधिकार ४, पृ० ८२ श्लो० १

જે પૈસા શત્રુને પણુ ઉપકાર કરનારા થઇ પડે છે, જે પૈસાથી સર્પ ઉદર વગેરેમા ગતિ થાય છે, જે પૈસા મરણુ રોગ વગેરે કોઇ પણુ આપત્તિઓ દૂર કરવાને શક્તિમાન નથી તેવા પૈસા ઉપર મોહ શો ? ૬૧

जनयन्त्यर्जने दु:ख, तापयन्ति विपत्तिषु ।
मोहयन्ति च सम्पत्तौ, कथमर्थाः सुखावहाः ? ॥ ६२ ॥

मित्रलाभ श्लो० १८०

(પૈસા) પ્રથમ ઉપાર્જન કરવામા જ દુ ખ ઉત્પન્ન કરે છે, નાશ પામે તો તાપ પમાડે છે, અને સ પત્તિમા–પ્રાપ્તિમા મોહ પમાડે છે આવુ ધન શી રીતે સુખકારક કહેવાય ? ૬૨

अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।
नाशे दुःखं व्यये दु:ख, धिगर्थाः कष्टसश्रयाः ॥ ६३ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० १४, श्लो० ९.

ધન મેળવવામા દુ ખ છે, મેળવેલા ધનનુ રક્ષણુ કરવામા દુ ખ છે, ધનનો નાશ થાય તો દુ ખ છે, તેનો વ્યય (ખર્ચ) થાય તોપણુ દુ ખ છે, તેથી એક દુ ખના જ આશ્રયવાળા એવા ધનને ધિક્કાર છે (ધન કોઈ પણુ રીતે સુખકારક નથી સર્વ પ્રકારે તેમા દુ ખ જ રહેલુ છે) ૬૩

લક્ષ્મી : ક્લેશનુ કારણુ –

याः सुखोपकृतिकृत्वधिया त्व,
मेलयन्नसि रमा ममताभाक् ।
पाप्मनोऽधिकरणत्वत एता
हेतवो ददति सस्रुतिपातम् ॥ ६४ ॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ४, पृ० ४२, श्लो० १.

લક્ષ્મીની લાલચમા લેવાએલો તુ (સ્વ) સુખ અને

ઉપકારની બુદ્ધિથી જે લક્ષ્મી મેળવે છે તે અધિકરણુ હોવાથી પાપની જ હેતુભૂત છે અને સંસારભ્રમણને આપનારી છે ૬૪

ममत्वमात्रेण मनःप्रमादसुख धनैरल्पकमल्पकालम् ।
आरम्भपापैः सुचिर तु दु ख, स्याद्दुर्गतौ दारुणमित्यवेहि ।६५।

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ४, पृ० ७४, श्लो० ३

'આ પસા મારા છે' એવા વિચારથી મનપ્રસાદરૂપ થોડુ અને થોડા વખતનુ સુખ પૈસાથી થાય છે પણ આરભના પાપથી દુર્ગતિમા લાબા વખત સુધી ભયકર દુ ખ થાય છે, આ પ્રમાણે તુ જાણ ૬૫

एकामिषाभिलाषिण', सारमया इव द्रुतम् ।
सोदर्या अपि युध्यन्ते, धनलेशजिघृक्षया ॥ ६६ ॥

જેમ એક જ માસપિડના અભિલાષી કુતરાઓ પરસ્પર લડી મરે છે, તેમ ધનનો લેશ-ભાગ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી સહોદર ભાઈઓ પણ યુદ્ધ કરે છે ૬૬

લક્ષ્મીની ઇચ્છા અધમ કૃત્ય —

मायाशोकभयक्रोधमोहलोभमदान्विता ।
ये वाञ्छन्ति कथामर्थे, तामसास्ते नराधमा ॥ ६७ ॥

श्रीपार्श्वनाथचरित्र(पद्य), सर्ग २, श्लो० १०३४

માયા, શોક, ભય, ક્રોધ, મોહ, લોભ અને મદમા અધ થઈને જેઓ અર્થકથા ઇચ્છે છે તે અધમ કોટિના તામસ (તામસિક પ્રકૃતિના) પુરુષો કહેવાય છે ૬૭

ક્ષ્મી અને મદઃ—

संयोगे श्रीर्मदो भोगे, वैकल्यस्य निबन्धनम् ।
ततस्तु वस्तुचिन्तायां, शक्त्या श्रीरधिका मदात् ॥ ६८ ॥

नलविलास, अङ्क १, श्लो० २२.

લક્ષ્મી, સયોગને વિષે વિકલતાનુ કારણ છે એટલે કે ક્ષ્મીનો સયોગ માત્ર થાય કે તરત જ તે પુરુષને વિકલ-ાડો બનાવી દે છે, અને મદ તો ભોગને વિષે વિકલતાનુ રણ છે એટલે કે મદિરા વગેરેના મદનો જ્યારે ભોગવટો ાય છે ત્યારે જ તે પુરુષને વિકલ-ગાડો બનાવે છે, તેથી ત્ત્વનો વિચાર કરતા તો શક્તિએ કરીને મદથી લક્ષ્મી ધિક થાય છે (એટલે કે મદ કરતા લક્ષ્મીની શક્તિ ધિક છે) ૬૮

લક્ષ્મી અને કૃપણઃ—

शूर त्यजामि वैधव्यादुदार लज्जया पुनः ।
सापत्न्यात् पण्डितमपि, तस्मात्कृपणमाश्रये ॥ ६९ ॥

લક્ષ્મી કહે છે કે-હુ શૂરવીર પુરુષને તજુ છુ-તેની ાને રહેતી નથી, કેમકે તેમા મને વિધવાપણાનુ દુ ખ , ઉદારને પણ તજુ છુ, કેમકે તેમા મને લજ્જા આવે , તથા પંડિતને પણ તજુ છુ, કેમકે તેની પાસે મારી પત્ની-શોક (સરસ્વતી) રહેલી છે, તેથી હુ કૃપણ પુરુષની ાસે રહુ છુ ૬૯

લક્ષ્મીના સોબતી દુર્ગુણો —

निर्दयत्वमहङ्कारस्तृष्णा कर्कशभाषणम् ।
नीचपात्रप्रियत्वं च, पञ्च श्रीसहचारिणः ॥ ७० ॥

पुण्यधनकथा, पृ० १७*

નિર્દયપણુ, અહકાર, તૃષ્ણા, લોભ, કઠોર વચન અને નીચ પ્રાણી ઉપર પ્રીતિ, આ પાચ લક્ષ્મીના સહચારી-સોબતી છે ૭૦

અતિસચયનુ ફળ:—

अतिसञ्चयलुब्धाना, वित्तमन्यस्य कारणे ।
अन्यैः सञ्चीयते यत्नात्, क्षौद्रमन्यैश्च पीयते ॥ ७१ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १५५, श्लो० १२८*

અત્યત એકઠું કરવાના લોભી મનુષ્યોનુ, ધન અન્યને માટે જ હોય છે જેમકે મધને યત્નથી અ ય પ્રાણીઓ (મક્ષિકાઓ) એકઠું કરે છે, અને અન્ય જનો તેને પીએ છે-ખાય છે ૭૧

કેવી લક્ષ્મી ન લેવી —

यस्या क्लेशेन देहस्य, धर्मस्यातिक्रमण च ।
अरेर्वा प्रणिपातेन, मा स्म तत्रु मन कृथा ॥ ७२ ॥

व्यासदेवः

શરીરને ક્લેશ પમાડીને, ધર્મનો લોપ કરીને કે શત્રુને

પ્રણામ કરીને જે ધન પ્રાપ્ત થતુ હોય તેવા ધનમા તુ મન ન કરીશ ૭૨

ઉધાર કોને ન આપવું:—

नटे पण्याङ्गनायां च, द्यूतकारे विटे तथा ।
दद्यादुद्धारके नैव, धनरक्षापरायणः ॥ ७३ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ६२.

ધનનુ રક્ષણ કરવામા સાવધાન એવા પુરુષે નટને, વેશ્યાને, જુગારીને અને જારને (કાંઈ પણ) ઉધાર આપવુ નહીં ૭૩

व्यापारिभिश्च विप्रैश्च, सायुधैश्च वणिग्वरः ।
श्रियमिच्छन्न कुर्वीत, व्यवहारं कदाचन ॥ ७४ ॥

उपदेशप्रासाद स्तंभ ९, व्याख्यान १२६.

લક્ષ્મીને ઇચ્છતા એવા ઉત્તમ વૈશ્યે વ્યાપારી (પરદેશી) બ્રાહ્મણ અને શસ્ત્રધારી સાથે કદાપિ વ્યવહાર ન કરવો ૭૪

મિત્ર અને લક્ષ્મીઃ—

कुर्याच्चत्रार्थसम्बन्धमिच्छेद्यत्र न सौहृदम् ।
यदृच्छया न तिष्ठेच्च, प्रतिष्ठाभ्रंशभीरुकः ॥ ७५ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ६०.

જેની સાથે મિત્રાઇની ઇચ્છા ન હોય તેની સાથે પૈસાની લેવડદેવડનો સબંધ કરવો, તથા પોતાની પ્રતિષ્ઠા—(આબરૂ)ના નાશથી ભય પામતા પુરુષે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે-નિરંકુશપણે રહેવુ નહી ૭૫

ન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મી.—

सुधीरर्थार्जने यत्न, कुर्यान्न्यायपरायण· ।
न्याय एवानपायो यदुपाय. सर्वसम्पदाम् ॥ ७६ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ४.

ડાહ્યા મનુષ્યે ન્યાયમા તત્પર રહીને ધન ઉપાર્જન કરવામા યત્ન કરવો જોઇએ, કારણ કે ન્યાય જ સર્વ સંપત્તિઓ (મેળવવા)નો અવિનાશી ઉપાય છે ૭૬

અન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મી.—

दत्त. स्वल्पोऽपि भद्राय, स्यादर्थो न्यायसञ्चित ।
अन्यायात्त पुनर्दत्त , पुष्कलोऽपि फलोज्झितः ॥ ७७॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ४१

ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલુ ધન થોડુ પણ આપ્યુ હોય-દાન કર્યું હોય તો તે કલ્યાણને માટે થાય છે, અને અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા ધનનુ ઘણુ દાન કર્યું હોય તો પણ તે ફળ રહિત થાય છે ૭૭

यो द्यूतधातुवादादिसम्बन्धाद् धनमीहते ।
स मषीकूर्चकैर्धाम, धवलीकर्तुमिच्छति ॥ ७८ ॥

विवेकविलास उल्लास २ श्लो० ७९.

જુગાર રમીને અથવા ધાતુપ્રયોજના કીમિયાવડે પૈસો મેળવવાની ઇચ્છા, કાળી પીછીથી મકાનને સફેદ કરવાની ઇચ્છા જેવી છે ૭૮

अन्यायिदेवपाखण्डितद्धनाना धनेन यः ।
वृद्धिमिच्छति मुग्धोऽसौ, विषमत्ति जिजीविषु ॥ ७९ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ७२

અન્યાયી માણસ, દેવ, પાખડી પુરુષ અને લોભી માણસના પૈસાથી પૈસાદાર થવાની ઇચ્છા રાખનાર મૂર્ખ માણસ ખરેખર જીવવાની ઇચ્છા હોવા છતા ઝેર ખાય છે ૭૯

धन यद्यार्ज्यते किञ्चित्, कूटमानतुलादिभिः ।
नश्यत्तन्नैव दृश्येत, तप्तपात्रेऽम्बुबिन्दुवत् ॥ ८० ॥

विवेकविलास, उल्लास ९, श्लो० ६४

ખોટા તોલ અને ખોટા માપવડે જે કાઇ પણ ધન ઉપાર્જન કરવામા આવે તે તપાવેલા પાત્રમા પાણીના બિદુની જેમ નાશ પામતુ દેખાતુ નથી ૮૦

अन्यायोपार्जितं द्रव्य, दशवर्षाणि तिष्ठति ।
प्राप्ते त्वेकादशे वर्षे, समूल च विनश्यति ॥ ८१ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० ९ (य वि ग्र.)*

અન્યાયથી પેદા કરેલુ ધન દશ વર્ષ રહે છે, પરતુ અગ્યારમુ વર્ષ પ્રાપ્ત થતા તે મૂળસહિત નાશ પામે છે ૮૧

न्यायोपार्जितवित्तेन, कर्तव्य ह्यात्मरक्षणम् ।
अन्यायेन तु यो जीवेत्, सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ ८२ ॥

पाराशरस्मृति, अ० १२, श्लो० ४३

મનુષ્યે નીતિથી ઉપાર્જન કરેલા ધનવડે આત્માનુ રક્ષણ કરવુ જોઇએ જે પુરુષ અન્યાયવડે આજીવિકા કરતો હોય,

છે નહી તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્ય આ ભવમા તથા પર ભવના સુખને પામે છે ૩

સાચી બુદ્ધિ.—

सा प्रज्ञा या शम याति, विनियोगपरा हिता ।
शेषा हि निर्दया प्रज्ञा, कर्मोपाजनकारिणी ॥ ४ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० २५९.

ધર્મ અનુષ્ઠાનમા તત્પર અને હિતકારક એવી જે બુદ્ધિ શમતાને વિષે રહેલી હોય છે તે જ પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ કહેવાય છે, બાકીની નિર્દય એવી બુદ્ધિ કર્મનો બધ કરનારી છે ૪.

બુદ્ધિ : સાચુ જીવન:—

जीवन्ति शतश प्राज्ञा , प्रज्ञया वित्तसङ्क्षये ।
न हि प्रज्ञाक्षये कश्चिद् वित्ते सत्यपि जीवति ॥ ५ ॥

धमवि दु प्रकरण, पत्र १४, (आग० स०).

ધનનો ક્ષય થાય તોપણુ સેકડો ડાહ્યા પુરુષો પોતાની બુદ્ધિથી જીવે છે (એટલે જીવિતને સફળ કરે છે), પરતુ ઘણુ ધન છતા પણુ જો બુદ્ધિનો ક્ષય થાય તો કોઈ પણુ જીવી શકતુ નથી (એટલે તેનુ જીવિત નિષ્ફળ જાય છે) ૫

સ્થિર બુદ્ધિ:—

दु खेष्वनुद्विग्नमनाः, सुखेषु विगतस्पृह ।
वीतरागभयक्रोधः, स्थितधीर्मुनिरुच्यत ॥ ६ ॥

भगवद्‌गीता अ० २. श्लो० ५६

જેનુ મન દુ ખને વિષે ઉદ્વેગ પામતુ ન હોય, સુખને વિષે જેને ઇચ્છા ન હોય, તથા જેના રાગ, ભય અને ક્રોધ નાશ પામ્યા હોય તેવા મુનિ સ્થિતધી–સ્થિરબુદ્ધિવાળા કહેવાય છે ૬

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि, तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ७ ॥

भगवद्गीता, अ० २, श्लो० ५७.

સર્વત્ર રાગરહિત એવા જે (મુનિ) તે તે શુભ કે અશુભને પામીને પણ આનદ પામતા નથી તથા દ્વેષ પામતા નથી તેની બુદ્ધિ પ્રતિષ્ઠિત–સ્થિર કહેવાય છે ૭

સાત્ત્વિક બુદ્ધિ:—

प्रवृत्ति च निवृत्ति च, कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्ध मोक्ष च या वेत्ति, बुद्धिः सा पार्थ ! सात्त्विकी ॥८॥

भगवद्गीता, अ० १८, श्लो. ३०.

પ્રવૃત્તિને, નિવૃત્તિને, કાર્યને, અકાર્યને, ભયને, અભયને, બધને અને મોક્ષને જે બુદ્ધિ જાણી શકે છે, તે બુદ્ધિ હે અર્જુન ! સાત્ત્વિકી (સત્ત્વગુણવાળી છે) કહેવાય છે ૮

રાજસી બુદ્ધિ:—

यया धर्ममधर्म च, कार्य चाकार्यमेव च ।
अयथावत् प्रजानाति, बुद्धि सा पार्थ ! राजसी ॥ ९ ॥

भगवद्गीता, अ० १८, श्लो० ३१

હે અર્જુન! જે બુદ્ધિવડે મનુષ્ય ધર્મને, અધર્મને, કાર્યને તથા અકાર્યને યથાર્થ રીતે જાણે નહી તે બુદ્ધિને રાજસી કહી છે ૯

તામસી બુદ્ધિઃ —

अधर्मं धर्ममिति या, मन्यते तमसाऽऽवृता ।
सर्वार्थान् विपरीतांश्च, बुद्धिः सा पार्थ ! तामसी ॥ १० ॥

ભગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૮ શ્લો૦ ૩૨.

તમોગુણ(અજ્ઞાન) થી વ્યાપ્ત થયેલી જે બુદ્ધિ અધર્મને ધર્મ માને છે, અને સર્વ પદાર્થોને વિપરીત માને છે, તે બુદ્ધિ હે અર્જુન! તામસી કહેવાય છે ૧૦

અભ્યાસમહિમા —

अभ्यासेन क्रिया सर्वा अभ्यासात् सकला कलाः ।
अभ्यासाद् ध्यानमौनादि, किमभ्यासस्य दुष्करम् ? ॥११॥

શ્રાદ્ધવિધિ, પૃ૦ ૩૮ (આત્મા૦ સ૦)*

અભ્યાસથી સઘળી ક્રિયા સધાય છે, અભ્યાસથી સમગ્ર કળાઓ સધાય છે અને અભ્યાસથી ધ્યાન, મૌન વગેરે સધાય છે અભ્યાસને શું દુષ્કર છે ?(અભ્યાસથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે) ૧૧

બુદ્ધિની પરીક્ષા.—

मन्त्रिणा भिन्नसन्धाने, भिषजा सान्निपातिके ।
कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा, स्वस्थे को वा न पण्डितः ? ॥१२॥

હિતોપદેશ વિગ્રહ, શ્લો૦ ૧૨૧.

ભેદ થયેલાની સાથે સંધિ કરવાના કાર્યમાં મંત્રીઓની

બુદ્ધિની પરીક્ષા થાય છે, અને સન્નિપાતનો જ્વર આવ્યો હોય-ત્રિદોષ થયો હોય ત્યારે વૈદ્યોની પરીક્ષા થાય છે બાકી સ્વસ્થપણાને વિષે કોણ પડિત ન હોય? (કાઇ પણ મુશ્કેલીનુ કાર્ય ન હોય ત્યારે તો સૌ કોઇ પડિત હોય છે) ૧૨

બુદ્ધિ અને શાસ્ત્રઃ—

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, शास्त्रं तस्य करोति किम्? ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य, दर्पणः किं करिष्यति? ॥ १३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० १० श्लो० ९.

જે મનુષ્યને પોતામા જ બુદ્ધિ ન હોય તે મનુષ્યને શાસ્ત્ર શુ ઉપકાર કરી શકે? (કાઇ પણ ન કરે) જેમકે નેત્રો રહિત (અધ) માણસને દર્પણ શુ ઉપકાર કરી શકશે? (અધની પાસે અરિસો કશા કામનો નથી) ૧૩

વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિઃ—

न निर्मिता केन न दृष्टपूर्वा, न श्रूयते हेममयी कुरङ्गी ।
तथाऽपि तृष्णा रघुनन्दनस्य, विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥१४॥

उपदेशमाला, भाषान्तर, पृ० ६४*

સુવર્ણમય મૃગલી કોઇએ બનાવી નથી, કોઇએ પૂર્વે જોઈ નથી, તેમ જ કોઇએ સાભળી પણ નથી, તોપણ રામચદ્રને તેની ઇચ્છા થઇ (યોગ્ય જ છે કે) વિનાશકાળે-આપત્તિને સમયે બુદ્ધિ પણ વિપરીત જ થાય છે, ૧૪

असम्भवं हेममृगस्य जन्म, तथाऽपि रामो लुलुभे मृगाय ।
प्रायः समापन्नविपत्तिकाले, धियोऽपि पुंसां मलिनीभवन्ति ।१५।

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० २८.

સુવર્ણના મૃગનો જન્મ અસંભવિત છે, તોપણુ રામચંદ્રે મૃગને માટે લોભ કર્યો હતો (એટલે કે માયાવી સુવર્ણના મૃગને પકડવા માટે તેની પાછળ રામચંદ્ર દોડ્યા, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે) ઘણુ કરીને વિપત્તિનો કાળ પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યારે પુરુષોની બુદ્ધિ પણુ મલિન થાય છે ૧૫

બુદ્ધિનું ફળઃ—

शुश्रूषा श्रवण चैव, ग्रहण धारण तथा ।
ऊहाऽपोहोऽर्थविज्ञान, तत्त्वज्ञान च धीगुणाः ॥ १६ ॥

योगशास्त्र, पृ० ५३ (प्र० स०)

૧ સાંભળવાની ઈચ્છા, ૨ સાંભળવુ, ૩ (સાંભળેલનુ) ગ્રહણ કરવુ, ૪ ધારી રાખવુ, ૫ તર્ક કરવો, ૬ તર્કનુ સમાધાન કરવુ, ૭ પદાર્થને જાણવો અને ૮ તત્ત્વનુ જ્ઞાન થવુ આ આઠ બુદ્ધિના ગુણો છે ૧૬

व्यसनेष्वपि सर्वेषु, यस्य बुद्धिर्न हीयते ।
स तेषा पारमभ्येत्य, प्राप्नोति परम सुखम् ॥ १७ ॥

जैनपञ्चतन्त्र पृ० १२७ श्लो० ५.

સર્વ પ્રકારના કષ્ટો આવ્યા છતા પણુ જેની બુદ્ધિ વિનાશ પામતી નથી, તે પુરુષ તે કષ્ટોના પારને પામીને અત્યંત સુખ પામે છે ૧૭

व्याकरण शास्त्र (१०४)

વ્યાકરણનો મહિમાઃ—

> व्याकरणात् पदसिद्धिः, पदसिद्धेरर्थनिर्णयो भवति ।
> अर्थात् तत्त्वज्ञान, तत्त्वज्ञानात् पर श्रेयः ॥ १ ॥

વ્યાકરણથી પદ (શબ્દ)ની સિદ્ધિ થાય છે, પદ સિદ્ધ થવાથી અર્થનો નિર્ણય થાય છે, અર્થ સાચો થવાથી તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ઉત્તમ શ્રેય (મોક્ષ) પ્રાપ્ત થાય છે ૧

પ્રથમ વ્યાકરણઃ—

> द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये, शब्दब्रह्म पर च यत् ।
> शब्दब्रह्मणि निष्णात., परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २ ॥

बृहदारण्यक, अ० ३, श्लो० १८

બે બ્રહ્મ જાણવા લાયક છે, એક શબ્દબ્રહ્મ (વ્યાકરણ) અને બીજુ પરબ્રહ્મ (તેમા પ્રથમ) શબ્દબ્રહ્મને વિષે કુશળ (પુરુષ) પરબ્રહ્મને મેળવી શકે છે ૨

વ્યાકરણ વગર નકામુંઃ—

> वक्तृत्व च कवित्व च, विद्वत्ताया' फल विदुः ।
> शब्दज्ञानादते तन्न, द्वयमप्युपपद्यते ॥ ३ ॥

વક્તાપણું અને કવિપણું પ્રાપ્ત થાય એ વિદ્વત્તાનું ફળ કહેલું છે તે બન્ને [વક્તાપણું અને કવિપણું] શબ્દજ્ઞાન વ્યાકરણ-વિના થઇ શકતા નથી ૩

વ્યાકરણની જરૂર —

यद्यपि बहु नाधीषे, तथापि पठ पुत्र ! व्याकरणम् ।
स्वजन श्वजनो मा भूत्, सकल शकल सकृत् शकृत् ॥ ४ ॥

હે પુત્ર ! જો કદાચ તારે વધારે ભણવુ ન હોય તો પણ વ્યાકરણ તો અવશ્ય ભણ ! કેમકે વ્યાકરણ ભણવાથી સ્વજનને બદલે શ્વજન (કુતરો) ન થઈ જાય, સકલ (સમગ્ર) ને બદલે શકલ (કકડો) ન થઇ જાય અને સકૃત્ (એક વાર) ને બદલે શકૃત્ (વિષ્ઠા) ન થઇ જાય (વ્યાકરણ ન ભણ્યો હોય તો તે સ્વજનને બદલે શ્વજન (કુતરો) વગેરે શબ્દો બોલી જાય છે અને તેથી અર્થનો અનર્થ થઇ જાય છે) ૪.



ज्योतिष शास्त्र (१०५)

शुભ ગ્રહફળ —

सुखी भोगी धनी नेता, जायते मण्डलाधिपः ।
नृपतिश्चक्रवर्ती च, क्रमादुच्चग्रहे फलम् ॥ १ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १२४ (आत्मा स.)*

અનુક્રમે પરમ ઉચ્ચ ગ્રહોનુ આ પ્રમાણે ફળ છે સૂર્ય પરમ ઉચ્ચનો હોય તો તે સુખી થાય, ચન્દ્ર હોય તો ભોગી થાય, મગળ હોય તો ધનિક થાય, બુધ હોય તો નાયક થાય, ગુરુ હોય તો મડળનો સ્વામી થાય–માડલિક થાય, શુક્ર હોય તો રાજા થાય અને શનિ પરમ ઉચ્ચનો હોય તો તે ચક્રવર્તી થાય છે ૧

અશુભ રાશિ —

तुलासङ्क्रान्तिषट्क चेत, स्वस्या. स्वस्यास्तिथेश्चलेत् ।
तदा दु.स्थं जगत् सर्व, दुर्भिक्षडमरादिभि ॥ २ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ५२.

જો તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુભ અને મીન એ છ સક્રાતિઓ પોતપોતાની તિથિથી ચલાયમાન થાય તો દુકાળ અને ધાડ–લૂટ વગેરે ઉપદ્રવોવડે સર્વ જગત દુખી થાય ૨

દીવાળી અને મંગળવાર : અશુભ—

दीपोत्सवदिन भौमवारो वह्निभयावह ।
सङ्क्रान्तीना च नैकट्ये, शुभकर्मादिकं न हि ॥ ३ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ५३.

દીવાળીને દિવસે જો મંગળવાર આવે તો અગ્નિના ઉપદ્રવનો ભય થાય, અને જો સંક્રાંતિ સમીપે આવતી હોય તો શુભ કાર્ય વગેરે થાય નહી-કરવા નહી ૩

શુભ ચંદ્ર—

अस्तस्थानं रवेर्ज्येष्ठनामायां वीक्ष्य चिह्नितम् ।
तदुत्तरेण चेदिन्दोरस्तस्तच्छुभदं भवेत् ॥ ४ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ५४

જ્યેષ્ઠ માસની અમાવાસ્યાએ સૂર્ય જે ઠેકાણે અસ્ત થયો હોય તે સ્થાનને ચિહ્ન કરી રાખવુ પછી શુદિ બીજને દિવસે જો ચદ્રમા સૂર્યના ઉત્તર ભાગે આથમે તો તે શુભ ફળને આપનાર સમજવો ૪

આષાઢ માસ અને રોહિણી —

आषाढे दशमी कृष्णा, सुभिक्षाय सरोहिणी ।
एकादशी तु मध्यस्था, द्वादशी दु खदायिका ॥ ५ ॥

विवेकविलास उल्लास ८, श्लो० ४७.

અષાડ વદ દશમને દિવસે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો સુકાળ થાય, અગ્યારશને દિવસે રોહિણી હોય તો મધ્યમ

વર્ષ થાય અને બારશને દિવસે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો તે દુખકારક છે-દુકાળ પડે ૫

કેવી વિજળીથી શું થાય:—

> वाताय कपिला विद्युदातपायातिलोहिनी ।
> पीता वर्षाय निर्देया, दुर्भिक्षाय सिता भवेत् ॥ ६ ॥

सिद्धहेम, अध्याय ७, पाद २.

કપિલ-માજરા વર્ણવાળી વીજળી થાય તો વાયુ વધો વાય, રાતી વીજળી થાય તો તાપ સખત પડે, પીળી વીજળી થાય તો વરસાદ સારો વાય અને ધોળી વીજળી થાય તો દુકાળ પડે ૬



शुकन शास्त्र (१०६)

પ્રયાણનું શુભ શુકના—

गच्छता च यदा श्वा स्याद्दक्षिणाद्वामवर्तकः ।
सर्वसिद्धिस्तदा नून, श्वानेन कथिता ध्रुवम् ॥ १ ॥

(સારા કામ માટે ઘેરથી નીકળીને) જતા માર્ગમા જો કૂતરો જમણી બાજુથી ડાબી બાજુએ ઉતરે, તો તે કૂતરે અવશ્ય સર્વ સિદ્ધિ કરી છે (અર્થાત્ સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ જાણવુ) १

कन्यागोशङ्खमेरीदधिफलकुसुम पावको दीप्यमानो,
नागेन्द्रोऽश्वो रथो वा नृपतिरभिमुख पूर्णकुम्भो ध्वजो वा ।
उत्क्षिप्ता चैव भूमिर्जलचरयुगल सिद्धमन्न शतायु–
र्वेश्यास्त्रीमद्यमास हितमपि गदित मङ्गल प्रस्थितानाम् ॥ २ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ३५, श्लो० ५७३ (प्र० स०)*

(કોઇ પણ સારા કામને માટે) પ્રયાણ કરતી વખતે પોતાની સન્મુખ કન્યા, ગાય, શખ, ભેરી, દહીં, ફળ, પુષ્પ, દેદીપ્યમાન અગ્નિ, હાથી, અશ્વ, રથ, રાજા, પૂર્ણ કુભ, ધ્વજ, માથે ઉપાડેલી ખોદેલી માટી, મત્સ્યનુ યુગલ, રાધેલુ ધાન્ય, સો વર્ષનો વૃદ્ધ, વેશ્યા, સ્ત્રી, મદિરા અને માસ મળે તો તે હિતકારક અને મગળરૂપ કહ્યુ છે २

कार्याय चलितः स्थानाद् वहन्नाडिपद पुरः ।
कुर्वन् वाञ्छितसिद्धीना, भाजन जायते नरः ॥ ३ ॥

श्राद्धविधि, पृष्ठ ९८, श्लो ३

કામને માટે (પોતાના) સ્થાનેથી ચાલેલો જે પુરુષ વહેતી નાડીવાળો (જે તરફની નાડી ચાલતી હોય તે તરફનો) પગ આગળ કરે તે ઇચ્છિત (વસ્તુની) સિદ્ધિઓનુ પાત્ર થાય છે ૩

પ્રયાણનો નિષેધઃ—

क्षीर भुक्त्वा रत कृत्वा, स्नात्वाऽऽहत्य गृहाङ्गनाम् ।
वान्त्वा निष्ठीव्य चाक्रोश, श्रुत्वा च प्रचलेन्न हि ॥ ४ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ९८, श्लो० १९

ખીર (દૂધ) ખાઇને, રતિક્રીડા કરીને, સ્નાન કરીને સ્ત્રીને મારીને ઉલટી કરીને, થુંકીને અને બૂમ (રાડ) સાભળીને પ્રયાણ ન કરવુ ૪

સુંદર ભોજનનું શુકનઃ —

गच्छता च यदा श्वानो अमध्य भक्षयेद् यदि ।
मिष्टान्यशनपानानि, प्राप्नोति पुरुषो ध्रुवम् ॥ ५ ॥

(ઘેરથી નીકળીને) જતા માર્ગમા જો કૂતરો વિષ્ટા ખાતો હોય-ખાતો જોવામા આવે-તો તે પુરુષ અવશ્ય મધુર ભોજન અને પાણીને પામે છે ૫

દ્રવ્યલાભનું શુકન --

गच्छता च यदा श्वान , कर्णौ कण्डूयते पुनः ।
द्रव्यलाभ विजानीयान्महत्त्व च प्रजायते ॥ ६ ॥

(સારા કામને માટે ઘેરથી નીકળીને) જતા માર્ગમા જો કૂતરો પોતાના બન્ને કાનને ખજવાળતો હોય તો દ્રવ્યનો તથા પ્રતિષ્ઠાનો લાભ થશે એમ જાણવુ ૬

પક્ષીનું શુભ અશુભ શુકન —

गतिस्तारा स्वरो वामो दुर्गाया शुभद स्मृत' ।
विपरीत प्रवशे तु, स एवाभीष्टदायक' ॥ ७ ॥

उत्तराध्ययनसूत्र टीका (भावविजय), पृ ३१९.

દુર્ગા નામની પક્ષિણી, ઉતાવળી ગતિ કરતી જોવામા આવે અને ડાબી બાજુએ તેનો સ્વર સાભળવામા આવે, તો તે શુભ ફળને આપનાર કહ્યો છે અને તેનાથી વિપરીત એટલે જમણી બાજુએ તેનો સ્વર સાભળવામા આવે તો પ્રવેશને વિષે તે વાંછિતને દેવાવાળો છે-શુભ છે ૭



सामुद्रिक शास्त्र (१०७)

બત્રીશ લક્ષણ —

छत्र तामरस धनू रथवरो दम्भोलिकूर्माङ्कुशा
वापीस्वस्तिकतोरणानि च सर. पञ्चाननः पादपः ।
चक्र शङ्खगजो समुद्रकलशौ प्रासादमत्स्या यवा
यूपस्तूपकमण्डलून्यवनिभृत् सचामरो दर्पण. ॥ १ ॥
उक्षा पताका कमलाऽभिषेकः, सुदाम केकी घनपुण्यभाजाम् ॥
इह भवति सप्तरक्तः, षडुन्नत. पञ्चसूक्ष्मदीर्घश्च ।
त्रिविपुललघुगम्भीरो द्वात्रिंशल्लक्षण' स पुमान् ॥ २ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान १ पृ २० (આત્મા૦ સ૦)*

છત્ર ૧, કમળ ૨, ધનુષ ૩, શ્રેષ્ઠ રથ ૪, વજ્ર ૫, કાચબો ૬, અકુશ ૭, વાવ ૮, સાથિયો ૯, તોરણ ૧૦, સરોવર ૧૧, સિહ ૧૨, વૃક્ષ ૧૩, ચક્ર ૧૪, શખ ૧૫, હાથી ૧૬, સમુદ્ર ૧૭, કળશ ૧૮, પ્રાસાદ ૧૯, મત્સ્ય ૨૦, જળ ૨૧, યૂપ ૨૨, સ્તૂભ ૨૩, કમડળ ૨૪, પર્વત ૨૫, ચામર ૨૬, દર્પણ ૨૭, બળદ ૨૮, ધ્વજ ૨૯, લક્ષ્મીનો અભિષેક ૩૦, માળા ૩૧ તથા મયૂર ૩૨ આ બત્રીશ લક્ષણો પુણ્યવતને હોય છે વળી અહીં જેના સાત અવયવ રાતા હોય, છ ઉંચા હોય, પાચ સૂક્ષ્મ હોય, પાચ લાબા હોય, ત્રણ પહોળા હોય, ત્રણ લઘુ હોય અને ત્રણ ગભીર હોય, તે બત્રીશ લક્ષણવાળો પુરુષ કહેવાય છે ૧,૨

કેવા અવયવનુ શું ફળ ?

न स्त्री त्यजति रक्ताक्ष, नार्थ. कनकपिङ्गलम् ।
दीर्घबाहु न चैश्वर्यं, न मांसोपचित सुखम् ॥ ३ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका व्याख्यान १, पृ २१ (आत्मा० स०)*

રાતા નેત્રવાળા પુરુષને સ્ત્રી તજતી નથી, સુવર્ણ જેવી પીળી આંખવાળાને ધન તજતુ નથી, લાંબા હાથવાળાને ઐશ્વર્ય તજતુ નથી, અને માંસથી પુષ્ટ શરીરવાળાને સુખ તજતુ નથી (અર્થાત્ તેવા તેવા પુરુષોને તે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે) ૩

छत्राकार शिरो यस्य, विस्तीर्णं हृदयं तथा ।
कटी यस्य विशाला च, समाख्यधनपुत्रवान् ॥ ४ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० २१, श्लो० ६१ (प्र स)

જેનુ મસ્તક છત્રને આકારે હોય, જેની છાતી પહોળી હોય અને જેની કેડ વિશાળ હોય તે પુરુષ સુખી, ધનવાન અને પુત્રવાન થાય છે ૪

प्रलम्बबाहु स्वामी स्याद्, ह्रस्वबाहुस्तु किङ्कर ।
स्वच्छारुणनखो दीर्घाङ्गुली रक्तकर श्रिये ॥ ५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८ श्लो० ७ (प्र० स०)*

જેના હાથ લાંબા હોય તે (રાજા વગેરે) સ્વામી થાય છે, જેના હાથ ટૂંકા હોય તે ચાકર થાય છે, જેના નખ સ્વચ્છ અને રાતા હોય, આંગળીઓ લાંબી હોય અને હાથ રાતા હોય, તે લક્ષ્મીને માટે થાય છે ૫

यथा नेत्रे तथा शील, यथा नासा तथाऽऽर्जवम् ।
यथा रूप तथा वित्त, यथा शील तथा गुणाः ॥ ६ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान १, पृ० २०. (आत्मा स.)*

જેવા નેત્ર હોય તેવુ શીલ હોય છે, જેવી નાસિકા હોય તેની સરળતા હોય છ, જેવુ રૂપ હોય તેવુ ધન હોય છે અને જેવુ શીલ (આચાર) હોય તેવા ગુણુ હોય છે (અર્થાત્ નેત્ર ઉપરથી શીલ જણાય છે, નાસિકા ઉપરથી સરળતા જણાય છે, રૂપ ઉપરથી ધન જણાય છે અને આચાર ઉપ- રથી ગુણુ જણાય છે) ૬

उरो विशालो धनधान्यभोगी, शिरो विशालो नृपपुगवश्च ।
कटीविशालो बहुपुत्रदारो विशालपादः सतत सुखी स्यात् ॥७॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान १, पृ० २१. (आत्मा. स.)

જેનુ ઉરસ્થળ (છાતી) વિશાળ હોય તે ધન અને ધાન્યનો ભોગી થાય છે, જેનુ મસ્તક વિશાળ હોય તે રાજા થાય છે, જેની કટી વિશાળ હોય તેને ઘણા પુત્રો અને ઘણી સ્ત્રીઓ થાય છે, જેના પગ વિશાળ હોય તે નિરતર સુખી થાય છે ૭

पद्मपत्रसमा जिह्वा, रक्ता सूक्ष्मा सुशोभना ।
पार्थिवः शुकनास. स्याद् ह्रस्वनासस्तु धार्मिक. ॥ ८ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १३९ श्लो० १५ (प्र स.)*

જેની જીભ કમળના પાદડા જેવી, રાતી અને પાતળી હોય તે શુભ ફળને આપનારી છે, જેની નાસિકા પોપટ જેવી હોય તે રાજા થાય છે અને જેની નાસિકા નાની હોય તે ધર્મિષ્ઠ થાય છે ૮

अस्थिष्वर्थाः सुख मांसे, त्वचि भोगा स्त्रियोऽक्षिषु ।
गतौ यान स्वर चाज्ञा, सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितम् ॥ ९ ॥

सामुद्रिक

મનુષ્યોને અમુક રીતના હાડકા હોય તો તેને ધન મળે છે, અમુક જાતનુ માંસ હોય તો સુખ મળે છે, અમુક જાતની ચામડી હોય તો ભોગ મળે છે, અમુક પ્રકારના નેત્ર હોય તો સ્ત્રીઓ ચાહે છે, અમુક પ્રકારની ગતિ-ચાલ હોય તો તેને વાહન મળે છે, અમુક પ્રકારનો સ્વર હોય તો તેની આજ્ઞા સર્વને માન્ય થાય છે અને સત્ત્વ હોય તો બધુ મળે છે ૯

કયા અવયવો લાંબા સારા'—–

नयनकुचान्तरनासाहनुभुजमिति यस्य पञ्चकं दीर्घम् ।
दीर्घायुर्वित्तपर , पराक्रमी जायते स नर ॥ ११ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ८१, श्लो० ५८ (प्र स)

જે પુરુષના નેત્ર, છાતી, નાસિકા, દાઢી અને હાથ આ પાંચ અવયવો લાંબા હોય, તે પુરુષ લાંબા આયુષ્યવાળો, ધનવાન અને પરાક્રમી થાય છે ૧૧

अनामिकाऽन्त्यरेखाया , कनिष्ठा स्याद्यदाऽधिका ।
धनवृद्धिस्तदा पुसा, मातृपक्षो बहुस्तथा ॥ १२ ॥

विवेकविलास, उल्लास ५ श्लो० ४८

પુરુષોને અનામિકાની છેલ્લી રેખાથી કનિષ્ઠિકા આગળી વધારે મોટી હોય તો તેમને ધનની વૃદ્ધિ થાય છે, તથા માતાનો પક્ષ પણ ઘણો હોય છે-મોસાળ વિશાળ હોય છે ૧૨

કયા અવયવો નાના સારા—

दन्तत्वक्केशाङ्गुलिपर्व्वनखञ्चेति पञ्च सूक्ष्माणि ।
धनलक्ष्माण्येतानि, प्रभवन्ति प्रायश' पुमाम् ॥ १३ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ. ५१, श्लो० ५७ (प्र. स.)

દાત, ચામડી, કેશ, આગળીના ટેરવા અને નખ, આ પાચ અવયવ સૂક્ષ્મ હોય તો તે પ્રાયે કરીને પુરુષોને ધનના ચિહ્ન છે (એટલે તેવો પુરુષ ધનવાન થાય છે) ૧૩

કયા અવયવો રાતા સારા—

नखचरणपाणिरसनादशनच्छदतालुलोचनान्तेषु ।
स्याद्यो रक्त. सप्तसु, सप्ताङ्गा स भजते लक्ष्मीम् ॥१४॥

धमकल्पद्रुम, पृ० ५१ श्लो० ५५ (प्र स)

જે પુરુષના નખ, પગ, હાથ, જીભ, ઓષ્ટ, તાળવુ અને નેત્રના છેડા, આ સાત અવયવો રાતા હોય, તે પુરુષ સાત અગવાળી રાજ્ય-લક્ષ્મીને પામે છે ૧૪

ઊંચા શુભ અવયવો—

षट्क कक्षा वक्षः, कृकाटिका नासिका नखास्यमिति ।
यस्येदमुन्नतं स्यादुन्नतयस्तस्य जायन्ते ॥ १५ ॥

धर्मकल्पद्रुम पृ० ५१, श्लो० ५६ (प्र स.)

જે પુરુષની કક્ષા-કાખલી, વક્ષ સ્થળ-છાતી, હડિયો, નાસિકા, નખ અને મુખ આ છ અવયવો ઊંચા હોય તે પુરુષને ઉન્નતિ પ્રાપ્ત થાય છે ૧૫

રાજાના ચિન્હો —

शक्तितोमरदण्डासिधनुश्चक्रगदोपमा ।
यस्य रेखा भवेदेषा, राजानं तं विनिर्दिशेत् ॥ १६ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८, श्लो० ८ (प्र स)*

શકિત, તોમર-ભાલુ, દંડ, ખડ્ગ, ધનુષ, ચક્ર અને ગદાના જેવી જેને રેખા હોય તે માણસ રાજા થશે એમ જાણવું ૧૬

राज्याय पादयो रेखा ध्वजवज्राङ्कुशोपमा ।
अङ्गुल्योऽपि समा दीर्घा , सहिताश्च समुन्नता. ॥१७॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८, श्लो० ९ (प्र० स०)*

બન્ને પગને વિષે ધ્વજ, વજ્ર અને અંકુશના આકાર જેવી રેખાઓ હોય તો તે રાજ્યને આપનારી છે તથા આંગળીઓ પણ સરખી, લાંબી, એક બીજી સાથે મળેલી -અડકતી અને ઊંચી હોય તો તે પણ રાજ્યને આપનારી છે ૧૭

સાત્વિક પુરુષનાં લક્ષણ.--

अतिह्रस्वेऽतिदीर्घेऽतिस्थूले चातिकृशे तथा ।
अतिकृष्णेऽतिगौरे च, षट्सु सत्त्व निगद्यते ॥ १८ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान १ पृ० २० (आत्मा० स०)*

અત્યંત હ્રસ્વ-ઠીંગણો, અતિ લાંબો, અતિ જાડો, અતિ પાતળો, અતિ કાળો અને અતિ ગોરા વર્ણવાળો : આ છ પ્રકારના પુરુષને વિષે સત્ત્વ હોય છે એમ કહ્યું છે ૧૮

રેખા સંબંધી વિચાર—

मणिबन्धात् पितुर्लेखा, करभाद्विभवायुषोः ।
लेखे द्वे यान्ति तिस्रोऽपि, तर्जन्यङ्गुष्ठकान्तरम् ॥ १९ ॥
विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० ५३

મણિબંધથી એટલે હાથના કાંડા પાસેથી પિતાની રેખા નીકળે છે, કરભથી એટલે પોંચાથી ધન અને આયુષ્યની બે રેખાઓ નીકળે છે, તથા તે ત્રણે રેખાઓ તર્જની અને અંગૂઠા એ બેની વચ્ચે જાય છે ૧૯

येषा रेखा इमास्तिस्र , सम्पूर्णा दोषवर्जिता. ।
तेषा गोत्रधनायूषि, सम्पूर्णान्यन्यथा न तु ॥२०॥
उल्लङ्घ्यन्ते च यावन्त्योऽङ्गुल्यो जीवितरेखया ।
पञ्चविंशतयो ज्ञेयास्तावन्त्यः शरदा बुधै ॥ २१ ॥
विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० ५८, ५९

જેમની આ (ઉપર કહેલી) ત્રણ રેખાઓ સંપૂર્ણ અને દોષ રહિત હોય, તેમના કુળ, ધન અને આયુષ્ય પરિપૂર્ણ હોય છે અને જો તે રેખાઓ બરાબર ન હોય તો કુળ, ધન અને આયુષ્ય પણ બરાબર હોતા નથી

કરભથી એટલે પોંચાથી આયુષ્યની રેખાએ જેટલી આંગળીઓ ઉલ્લંઘન કરેલી હોય, તેટલા પચીશ વર્ષનું આયુષ્ય તેનું છે એમ પંડિતોએ જાણવું ૨૦, ૨૧

अरेखा बहुरेखा वा, येषा पाणितल नृणाम् ।
ते स्युरल्पायुषो निःस्वा दुःखिता नात्र सशयः ॥ २२ ॥
विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० ३८

ભાઇભાડુને માટે કહેવાય છે એટલે જેટલી રેખા હોય તેટલા ભાઇભાડુ થાય છે ૨૮

મસ્તક સબધી વિચાર—

छत्राकार नरेन्द्राणा, शिरो दीर्घं तु दु खिनाम् ।
अधमा ा घटाकार, पापिना स्थपुट पुन ॥ २९ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य) पृ० १४९ श्लो० १७ (प्र० स०)*

જેનુ મસ્તક છત્રના જેવુ ગોળ હોય તે રાજા થાય છે, જેનુ મસ્તક લાબુ હોય તે દુખી થાય છે, જેનુ મસ્તક ઘડાના આકારે હોય તે અધમ થાય છે અને જેનુ મસ્તક રામૈયાના સપુટ જેવુ હોય તે પાપી થાય છે ૨૯

કેશ સબધી વિચાર—

मृदुलै श्यामलस्निग्धै, स्निग्धैर्भवति भूपति ।
स्फुटितै कपिलै स्थूलै, रक्षै केशै सुदु खिन ॥३०॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य) प० १४९, श्लो० १८ (प्र० स०)*

જેના કેશ કોમળ, કાળા અને ચીકાશવાળા-ચકચકિત હોય તે રાજા થાય છે, અને જેના કેશ ફુટેલા, પીળા વર્ણવાળા, જાડા અને લૂખા-સૂકા હોય તે દુખી થાય છે ૩૦

કપાળ સબધી વિચાર—

ललाट चार्धचद्राभे, राजा धर्मिष्ठ उन्नते ।
विद्याभोगी विशाले स्याद्दु खी तु विषमे भवेत् ॥ ३१ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० १६ (प्र० स०)*

જેનુ કપાળ અર્ધ ચદ્ર જેવુ હોય તે રાજા થાય છે, જેનુ કપાળ ઊંચુ હોય તે ધર્મિષ્ઠ થાય છે, જેનુ કપાળ વિશાળ-પહોળુ હોય તે વિદ્યાવાન અને ભોગી થાય છે અને જેનુ કપાળ વિષમ-વાકુ હોય તે દુખી થાય છે ૩૧

તિલક સબધી વિચારઃ—

नरस्य दक्षिणे पार्श्वे, तिलक मण्डल शुभम् ।
वामे शुभ च नारीणा, ज्ञातव्य हि नराधिप ! ॥ ३२ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५१ श्लो० ६४ (प्र० स०)

હે રાજા ! પુરુષના જમણા પડખે મડળના આકારે તિલક હોય તે શુભ છે, અને સ્ત્રીઓને ડાબે પડખે તિલક હોય તે શુભ છે, એમ જાણુવુ ૩૨

દાત સંબંધી વિચારઃ—

द्वात्रिंशद्दशनो राजा, भोगी स्यादेकहीनकः ।
त्रिंशद्दन्तास्तु सुखिनस्ततो हीनास्तु दुःखिनः ॥ ३३ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० १४. (प्र० स०)

જેને બત્રીશ દાત હોય તે રાજા થાય છે, જેને એક ત્રીશ દાત હોય તે ભોગી થાય છે, જેને ત્રીશ દાત હોય તે સુખી થાય છે અને તેથી પણુ ઓછા દાત હોય તે દુખી થાય છે ૩૩

પેટ સબંધી વિચાર —

मृगव्याघ्रोदरो भोगी, श्वशृगालोदरोऽधमः ।
मण्डूकसदृश यस्योदर स स्यान्महीपतिः ॥ ३४ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८ श्लो० ६. (प्र० स०)*

જેનુ ઉદર-પેટ મૃગ અને વાઘ જેવુ હોય તે ભોગી થાય છે, જેનુ ઉદર કુતરા અને શિયાળ જેવુ હોય તે અધમ થાય છે, અને જેનુ ઉદર દેડકા જેવુ હોય તે રાજા થાય છે ૩૪

અંગુઠા સંબધી વિચાર —

अङ्गुष्ठैर्विपुलैर्दु ख, सदाऽध्वगमन नृणाम् ।
वृत्तैस्ताम्रनखै स्निग्धै, सद्भिर्तैस्तु सुखं भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८, श्लो० ३ (प्र० स०)*

અગુઠા પહોળા હોય તો તે મનુષ્યોને દુખ આપનાર થાય છે તથા નિરતર માર્ગમા પ્રયાણ કરાવે છે, પરતુ જો તે ગોળ હોય, તેના નખ રાતા હોય, ચિકાશવાળા હોય અને ચોટેલા હોય તો સુખદાયક છે ૩૫

અગુઠામા જવ સબધી વિચાર —

यवैरङ्गुष्ठमध्यस्थैर्विद्याख्यातिविभूतयः ।
शुक्लपक्षे तथा जन्म, दक्षिणाङ्गुष्ठगैश्च तै ॥ ३६ ॥

विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० ६४.

અગુઠાના મધ્ય ભાગમા જવ હોય તો તેથી વિદ્યા,

કીર્તિ અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા જમણા અગુઠામા જવ હોય તો તેનો જન્મ શુક્લ પક્ષમા છે એમ જાણવુ ૩૬

अङ्गुष्ठोदरमध्यस्तु, यवो यस्य विराजते ।
उत्पन्नभक्ष्यभोगी च, स नरः सुखमेधते ॥ ३७ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० १२ (प्र० स०)*

અગુઠાના ઉદર મધ્યે–ઉપલા પર્વમા જેને જવનો આકાર હોય તે મનુષ્ય જાતે ભોજન અને ભોગને ઉત્પન્ન કરી સુખને પામે છે ૩૭

આવર્ત સબધી વિચારઃ—

आवर्तो दक्षिणे भागे, दक्षिणः शुभकृन्नृणाम् ।
वामो वामेऽतिनिन्द्यश्च, दिगन्यत्वे तु मध्यमः ॥ ३८ ॥

विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० २८.

પુરુષની જમણી બાજુએ દક્ષિણાવર્ત–જમણા આવર્તવાળો ભમરો હોય તો તે શુભકારક છે, અને ડાબા ભાગે ડાબો આવર્ત હોય તો તે અત્યત નિદવાલાયક છે તથા જો જમણી બાજુએ ડાબો આવર્ત અને ડાબી બાજુએ જમણો આવર્ત હોય તો તે મધ્યમ જાણવો ૩૮

નખ સંબંધી વિચાર—

उन्नताम्रनखा भव्याः, सस्निग्धाः सौख्यदायकाः ।
शूर्पाकारा रूक्षभग्ना वक्राः श्वेताश्च दुःखदाः ॥ ३९ ॥

ઊંચા અને રાતા નખ હોય તે સારા છે, ચીકાશવાળા ચકચકિત હોય તે સુખ આપનારા છે, પણ સુપડાના આકાર વાળા, લુખા-સુકા, ભાંગલા, વાંકા અને શ્વેત નખ હોય તો તે દુઃખને આપનારા છે ૩૯

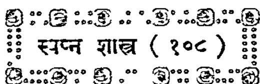
જંઘા સંબંધી વિચાર—

दुःखिन. काकजङ्घा' स्युर्दीर्घजङ्घा महाध्वगा ।
बन्धन चाश्वजङ्घाना, मृगजङ्घास्तु पार्थिवा' ॥ ४० ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य) पृ० १२८, श्लो० ५ (प्र० स०)*

જેને કાગડા જેવી જંઘા હોય તે દુઃખી થાય છે, જેને લાંબી જંઘા હોય તે અતિ માર્ગમાં ચાલનાર એટલે કાસદીયું કરનારા થાય છે, ઘોડા જેવી જંઘા હોય તે બંધનને પામે છે અને મૃગ જેવી જંઘા હોય તે રાજા થાય છે.૪૦





સ્વપ્નના પ્રકાર અને સફળ સ્વપ્નઃ—

अनुभूतः श्रुतो दृष्टः, प्रकृतेश्च विकारजः ।
स्वभावतः समुद्भूतश्चिन्तासन्ततिसम्भवः ॥ १ ॥

देवताद्युपदेशोत्थो धर्मकर्मप्रभावजः ।
पापोद्रेकसमुत्थश्च, स्वप्नः स्यान्नवधा नृणाम् ॥ २ ॥

प्रकारैरादिमैः षड्भिरशुभश्च शुभोऽपि च ।
दृष्टो निरर्थकः स्वप्नः, सत्यश्च त्रिभिरुत्तमैः ॥ ३ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० १६, १७, १८.

કોઈ પણ વખત પૂર્વે અનુભવેલ, જોયેલ અથવા સાંભળેલ, તથા પ્રકૃતિના વિકારથી ઉત્પન્ન થયેલ, સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલ, વિચારની શ્રેણિથી ઉત્પન્ન થયેલ, દેવતાદિકના ઉપદેશથી ઉત્પન્ન થયેલ, ધર્મકાર્યના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલ અને અતિ પાપથી ઉત્પન્ન થયેલ આ નવ પ્રકારના સ્વપ્ન મનુષ્યોને હોય છે

ઉપર કહેલાં નવ પ્રકારના સ્વપ્નમાંથી પ્રથમના છ પ્રકારના સ્વપ્ન શુભ અથવા અશુભ જે જોયેલ હોય તે સર્વ નિરર્થક છે, કાંઈ પણ ફળ આપતા નથી અને છેલ્લા ત્રણ પ્રકારના સ્વપ્ન સત્ય છે-ફળ આપનારા છે ૧-૩

સ્વ-પર સંબંધી સ્વપ્ન ફળ —

दृष्टा. स्वप्ना ये स्व प्रति, तेऽत्र शुभाशुभा नृणा स्वस्य ।
ये प्रत्यपर तस्य, ज्ञेयास्ते स्वस्य नो किञ्चित् ॥ १० ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ १०५ (आत्मा स)*

માણસોને જે સ્વપ્નો પોતા પ્રત્યે જોવામા આવ્યા હોય તેનુ શુભાશુભ ફળ પોતાને મળે છે, અને જે સ્વપ્નો બીજા પ્રત્યે જોયા હોય તેનુ ફળ તેને મળશે એમ જાણવુ, પોતાને કાઈ પણ ફળ મળશે નહીં ૧૦

સ્વપ્ન પ્રમાણે ક્યારે વર્તવુ :—

देवता पितरो गावो नृपा सल्लिङ्गिन. पुनः ।
कथयन्ति च यत् स्वप्ने, तत् तथैव समादिशेत् ॥११॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४६

સ્વપ્નમા દેવ, દેવગત થયેલ પિતૃઓ, ગાય, રાજા કે ઉત્તમ સાધુ જે પ્રમાણે જે કહે તે તેજ પ્રમાણે કરવુ ૧૧

શુભ સ્વપ્ન:—

आरोहो गोवृष वृक्षशैलप्रासादहस्तिषु ।
रोदनागम्यगमने,स्वप्ने भृत्यश्च शस्यते ॥ १२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ५८

સ્વપ્નમા જે માણસ બળદ, વૃક્ષ, પર્વત, મહેલ, કે હાથી ઉપર પોતાને ચડેલા જુએ, અથવા રુદન, અગમ્ય સ્થાનમા ગમન કે નોકર ચાકર અનુભવે તે વખાણવા લાયક છે ૧૨

चटन गोगजद्रुमशैलप्रासादवाजिषु ।
वर्चस्कलेपो रुदित, मरण च तथा शुभम् ॥ १३ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० २९

સ્વપ્નમા બળદ, હાથી, વૃક્ષ, પર્વત, મહેલ અને ઘોડા
ર ચડવુ, વિષ્ટાનુ વિલેપન, રુદન અને મરણ એ બધુ
ાકર સમજવુ ૧૩

कुक्कुटीं वडवा क्रोञ्चीं, यः पश्यति शुभाशयः ।
कन्योत्पत्तिर्भवेत्तस्य, प्रियां वा लभते पुमान् ॥ १४ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४४.

જે શુભ આશયવાળો પુરુષ કૂકડી, ઘોડી કે ક્રૌચી
નક પખીને સ્વપ્નમા દેખે તેને ઘેર કન્યાનો જન્મ થાય,
થવા તે પુરુષ સ્ત્રીને મેળવે ૧૪.

दधिलाभाद् धनोत्पत्तिर्घृतलाभाज्जनः पुन' ।
घृतादने ध्रुव क्लेशो दधिभक्षणतो यशः ॥ १५ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४७

સ્વપ્નમા જો દહીંનો લાભ થાય તો ધન મળે, ઘીનો
ભ થાય તો જય મળે, ઘીનુ ભક્ષણ કરે તો નિશ્ચયે ક્લેશ-
ાસ થાય, અને દહીનુ ભક્ષણ કરે તો યશ મળે ૧૫

कन्या छत्र फल पक्व, दीपमन्न महाध्वजम् ।
मन्त्र वा लभते यो हि, तस्य चिन्तितसिद्धयः ॥ १५ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३२

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા કન્યા, છત્ર, પાકેલુ ફળ, દીવો
અશ્વ, મોટી ધ્વજ કે મત્રને મેળવે, તેને પોતાન
ચિંતિતની સિદ્ધિ થાય છે ૧૬

શુભ સ્વપ્ને વિધિઃ—

इष्ट दृष्ट्वा स्वप्न, न सुप्यते नाप्यते फल तस्य ।
नेया निशाऽपि सुधिया, जिनराजस्तवनसस्तवत ॥१७॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०४ (आत्मा० स०)

શુભ સ્વપ્ન જોયા પછી નિદ્રા લેવી નહીં નિદ્રા લેવાથ
તેનુ ફળ મળતુ નથી તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે જિનેશ્વરન
સ્તુતિ વગેરે કરીને બાકીની રાત્રિ નિર્ગમન કરવી ૧૭

न श्राव्य कुस्वप्नो गुर्वादेस्तदितर पुन श्राव्यः ।
योग्यश्राव्याभावे, गोरपि कर्णे प्रविश्य वदेत् ॥ १८ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०४ (आत्मा०स०)

અશુભ સ્વપ્ન આવે તો તે ગુરુ વગેરેને સભળાવવ
નહીં, અને શુભ સ્વપ્ન આવે તો તે ગુરુ વગેરે ઉત્તમ
જનને સભળાવવુ લાયક-યોગ્ય પુરુષ ન મળે તો છેવટ
ગાયના કાનમા પ્રવેશ કરીને કહેવુ ૧૮

અશુભ સ્વપ્ન —

अपहारो द्वयनारणयानासनमदननिवसनादीनाम् ।
नृपशङ्काशोककरो बन्धुनिरोधार्थहानिकर. ॥ १९ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४ पृ० १०५ (आत्मा०स०)

જો સ્વપ્નમા અશ્વ, હાથી, આસન, ઘર અને વસ્ત્ર વગેરેનુ હરણ થયેલુ જુએ, તો તે સ્વપ્ન રાજાથકી શકાને પ્રાપ્ત કરનાર થાય છે, શોક કરનાર થાય છે, બધુની સાથે વિરોધ કરનાર તથા ધનની હાનિ કરનાર થાય છે ૧૯

हसने शोचनमचिरात्, प्रवर्तते नर्तनेऽपि वधबन्धाः।
पठने कलहश्च नृणामेतत्प्राज्ञेन विज्ञेयम् ॥ २० ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५ (आत्मा०स०)*

સ્વપ્નમા જે માણસ હસે તેને થોડા વખતમા શોક પ્રાપ્ત થાય છે, નૃત્ય કરે તો વધબધ થાય છે અને ભણે તો કલહ-કજિયો થાય છે, એમ પડિત પુરુષે જાણવુ ૨૦

स्नेहाभ्यङ्गाद् भवेद् रोग', शृङ्गिणो दंष्ट्रिणस्तथा।
अभिद्रवन्ति य स्वप्ने, तस्य राजकुलाद् भयम् ॥ २१ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० २९.

જો સ્વપ્નમા તેલથી મર્દન કરે તો રોગ થાય, તથા જેને સ્વપ્નમા ગાય ભેસ વગેરે શીગડાવાળા પશુઓ અથવા સિંહ, કુતરો, સર્પ, વગેરે દાઢવી કરડવાવાળા પ્રાણીઓ ઉપદ્રવ કરે તેને રાજકુલથકી ભય થાય ૨૧

અશુભ સ્વપ્ને વિધિઃ—

दु.स्वप्ने देवगुरून्, पूजयति करोति शक्तितश्च तपः।
सतत धर्मरताना, दु स्वप्नो भवति सुस्वप्नः ॥ २२ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ १०५. (आत्मा० स०)

જો અશુભ સ્વપ્ન આવે તો દેવગુરુની પૂજા કરવી

रात्रि प्रमाणे तप करवो (केमके) निरंतर धर्ममां तत्पर रहेनारा पुरुषोने अशुभ स्वप्न पण शुभ स्वप्न थाय छे २२

स्वप्नमनिष्टं दृष्ट्वा, सुप्यात् पुनरपि निशामवाप्यापि ।
नैवत्कथ्य कथमपि, कथाञ्चित् फलति न स यस्मात् ॥ २३ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४ पृ० १०४ (आत्मा० स०)*

अशुभ स्वप्न जोया पछी जो रात्रि होय तो अवश्य फरीथी सूई जवु-निद्रा लेवी, अने ते स्वप्न कोई पण प्रकारे कोईने कहेवु नही, केमके नही कहेवाथी तेनु फळ मळतु नथी २३

शुभ अशुभ काळा अने धोळा पदार्थोः—

कृष्णं कृत्स्नमशस्त, मुक्त्वा गोवाजिराजगजदेवान् ।
सकलं शुक्लं च शुभं, त्यक्त्वा कर्पासलवणादीन् ॥ २४ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका व्याख्यान ४, पृ० १०५, (आत्मा० स०)*

स्वप्नने विषे गाय, अश्व, राजा, हाथी अने देव सिवायना सर्व काळा पदार्थो अशुभ छे, अने कपास तथा लवण वगेरे सिवायना सर्व धोळा पदार्थो शुभ छे २४

कर्पासभस्मतक्रास्थिवर्जं सर्वं सितं शुभम् ।
गोवाजिगजदेवर्षिवर्जं कृष्णं तु निन्दितम् ॥ २५ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ५१

स्वप्नमा कपास, राख, छाश अने हाडका सिवायनी कोई पण सफेद वस्तु देखी होय तो ते शुभकर समजवी अने गाय, घोडो, हाथी, देव के साधु सिवायनी कोई पण काळी वस्तु देखी होय तो ते अशुभकर समजवी २५.

ધનપ્રાપ્તિસૂચક સ્વપ્નઃ—

शुभ्रेण दक्षिणस्यां, यः फणिना दश्यते निजभुजायाम् ।
आसादयति सहस्रं, कनकस्य स पञ्चरात्रेण ॥ २६ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५ (आत्मा० स०)*

સ્વપ્નમાં જે માણસ પોતાની જમણી ભુજામાં સર્પવડે ડસાય, તે માણસ પાંચ દિવસમાં એક હજાર સોનામહોર પ્રાપ્ત કરે છે ૨૬

कमलाकररत्नाकरजलसम्पूर्णापगाः सुहृन्मरणम् ।
यः पश्यति लभतेऽसावनिमित्तं वित्तमतिविपुलम् ॥२७॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा०स०)*

જે માણસ સ્વપ્નમાં સરોવર, સમુદ્ર, જળભરેલી નદી કે મિત્રનું મરણ જુએ, તે માણસ નિમિત્ત વિના-અકસ્માત્ અત્યંત ધનને પામે છે ૨૭

वस्त्रान्नफलताम्बूलपुष्पदीपदधिध्वजाः ।
सद्रत्नचामरछत्रमन्त्रा लब्धा धनप्रदाः ॥ २८ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ५९

(સ્વપ્નમાં) વસ્ત્ર, અન્ન, ફળ, તાંબૂલ, ફૂલ, દીવો, દહીં, ધજા, સુંદર રત્ન, ચામર, છત્ર કે મંત્ર મેળવે તે ધન મળવાની નિશાની છે ૨૮

देवस्य प्रतिमाया यात्रास्नानोपहारपूजादीन् ।
यो विदधाति स्वप्ने, तस्य भवेत् सर्वतो वृद्धिः ॥ २९ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका [illegible]ान ४, पृ० १०५. (आत्मा०स०

જો સ્વપ્નમા પોતાની સ્રીનુ હરણ દેખાય તો પોતાના ધનનો નાશ થાય, અને પોતાનો પરાભવ દેખાય તો પોતાને કલેશ થાય પરતુ જો ગોત્રની સ્રીનુ હરણ કે ગોત્રના મનુષ્યો નો પરાભવ થયો દેખે તો તે ગોત્રબધુનો વધ અને બધ થાય છે ૩૬

तलपद्वारार्गलाभङ्गे, भार्यामरणमादिशेत् ।
छेदेऽङ्गस्य पुनर्दृष्टे, पितृमातृसुतक्षय. ॥ ३७ ॥

रत्नचूडकथा, શ્લો૦ ૩૭.

સ્વપ્નમા પલગ અથવા દરવાજાનો આગળિયો-ભોગળ-ભાગેલો દેખે તો પોતાની સ્રીનુ મરણ થવાનુ સમજવુ, અને શરીરનો છેદ દેખે તો માતા, પિતા અને દીકરાનો ક્ષય સમજવો ૩૭

રાજ્યસૂચક સ્વપ્ન —

आरूढ. शुभ्रमिभ, नदीतट शालिभोजन कुरुते ।
भुङ्क्ते भूमिमखिला, स जातिहीनोऽपि धर्मधन. ॥ ३८ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, વ્યાખ્યાન ૪, પૃ૦ ૧૦૫ (आत्मा० स०)*

જે પુરુષ શ્વેત હાથી પર થઇ નદીને કાંઠે શાલિ (ચોખા)નુ ભોજન કરે તે ધર્મરૂપી ધનવાળો પુરુષ જાતિહીન હોય તો પણ સમગ્ર ભૂમિનો ભોક્તા-રાજા થાય છે ૩૮

य. सूर्यचन्द्रमसोर्बिम्ब ग्रसते समग्रमपि पुरुष ।
कलयति दीनोऽपि मही, ससुवर्णा सार्णवा नियता(त)म् ॥३९॥

कल्पसूत्रसुबोधिका વ્યાખ્યાન ૪, પૃ૦ ૧૦૫. (आत्मा० स०)*

જે પુરુષ સ્વપ્નમા સૂર્ય કે ચદ્રના સપૂર્ણ બિબને ગળી જાય, તે પુરુષ ગરીબ હોય તોપણ અવશ્ય સુવર્ણ સહિત સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીનો ભોક્તા થાય છે ૩૯

यो मानुषस्य मस्तकचरणभुजाना च भक्षण कुरुते ।
राज्य कनकसहस्त्र, तदर्धमाप्नोत्यसौ क्रमशः ॥ ४० ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા મનુષ્યના મસ્તકનુ, ચરણનુ કે ભુજાનુ ભક્ષણ કરે, તે મનુષ્ય અનુક્રમે રાજ્યને, હજાર સોનામહોરને અને પાચ સો સોનામહોરને પામે છે (મસ્તકનુ ભક્ષણ કરનાર રાજ્યને, ચરણનુ ભક્ષણ કરનાર હજાર સોનામહોરને અને ભુજાનુ ભક્ષણ કરનાર પાચ સો સોનામહોરને પામે છે)૪૦

स्वप्ने मानवमृगपवितुरङ्गमातङ्गवृषभसिंहीभिः ।
युक्त रथमारूढो यो गच्छति भूपति. स भवेत् ॥ ४१ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

સ્વપ્નમા જે મનુષ્ય, સિહ, અશ્વ, હાથી, બળદ કે સિહણ જોડેલા રથમા બેસીને જાય છે તે રાજા થાય છે ૪૧

प्रासादोपरि यो भुङ्क्ते, पद्मपत्रे सरस्सु वा ।
सिन्धु तरति बाहुभ्या, सोऽपि राजा भविष्यति ॥४२॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३२

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા મહેલ ઉપર, કમળના પાદડામા અથવા સરોવરને કાઠે ભોજન કરે, અથવા પોતાની

ધુળવડે સમુદ્ર તરે તે રાજા થવાનો એમ જાણવું ૪૨

મરણસૂચક સ્વપ્નઃ—

स्वप्ने हृदयसरस्या, यस्य प्रादुर्भवन्ति पद्मानि ।
कुष्ठनिनष्टशरीरो यमनसतिं याति स त्वरितम् ॥ ४३ ।

કલ્પસૂત્રસુબોધિકા, વ્યાખ્યાન ૪, પૃ૦ ૧૦૫ (આત્મા૦ સ૦)*

સ્વપ્નમા જેના હૃદયરૂપી સરોવરમા કમળ પ્રગટ થાય છે, તેનુ શરીર કોઢના વ્યાધિથી વ્યાપ્ત થઈ તત્કાળ તે યમરાજને ઘેર જાય છે–મરણ પામે છે ૪૩

हरण प्रहरणभूपणमणिमौक्तिककनकरूप्यकुप्यानाम् ।
धनमानम्लानिकर, दारुणमरण(णा)वह बहुश ॥ ૪૪ ॥

કલ્પસૂત્રસુબોધિકા, વ્યાખ્યાન ૪, પૃ૦ ૧૦૫ (આત્મા સ)*

જે સ્વપ્નમા શસ્ત્ર, ભૂષણ, મણિ, મોતી, સુવર્ણ, રૂપુ અને બીજી તાબા પીત્તળ વગેરે ધાતુનુ હરણ જોવામા આવે તો તે ઘણે પ્રકારે ધન અને માનની હાનિ કરે છે, તથા ભયકર રીતે મરણ નીપજાવે છે ૪૪

अतितप्त पानीय, सगोमय गड्डलमौपधेन युक्त(त)म् ।
य पिनति सोऽपि नियत, म्रियतेऽतीसाररोगेण ॥૪૫॥

કલ્પસૂત્રસુબોધિકા, વ્યાખ્યાન ૪, પૃ૦ ૧૦૫ (આત્મા૦ સ૦)*

જે માણસ સ્વપ્નમા છાણ સહિત ગરમ પાણી પીએ છે અથવા ઔષધ સહિત ગડુલને જે પીએ છે, તે માણસ અવશ્ય અતિસારના વ્યાધિથી મરણ પામે છે ૪૫

उष्ट्रीमहिषीभ्यां योऽप्राच्यां स्व नीयमानकम् ।
पश्येत तस्य भवेद् व्याधि', खरोष्ट्राभ्यां पुनर्मृतिः॥४६॥

-रत्नचूडकथा, श्लो० ३८

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા ઉટડી કે ભેંસવડે પોતાને પશ્ચિમ દિશામા લઇ જવાતો–વહન કરાતો દેખે તેને વ્યાધિ થાય, અને ગધેડા યા ઉટથી તેનુ મરણ થાય ૪૬

સ્રીહત્યાસૂચક સ્વપ્ન —

पीतवस्त्रधरा नारीं, पीतगन्धविलेपिताम् ।
अवगूहति य' स्वप्ने, हत्या लगति तस्य वै ॥ ४७ ॥

रत्नचूडकथा श्लो० ४०

જે પુરુષ સ્વપ્નમા પીળા વસ્ત્ર પહેરેલી અને પીળા રંગના સુગધી પદાર્થના વિલેપનવાળી સ્રીને આલિંગન કરે તેને સ્રીહત્યા લાગવાની એમ સમજવુ ૪૭

રોગનાશસૂચક સ્વપ્નઃ—

व्याधिमान् यदि पश्येच, मण्डल सूर्यचन्द्रयोः ।
रोगशान्तिर्भवेत्तस्य, नीरोगी श्रीपतिः पुनः ॥ ४८ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४१.

વ્યાધિવાળો માણસ જો સ્વપ્નમા સૂર્ય અને ચન્દ્રનુ મડલ દેખે, તો તેના રોગની શાતિ થાય અને તે નિરોગી થઈ ધનવાન બને ૪૮

કુટુંબવૃદ્ધિસૂચક સ્વપ્ન:—

स्वप्ने पश्यति य. स्वर्णं, नृपतिं दन्तिनं हयम् ।
वृषं धेनुं च तस्य स्यात्, कुटुम्बे वृद्धिरुत्तमा ॥ ४९ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३०

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં સોનું, રાજા, હાથી, ઘોડો, બળદ કે ગાયને દેખે તેના કુટુંબમાં ઉત્તમ વૃદ્ધિ થાય. ૪૯

મુસાફરીસૂચક સ્વપ્ન —

नावं चटति य स्वप्ने, चाभग्नाया समुत्तरेत् ।
प्रवासो जायते तस्याऽऽगमनं सधनं पुन' ॥ ५० ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३५

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં વહાણ કે સ્ટીમર ઉપર ચડે, અને વહાણુ ભાગ્યા વગર સમુદ્ર ઉતરી જાય, તેને મુસાફરી કરવી પડે અને ધનસહિત તેનું આગમન થાય ૫૦

उपानहं पादुका च, कृपाणं निर्मलं तथा ।
स्वप्ने पश्यति य कश्चित्, तस्य ग्रामान्तरं भवेत् ॥५१॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३४

જે કોઈ મનુષ્ય સ્વપ્નમાં પગરખા, ચાખડી કે તેજસ્વી તરવાર દેખે, તેને ગામતરું થાય ૫૧

યશસૂચક સ્વપ્ન —

आज्यं प्राज्यं स्वप्ने, यो विन्दति वीक्षते यशस्तस्य ।
तस्याभ्यवहरणं वा, क्षीरान्नेनैव सह शस्तम् ॥ ५२ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५ (आत्मा० स०) *

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા ઘણુ ઘી પામે અને દેખે તેને યશ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જો ખીરની સાથે તે ઘીનુ ભોજન કર્યું હોય તો તે ઘણુ વખાણવા લાયક છે-મોટા ફળને આપનારુ થાય છે ૫૨

जलङ्कृताना द्रव्याणा, वाजिवारणयोस्तथा ।
वृषभस्य च शुक्लस्य, दर्शने प्राप्नुयाद्यश. ॥ ५३ ॥

उत्तराध्ययनसूत्र टीका (भावविजय), पृ० २०० *

શણગારેલા ઘટાદિક પદાર્થો, અશ્વ, હાથી, અને શ્વેત બળદ આ વસ્તુઓ જો સ્વપ્નમા દેખાય તો તેથી યશ પ્રાપ્ત થાય છે ૫૩

જયસૂચક સ્વપ્નઃ—

क्षीरसुरारक्तपेयी, प्राप्नोति धनसञ्चयम् ।
सपूजदेवदर्शी च, जयवान् भवति ध्रुवम् ॥ ५४ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ८८

જે માણસ સ્વપ્નમા દૂધ, મદિરા કે રુધિરનુ પાન કરે તે પુષ્કળ ધન પામે, અને પૂજાસહિત દેવનુ દર્શન કરે તો નિશ્ચયે જયવાળો થાય ૫૪

श्वेतसर्पस्य दशनमन्यस्यापि च दर्शनम् ।
जलौकावृश्चिकयोश्च, विजयार्थप्रद नृणाम् ॥ ५५ ॥

रत्नचूडकथा श्लो० ४३

સ્વપ્નમા સફેદ સર્પનુ ડસવુ દેખે, અથવા સફેદ યા બીજા રગના સર્પનુ, જળોનુ યા વીછીનુ દર્શન થાય, તો તે મનુષ્યોને વિજય તથા લક્ષ્મી દેનાર થાય ૫૫

नीति शास्त्र (१०९)

नीति माहमा'—

नीति, सम्पदि भूषण विपदि वा दैवाद्धिहन्तु पुन-
र्दव सिद्धमहोद्यमा कृतधिया मन्देव सन्तोषकृत् ।
भूभृत्सद्मविहारकौतुकजुषो धात्री वयस्या श्रियो
धर्मस्यागमपद्धती रसवता सन्मार्गदीपावलिः ॥ १ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३, जैननीतिशतक, श्लो० ४.

નીતિ એ મનુષ્યોને સંપદાને વિષે ભૂષણ સમાન છે, દૈવયોગથી વિપત્તિ આવી હોય તો તે વિપત્તિને હણવામાં સિદ્ધ-સફળ થાય તેવા મોટા ઉદ્યમવાળી છે (એટલે કે વિપત્તિ હણવા માટે જે ઉદ્યમ કર્યો હોય તે સિદ્ધ જ થાય છે), પંડિતોને મંદા-સંક્રાતિની જેમ સંતોષ કરનાર છે, રાજ-મહેલના વિહાર અને કૌતુકને-સુખને સેવનારા મનુષ્યને ધાત્રી-ઉત્પન્ન કરનારી માતા સમાન છે, લક્ષ્મીની બહેનપણી છે, ધર્મને આવવાના માર્ગ સમાન છે અને રસવાળાના સન્માર્ગની દીવાળીરૂપ છે ૧

नीतिर्नाम सदञ्जन क्षितिभुजा सूक्ष्मार्थसन्दर्शक,
सिद्ध कोऽपि रसोऽपरो जनमन सर्वार्यसा रञ्जक ।
चारीयेन्द्रियमत्तवारणपतेश्चापल्यसरोधिका,
लक्ष्मीरक्षणयामिक खलमनोदुष्टाहिवन्ध्यौषधि. ॥ २ ॥

काव्यमाळा, गुच्छ १३, जैननीतिशतक, श्लो० २.

નીતિ એ રાજાઓને સૂક્ષ્મ પદાર્થને દેખાડનારુ ઉત્તમ અજન છે, મનુષ્યોના મનરૂપી સર્વ લોહાને રજન કરનાર-સુવર્ણરૂપ કરનાર કોઈક બીજો નવીન સિદ્ધરસ છે, ઇંદ્રિયો-રૂપી મહોન્મત્ત ગજેન્દ્રની ચપળતાને રોકનાર વાગી-બાધવાના દોરડા સમાન છે, લક્ષ્મીનુ રક્ષણ કરવામા પહેરેગીર છે, તથા ખળ પુરુષના મનરૂપી દુષ્ટ સર્પને બાધવાની ઓષધિરૂપ છે ૨

कीर्तिश्रीव्यवहारसाधनतया पुसा प्रधान नयः,
सन्देहार्णवमज्जदीश्वरमन सन्तारणे सत्तरिः ।
मन्त्रस्थानमुदारताब्जतरणि· कामारिदर्पापहा,
चेतःसद्मनि सज्जनस्य रमते नानाविनोदास्पदम् ॥ ३ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३, जैननीतिशतक, श्लो० ५

નય-નીતિ એ પુરુષોની કીર્તિ, લક્ષ્મી અને વ્યવહારનુ સાધન હોવાથી મુખ્ય-ઉત્તમ છે, શકારૂપી સમુદ્રમા ડૂબતા સ્વામીઓના મનને તારવામા ઉત્તમ વહાણુ સમાન છે, વિચાર કરવાના સારા સ્થાનરૂપ છે, ઉદારતારૂપી કમળને વિકસ્વર કરવામા સૂર્યસમાન છે, કામદેવરૂપી શત્રુના ગર્વને હણનાર છે, તથા સજ્જનના ચિત્તરૂપી ઘરમા વિવિધ પ્રકારના વિનોદના સ્થાનરૂપ તે નય ક્રીડા કરે છે ૩

भूपैर्भूपसुतैः प्रधानपुरुषैरन्यैश्च सेवापरै ,
सेव्यं नीतिविवेचन तत इतो न स्यात् प्रमाद· क्वचित् ।
हन्तु वैरिणि सोद्यमे नयविधि· कुण्ठ करोत्यायुध,
शस्त्रेणापि विना करे नयविदा बुद्धिर्भवेदायुधम् ॥ ४ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३, जैननीतिशतक, श्लो० ७.

અને હાથી એ ત્રણ અપમાન થાય તો પોતાનુ સ્થાન છોડીને જતા રહે છે ૧૫

સ્થાનભ્રષ્ટ થયે કોણ શોભે —

पूगीफलानि पत्राणि, राजहंसास्तुरङ्गमा ।
स्थानभ्रष्टास्तु शोभन्ते, सिंहाः सत्पुरुषा गजा. ॥ १६ ॥

સોપારી, પાંદડાં, રાજહંસ, અશ્વો, સિંહો, સત્પુરુષો અને હાથીઓ આ સર્વે પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થયા હોય તોપણ શોભે છે ૧૬

સ્થાનભ્રષ્ટ થયે કોણ ન શોભેઃ—

राजा कुलवधूर्विप्रा नियोगिमन्त्रिणस्तथा ।
स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते, दन्ताः केशा नखा नरा. ॥१७॥

રાજા, ઉંચ કુળની સ્ત્રી, બ્રાહ્મણ, રાજાનો અધિકારી, મંત્રી, દાંત, કેશ, નખ અને પુરુષ આ સર્વે સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થયા હોય તો તે શોભતા નથી ૧૭

કોને સૂતા ન જગાડવા —

अहिं नृपं च शार्दूलं, किटिं(रिं) च बालकं तथा ।
परश्वानं च मूर्खं च, सप्त सुप्तान्न बोधयेत् ॥ १८ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ९, श्लो० ७

સર્પ, રાજા, સિંહ, કીડી (કિરિ-ભુંડ), બાળક, બીજાનો કૂતરો અને મૂર્ખ આ સાત જો સૂતા હોય તો તેમને જગાડવા નહીં ૧૮

શીઘ્ર કરવાના કામો —

धर्मारम्भे ऋणच्छेदे, कन्यादाने धनागमे ।
शत्रुघातेऽग्निरोगे च, कालक्षेप न कारयेत् ॥ १९ ॥

श्राद्धप्रतिक्रमणवृत्ति, पृ० ८१ (दे० ला०)

ધર્મના આરભમા, કરજના નાશ કરવામા, કન્યાદાનમા, ધનની પ્રાપ્તિમા, શત્રુના ઘાતમા તથા અગ્નિ અને રોગના પ્રતિકારમા વિલબ કરવો નહીં ૧૯

અસ્થાને સરળતાનુ ફળ —

व्रजन्ति ते मूढधियः पराभवं,
भवन्ति मायाविषु ये न मायिनः ।
प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधा-
नसंवृताङ्गान्निशिता इवेषवः ॥ २० ॥

किरातार्जुनीय, सर्ग १, श्लो० ३०.

જે પુરુષો માયાવી–કપટી જનોને વિષે માયાવી થતા નથી, તે મૂઢબુદ્ધિવાળા પુરુષો પરાભવ પામે છે, કારણ કે જેમ શત્રુના મૂકેલા તીક્ષ્ણ બાણો બખ્તરરહિત યોદ્ધાના શરીરમા પેસીને તેમને હણે છે, તેમ શઠ પુરુષો તથાપ્રકારના (એટલે માયાવીને વિષે માયાવી ન થનારા) પુરુષોના હૃદયમા પેસીને તેમને હણે છે ૨૦

धूर्तेषु मायाविषु दुर्जनेषु, स्वार्थैकनिष्ठेषु निमानिवेषु ।
वर्तेत यः साधुतया स लोके, प्रताप्येत मुग्धमतिर्न केन ? ॥२१॥

नीतिविलास

જે પુરુષ ધૂર્ત, માયાવી, દુર્જન, સ્વાર્થમા જ તત્પર અને અવગણના કરાયેલા જનોને વિષે સાધુપણે-સરળપણે વર્તે છે, તે મુગ્ધબુદ્ધિવાળો પુરુષ લોકમા કોનાવડે ન ઠગાય ? (સર્વ લોકો તેને ઠગી શકે છે) ૨૧

અનુકરણ મોટાનુ થાય —

सामान्यलोका महता चरित्र-
माचर्यमामन्वत एव वसात् ।
दोपा गुणा वा महता जनेपु,
विशन्ति शीघ्र प्रविधेयबुद्ध्या ॥ २२ ॥

अत करिष्णुर्जगतो विशुद्धि,
महान् विदध्यात् प्रथम स्वशुद्धिम् ।
यतः सदुक्तिर्भुवि विश्रुताऽस्ति,
" महाजनो येन गत स पन्था." ॥ २३ ॥

मुनि हिमांशुविजय

જગતના સાધારણ મનુષ્યો (નાનાઓ) મોટાઓને આદર્શ માને છે મોટાઓના ગુણો કે દોષોનુ તેઓ અનુકરણ કરવા તરફ પ્રેરાય છે, તેથી મોટાઓના ગુણો દોષો તે(ન્હાના)ઓમા કર્તવ્ય (મોટાઓ કરે છે માટે તે યોગ્ય હશે એવી) બુદ્ધિથી પ્રવેશ કરે છે—પેસી જાય છે

આ કારણથી જગતના જીવોની-પોતાના આશ્રિત ન્હાના લોકોની શુદ્ધિ (કલ્યાણ) કરવી હોય તો મોટાઓએ પહેલા પોતાનુ ચરિત્ર શુદ્ધ બનાવવુ જોઇએ લોકમા કહેવત છે કે

" महाजनो येन गत स पन्था " મોટાઓ જે રસ્તે ગયા—જે કામ કરે છે—તે રસ્તો (કાર્ય) સારો પવિત્ર હોય છે, એમ ધારી નાનાઓ તે રસ્તે દોરાઈ જાય છે ૨૨, ૨૩

કઈ વાત પ્રગટ થાય છેઃ—

शुभं वा यदि वा पाप, यन्नृणा हृदि सस्थितम् ।
सुगूढमपि तज्ज्ञेय, सुप्तवाक्यात्तथा मदात् ॥ २४ ॥

जैनपञ्चतत्र, श्लो० १०४ *

મનુષ્યના હૃદયમા જે શુભ અથવા અશુભ હોય તે અત્યત ગુપ્તપણે રહેલુ હોય તોપણ ઊંઘમા બોલવાથી તથા મદિરાદિકના મદથી જાણવામા આવે છે (ઉંઘમા કે બેભાન અવસ્થામા હૃદયની ગુપ્ત વાત પણ બોલી જવાય છે) ૨૪.

षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रश्चतु.कर्णो न भिद्यते ।
द्विकर्णस्य तु मन्त्रस्य, ब्रह्माऽप्यन्तं न गच्छति ॥ २५ ॥

છ કાને ગયેલો મત્ર—ગુપ્ત વિચાર ભેદ પામે છે—લોકમા ફેલાય છે, અને ચાર કાને ગયેલો મત્ર ભેદ પામતો નથી, વળી બે કર્ણવાળા મત્રને તો બ્રહ્મા પણ જાણી શકતો નથી ૨૫

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च,
द्यौर्भूमिरापो हृदय यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये,
धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ २६ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, श्लो० १४१

પ્રાણી જે કાઈ અત્યત ગુપ્ત આચરણ કરે છે. તેને

સૂર્ય, ચંદ્ર, વાયુ, અગ્નિ, આકાશ, ભૂમિ, જળ, હૃદય, ય
દિવસ, રાત્રિ, બન્ને સંધ્યા અને ધર્મ એ સર્વે જાણે
(એટલે કે કોઈથી કાંઈ પણ ગુપ્ત કાર્ય થઈ શકતું નથી) ૨

કઈ વાત પ્રગટ ન કરવી:-

सिद्धमन्त्रौषधं छिद्रं, गृहदुश्चरितानि च ।
वञ्चनं चापमानं च, मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ २७ ॥

સિદ્ધ થયેલો મંત્ર ઔષધ, છિદ્ર, ઘરના દુષ્ટ આચરણ,
વંચના (કોઈથી છેતરાવું તે) અને કાઈથી પ્રાપ્ત થયેલું
અપમાન આ સર્વનો બુદ્ધિમાન પુરુષે પ્રકાશ કરવો નહીં ૨૭.

मनसा चिन्तितं कार्यं, वाचा नैव प्रकाशयेत् ।
मन्त्रेण रक्षयेद् गूढं, कार्ये चापि नियोजयेत् ॥ २८ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय २, श्लो० ७

મનમાં ચિંતવેલા કાર્યને વાણીવડે પ્રકાશિત કરવું નહીં
ગુપ્ત કાર્યનું મંત્ર(વિચાર)વડે રક્ષણ કરવું અને પછી
સમય આવે ત્યારે તે વિચારનો કાર્ય કરતી વખતે ઉપયોગ
કરવો ૨૮

નેતા કેવો જોઈએ:-

विद्वानपि परित्याज्यो नेता मूर्खजनावृतः ।
मूर्खोऽपि सेव्य एवासौ, बहुश्रुतपरिच्छदः ॥ २९ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० ७८

નેતા વિદ્વાન હોય તોપણ જો તે મૂર્ખ મનુષ્યોના
પરિવારવાળો હોય તો તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, અને નેતા

મૂર્ખ હોય તો પણ જો તેનો પરિવાર બહુ શ્રુત-વિદ્વાન હોય તો તે સેવવા યોગ્ય છે ૨૯

એક બીજાની ગરજ:-

दन्तस्य निर्घर्षणकेन राजन् !, कर्णस्य कण्डूयनकेन चापि ।
तृणेन कार्यं भवतीश्वराणा, किमङ्गवाक्पाणिमता नरेण ? ॥३०॥

हितधर्मप्रकाश (माघकवि), श्लो० २१३

હે રાજા ! મોટા રાજાદિક ધનાઢ્યોને પણ દાતને ખોતરવા માટે તથા કાનને ખજવાળવા માટે તૃણની જરૂર પડે છે, તો પછી અંગ, વાણી અને હાથ-પગવાળા મનુષ્યની જરૂર પડે તેમા શુ કહેવુ ? ૩૦

સાચુ વશીકરણ:-

न हीदृश सवननं, त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
दानं मैत्री च भूतेषु, दया च मधुरा च वाक् ॥ ३१ ॥

भागवत, स्कन्ध ४, अध्याय १७, श्लो० ३१

પ્રાણીઓને વિષે દાન દેવુ, મૈત્રી રાખવી, દયા કરવી અને મધુર વાણી બોલવી આ ચાર બાબત જેવુ બીજુ કોઈ ત્રણ લોકને વિષે ઉત્તમ વશીકરણ છે જ નહીં ૩૧

पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि, जलमन्न सुभाषितम् ।
मूढैः पाषाणखण्डेषु, रत्नसञ्ज्ञाऽभिधीयते ॥ ३२ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० १४, श्लो० १

પૃથ્વીને વિષે જળ, અન્ન અને સુભાષિત-સારુ નીતિનુ

વચન, આ ત્રણ જ રત્નો છે છતા મૂઢ પુરુષો પથ્થરના કકડામા રત્ન નામ કહે છે (પથ્થરના કકડાને રત્ન કહે છે, ઠીક નથી) ૩૨

શું શાથી જણાય —

अभ्यासाद्धार्यते विद्या, कुलं शीलेन धार्यते ।
गुणेन ज्ञायते त्वार्य, कोपो नेत्रेण गम्यते ॥ ३३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ५ श्लो० ८

અભ્યાસથી (વારવાર આવર્તનાદિક કરવાથી) વિદ્યા ધારણ કરાય છે, શીલવડે કુળ ધારણ કરાય છે, ગુણવડે શ્રેષ્ઠ પુરુષ જણાય છે, અને નેત્રવડે કોપ જણાય છે ૩૩

ક્યા રહેવુ નહિ —

धनिकः श्रोत्रियो राजा, नदी वैद्यस्तु पञ्चमः ।
पञ्च यत्र न विद्यन्ते, न तत्र दिवसं वसेत् ॥ ३४ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अध्याय १, श्लो० ९

જે ગામમા ધનવાન, વેદ જાણનાર વિદ્વાન, રાજા, નદી અને પાચમો વૈદ્ય, આ પાચ પુરુષો ન હોય તે ગામમા એક દિવસ પણ રહેવુ યોગ્ય નથી ૩૪

કેવી રીતે ચાલવુ —

नोर्ध्वं तिर्यग् न दूरं वा, निरीक्षेत् पर्यटन् बुधः ।
युगमात्रं महीपृष्ठं, नरो गच्छेद्विलोकयन् ॥ ३५ ॥

महाभारत शान्तिपर्व, अ० ३३, श्लो० ७८

ડાહ્યા માણસે માર્ગમા ચાલતા ઊંચુ જોવુ નહીં તિરછુ-આમતેમ અડખે-પડખે જોવુ નહીં, તથા દૂર પણ જોવુ નહીં પરતુ યુગમાત્ર-ધૂમરી પ્રમાણ પૃથ્વીતળ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને ચાલવુ ૩૫

नातिकल्य नातिसाय, न च मध्यन्दिने तथा ।
नाज्ञात. सह गन्तव्य, नैको न बहुभि सह ॥ ३६ ॥

महाभारत, विराटपर्व, अ० १७, श्लो० २८.

(પરગામ જવુ હોય ત્યારે) પ્રાત કાળે ઘણુ વહેલુ ચાલવુ નહીં, સાય કાળે ઘણુ મોડુ ચાલવુ નહીં, મધ્યાહ્ન વખતે ચાલવુ નહીં, અજાણ્યા માણસો સાથે ચાલવુ નહીં, એકલા ચાલવુ નહીં, તેમજ ઘણા મનુષ્યોની સાથે ચાલવુ નહીં ૩૬

અતિપરિચય ફળઃ—

अतिपरिचयादवज्ञा, भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्राय. ।
लोक प्रयागवासी, कूपे स्नान सदा कुरुते ॥ ३७ ॥

પ્રાય કરીને ઉત્તમ વસ્તુને વિષે પણ અતિપરિચય કરવામા આવે તો તેવી અવજ્ઞા થાય છે જેમકે પ્રયાગમા વસનારા લોકો હમેશા (ગગાસ્નાન કરતા નથી પરતુ) કુવાના પાણીથી સ્નાન કરે છે ૩૭

લજ્જા ક્યા તજવીઃ—

गीते नृत्ये पठे वाद, सङ्ग्रामे वैरिघातने ।
आहार व्यवहार च, लज्जामष्टसु वर्जयेत् ॥ ३८ ॥

ગીત ગાવામાં, નાચવામાં, ભણવામાં, વાદ કરવામાં, યુદ્ધ કરવામાં, શત્રુને હણવામાં, ભોજનમાં અને વેપારમાં, આ આઠ બાબતોમાં લજ્જાનો ત્યાગ કરવો ૩૮

ગુણ ક્યારે લાભદાયક —

सम्पत्तौ नियमः शक्तौ, सहनं यौवने व्रतम् ।
दरिद्रे दानमप्यल्पं, महालाभाय जायते ॥ ३९ ॥

श्राद्धविधि पृ० १६२

સંપત્તિને વિષે નિયમ હોય શક્તિને વિષે સહનશીલતા હોય, યુવાવસ્થાને વિષે વ્રત હોય અને દરિદ્રતાને વિષે થોડું પણ દાન હોય, તો તે મહાલાભને માટે થાય છે ૩૯

વરના મુખ્ય પુરુષનું રક્ષણ કરવું —

यस्मिन् कुले यः पुरुषः प्रधानः, सदैव यत्नेन स रक्षणीयः ।
तस्मिन् विनष्टे हि कुलं विनष्टं, न नाभिभङ्गे ह्यरका वहन्ति ॥४०॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० ७८ श्लो० २९९

જે કુળમાં જે પુરુષ પ્રધાન-મુખ્ય હોય તે પુરુષનું નિરંતર પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરવું જોઈએ, કેમકે તેનો નાશ થવાથી આખા કુળનો નાશ થાય છે, જેમકે ચક્ર(પૈડા)ની નાભિનો ભંગ થાય તો પછી તેના આરા વહન કરી શકતા નથી ૪૦

કેવી માળા વાપરવી —

वर्जयित्वा तु कमलं, तथा कुवलयं नृप ! ।
रक्तमाल्यं न धार्यं स्यात्, शुक्लं धार्यं तु पण्डितैः ॥४१॥

महाभारत, शान्तिपर्व अ० ८७ श्लो० ३३

હે રાજા ! રાતા કમળ તથા રાતા પોયણા સિવાય બીજા રાતા પુષ્પ કે તેની માળા ધારણ કરવી નહીં, પરંતુ પંડિતોએ શુકલ-ધોળા પુષ્પ કે તેની માળા ધારણ કરવી યોગ્ય છે ૪૧

રાજ્યના સાત અંગો:—

स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्र च, दुर्ग' कोशो बल सुहृत् ।
राज्य सप्ताङ्गमप्येतत्, सद्गुणैरेव धार्यते ॥ ४२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २ श्लो० २३ (य त्रि म)

રાજા, પ્રધાન, દેશ, કીલ્લો, ખજાનો, લશ્કર અને મિત્રો, આ સાત અંગવાળું રાજ્ય સદ્‌ગુણી માણસો વડે જ ધારણ કરાય છે ૪૨

કયા પશુ પાસેથી શું શીખવું:—

सुश्रान्तोऽपि वहेद्भार, शीतोष्णे न च पश्यति ।
सन्तुष्टश्चरते नित्य, त्रीणि शिक्षेच गर्दभात् ॥ ४३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ६, श्लोक० २१

ગધેડો અત્યંત થાકી ગયો હોય તોપણ તે ભાર વહન કરે છે, ટાઢ અને તડકાને ગણતો નથી, તથા સંતોષી થઈ નિરંતર જે હોય તે (કુચા વગેરે) ખાય છે આ ત્રણ ગુણ ગધેડા પાસેથી શીખવાના છે ૪૩

प्रभूत कार्यमल्प वा, यन्नर' कर्तुमिच्छति ।
सर्वारम्भेण तत्कार्य, सिंहादेक पद यथा (प्रचक्षते)॥४४॥

महाभारत शान्तपर्व अध्याय १६, श्लो० ३९.

મનુષ્ય મોટુ કે નાનુ જે કાંઈ કાર્ય કરવાને ઇચ્છે તે સર્વ આરભવડે-સર્વ બળવડે કરવુ, જેમ સિંહ કોઈના પર ફાળ મારે છે ત્યારે તે પોતાના સર્વ બળવડે ઉછળે છે (તેમ સર્વ બળવડે કરવુ) આ એક ગુણ સિંહ પાસેથી શીખવાનો છે ૪૪

सिंहादेकं बकादेकं, शिक्षेच्चत्वारि कुर्कुटात् ।
वायसात् पञ्च शिक्षेच, षट् शुनस्त्रीणि गर्दभात् ॥४५॥

महाभारत ज्ञानपद, अध्याय ५६ श्लो० २८

સિંહ પાસેથી એક શિખામણ લેવાની છે, બગલા પાસેથી એક શિખામણ લેવાની છે, કુકડા પાસેથી ચાર શિખામણ લેવાની છે, કાગડા પાસેથી પાચ શિખામણ લેવાની છે, કુતરા પાસેથી છ શિખામણ લેવાની છે, અને ગધેડા પાસેથી ત્રણ શિખામણ લેવાની છે ૪૫

प्रागुत्थान च युद्ध च, सविभाग च बन्धुषु ।
स्त्रियमाक्रम्य भुञ्जीत, शिक्षेच्चत्वारि कुर्कुटात् ॥ ४६ ॥

महाभारत, ज्ञानपद, अध्याय ५६, श्लो० ४१

કુકડો પ્રાત કાળે સર્વથી પહેલા જાગે છે, યુદ્ધ કરે છે, બધુઓને-પરિવારને ખાવાનો ભાગ આપે છે, અને સ્ત્રીઓને-કુકડીઓને વશમા રાખીને ભોગ ભોગવે છે આ ચાર બાબત કુકડા પાસેથી શીખવાની છે ૪૬

बह्वाशी चाल्पसन्तुष्ट, सुनिद्रो लघुचेतन ।
स्वामिभक्तश्च शूरश्च, षडेव श्वानतो गुणा ॥ ४७ ॥

महाभारत, ज्ञानपद, अध्याय ५६, श्लो० ४१-

ઘણુ ખાનાર, થોડાથી સતોષ પામનાર, સુખે નિદ્રા લેનાર, જલદી જાગી જનાર, સ્વામી ઉપર ભક્તિવાળો અને શૂરવીર આ છ ગુણો કુતરા પાસેથી શીખવાના છે ૪૭

પરરક્ષણ મહિમાઃ—

कटुस्वरस्त्व पिकभृत् तथाऽपि,
श्लाघ्योऽसि सम्यक् पिकपुत्रपालात् ।
आह्लादनाचन्द्र इवात्तलक्ष्मा,
कस्तूरिका गन्धभृतेव कृष्णा ॥ ४८ ॥

हिमांशुविजय

હે કાગડા! તારો સ્વર કર્ણકટુ છે, છતા કોયલના બચ્ચાનુ સેવન–પાલન–પોષણ કરે છે તેથી તુ પ્રશસાપાત્ર છે, જેમ ચદ્ર કલકવાળો હોવા છતા આનદ દાયક હોવાથી અને કસ્તૂરી કાળા રગની હોવા છતા સુગધવાળી હોવાથી પ્રશસાપાત્ર છે ૪૮

વૈદ્યકની જરૂરઃ—

आयुः कामयमानेन, धर्मार्थसुखसाधनम् ।
आयुर्वेदोपदेशेषु, विधेयः परमादरः ॥ ४९ ॥

सारङ्गधरसंहिता

ધર્મ અને અર્થના સુખના સાધનરૂપ આયુષ્યને ઇચ્છનાર પુરુષે આયુર્વેદ(વૈદ્યક શાસ્ત્ર)ના ઉપદેશને વિષે મોટો આદર કરવો યોગ્ય છે ૪૯

રોગની ઉત્પત્તિનુ કારણુ.—

अत्यम्बुपानाद्विषमासनाच्च, दिवाशयाज्जागरणाच्च रात्रौ।
सन्धारणान्मूत्रपुरीषयोश्च, षड्भिः प्रकारैः प्रभवन्ति रोगाः।

सारङ्गधरसंहिता अ० १०, ६८

અત્યંત જળ પીવાથી, વિષમ આસન કરવાથી, સૂવાથી, રાત્રે જાગરણુ કરવાથી, મૂત્રને કબજે રાખવાથી દસ્તને કબજે રાખવાથી આ છ પ્રકારે કરીને રોગોની (થાય છે ૫૦

સંગીતમહત્ત્વ.—

सुखिनि सुखनिदानं दुःखितानां विनोदः,
श्रवणहृदयहारी मन्मथस्याग्रदूतः।
रणरणकविधाता वल्लभः कामिनीनां,
जयति जगति नादः पञ्चमश्चोपवेदः ॥ ५१ ॥

उपदेशमाला, पृ०

ઉપવેદ તરીકે ગણાતો પંચમ નામનો નાદ આ જગ જય પામે છે, કેમકે તે સુખી જનોને સુખનું કારણુ દુખી જનોને વિનોદ આપનાર છે, શ્રોત્ર અને હૃદયને હર છે, કામદેવનો મુખ્ય દૂત છે, આનંદને ઉત્પન્ન કરનાર અને સ્ત્રીઓને અત્યંત વહાલો છે ૫૧

ભાગ્ય (૧૧૦)

ભાગ્યનુ લક્ષણઃ—

यत्तत् पुरा कृत कर्म, न स्मरन्तीह मानवा ।
तदिद पाण्डवज्येष्ठ ! दैवमित्यभिधीयते ॥ १ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व अध्याय ३०, श्लो० २२

હે યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે (પૂર્વ જન્મમા) જે કાઈ કરેલા કર્મને આ ભવમા મનુષ્યો સ્મરણ કરતા નથી–મનુષ્યને યાદ આવતા નથી, તે આ કર્મ દૈવ કહેવાય છે (પૂર્વે કરેલુ કર્મ જ દૈવ–નસીબ–કહેવાય છે) ૧

ભાગ્યનું પ્રાબલ્યઃ—

यस्मै ददाति विवर, भूमिः फूत्कारमात्रभीतेव ।
आशीविष स दैवात्, डोम्बकरण्डे स्थिति सहते ॥ २ ॥

भक्तचिन्तामणि (श्रीरत्नाकर कवि) श्लो० ४१.

સર્પના એક ફુંફાડા માત્રથી જ જાણે ભય પામી હોય એવી ભૂમિ તેને (સર્પને) રહેવા માટે વિવર (બિલ) આપે છે તે જ સર્પ દૈવના વશથી મદારીના કરડિયામા સ્થિતિને સહન કરે છે–પરવશપણે કરડિયામા રહી દુ ખને સહન કરે છે (અર્થાત્ દૈવ પાસે કોઈનુ બળ ચાલતુ નથી) ૨

बद्धा येन दशाननेन नितरा खट्वैकदेशे जरा,
द्रोणाद्रिश्च समुद्धृतो हनुमता येन स्वदोर्लीलया ।

श्रीरामेण च येन राक्षसपतिस्त्रैलोक्यवीरो हतः,
सर्वे तेऽपि गता क्षयं विधिवशात्कान्येषु तद्वोः! कथा ॥३॥

वैराग्यशतक (पद्मानन्द), श्लो० ३७०.

જે રાવણે બ્રહ્માને પાયે જરાવસ્થાને મજબૂત રીતે બાંધી હતી, જે હનુમાને પોતાના ભુજબળવડે દ્રોણાદ્રિને ઉદ્ધાર કર્યો હતો, તથા જે શ્રી રામચંદ્રે ત્રણ જગતમાં અદ્વિતીય વીર રાક્ષસના પતિ રાવણને માર્યો હતો, તે સર્વે પણ વિધાતા(કર્મ)ના વશથી ક્ષયને પામ્યા છે, તો પછી બીજાની શી વાત કરવી? ૩

उदयति यदि भानुः पश्चिमायां दिशायां,
विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायाम् ।
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः,
तदपि न चलतीयं भाविनी कर्मरेखा ॥ ४ ॥

विक्रमचरित्र, खण्ड २, पृ० १३२

જો કદાચ સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે, જો કદાચ પર્વતના શિખર ઉપર શિલાને વિષે કમળ વિકાસ પામે, જો મેરુ પર્વત ચલાયમાન થાય, અથવા જો અગ્નિ શીતળતાને પામે, તોપણ ભાવી કર્મની રેખા જરા પણ ચલાયમાન થતી નથી. ૪

अयममृतनिधानं नायकोऽप्योषधीनां,
शतभिषगनुयातः शम्भुमूर्ध्नोऽवतंसः ।
विरहयति न चैनं राजयक्ष्मा शशाङ्कं,
हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ? ॥ ५ ॥

આ ચદ્ર અમૃતનુ નિધાન છે, સર્વ ઔષધોનો (વન
પતિનો) નાયક છે, સેકડો વૈદ્યો તેને અનુસરે છે (શતભિષા
નામની તારા તેની સ્ત્રી હોવાથી તેને અનુસરે છે), વળી તે
મહાદેવના મસ્તકનો અલકાર છે, તોપણ આ ચદ્રને
ક્ષયરોગ છોડતો નથી અથવા તો એમ જ કહીએ કે દુષ્ટ
વિધાતાનો વિપાક કોનાથી ઓળગી શકાય છે ? (કર્મના
વિપાકને કોઈ પણ મિથ્યા કરી શકતુ નથી) ૫

निहित यस्य मयूखैर्न तमः सन्तिष्ठते दिगन्तेऽपि ।
उपयाति सोऽपि नाश, नापदि किं त विधि, स्पृशति ? ॥ ६ ॥

सुभाषितरत्नसन्दोह, श्लो० ३४९

જે સૂર્યના કિરણોવડે હણાયલો અધકાર દિશાના
અતને વિષે પણ રહી શકતો નથી, તે સૂર્ય પણ નાશ પામે
છે, કેમકે આપત્તિને વિષે વિધાતા (કર્મ) શુ તેને સ્પર્શ
નથી કરતો ? (કરે છે) ૬

पूर्णोऽहमर्थैरिति मा प्रसीद, रिक्तोऽहमर्थैरिति मा विषीद ।
रिक्त च पूर्ण भरित च रिक्त, करिष्यतो नास्ति विधेर्विलम्बः॥७॥

'હુ ધનથી પૂર્ણ છુ' એમ ધારીને તુ પ્રસન્ન ન થા-ગર્વ
ન કર, અને 'હુ ધનથી ખાલી (રહિત) છુ ' એમ ધારીને તુ
મનમા ખેદ ન કર ! કેમકે ખાલીને ભરી દેતા અને ભરેલાને
ખાલી કરતા વિધાતાને જરા પણ વાર લાગતી નથી ૭

यस्य पादयुगपर्युपासनान्नो कदापि रमया विरम्यते ।
सोऽपि यत्परिदधाति कम्बल, तद्विधेरधिकतोऽधिक बलम् ॥८॥

લક્ષ્મી દેવી જેના-વિષ્ણુના-ચરણયુગલની સેવા કરવાથી

કદાપિ વિનાશ પામતી નથી, તે વિષ્ણુ પણ (કૃષ્ણાવતારના) કળાને ધારણ કરે છે તેથી જણાય છે કે વિધાતાનું બળ અધિકથી પણ અધિક છે ૮

अहङ्कृतामहङ्कार, वारिदानां समुन्नतिम् ।
विना विधिसुतं नाव, हन्तु का नाम कर्मठ ? ॥ ९ ॥

नर्मविलासनाटक, अङ्क १, श्लो० ६

અહંકારી મનુષ્યોના અહંકારને વિધિ (ભાગ્ય) વિના કોઈ પણ હણવાને સમર્થ નથી, અને વાદળાઓની ઉન્નતિને હણવા માટે વાયુ વિના બીજે કોઈ સમર્થ નથી ૯

ભાગ્યની વિચિત્રતા —

भवति सिषगुपायै पथ्यभुङ् नित्यरोगी,
धनहरणविनिद्रच्छिद्रगाप्ता दरिद्र ।
जनपचयविधायी निर्चलं सर्वधर्य ,
स्ववशनिशितशक्ते शासनेनैव धातु. ॥ १० ॥

क्षेमेन्द्रकवि

પોતાને આધીન તીક્ષ્ણ શક્તિવાળા વિધાતાના શાસનથી જ મનુષ્ય ઔષધના ઉપાયની સાથે પથ્ય ભોજન કરનાર હોય તોપણ નિત્ય રોગવાળો રહે છે, પોતાનું ધન કોઈ ચોરી જશે એવી શંકાથી નિરંતર નિદ્રારહિત થઈ ઘરમાં કોઈ પણ ઠેકાણે બારી બારણાં વગેરે છિદ્ર હોય તેનું રક્ષણ કરતો હોય તોપણ તે દરિદ્ર થઈ જાય છે, તથા અન્યાયથી ધનનો નાશ કરતો હોય તોપણ તે અચળ-અખંડ-ઐશ્વર્ય અને ધૈર્યવાળો રહે છે (આ સર્વ વિધાતાની જ શક્તિ છે) ૧૦.

कारयत्यकर्त्तार, कर्त्तार तु जडयति निषिद्धेष्ट ।
अचिन्त्य प्रति चिन्तयति,जनान् नाटयन् सर्वंकृद् पयेष्टम् ॥११॥

मुनि हिमांशुविजय

ઇચ્છા પ્રમાણે–ધાર્યું બધુ કાર્ય કરનાર, જગતના જીવોને સૂત્રધારની જેમ નચાવતુ એવુ દુષ્ટ કર્મ, જેને કાઈ કરવુ નથી તેની પાસે બલાત્કારથી કરાવે છે, જેને કરવુ છે તેને તે કાર્ય કરવામા જડ-શૂન્ય કરી નાખે છે (તેમા વિ ન નાખે છે), જે ચિતવવા યોગ્ય નથી (અશક્ય અથવા તો નિષિદ્ધ છે) તેનુ ચિતવન કરાવે છે (અર્થાત્ કર્મ (વિધિ) જે ધારે તે કરે છે) ૧૧

निदाघे दाहार्त्तः प्रचुरतरतृष्णातरलितः,
सरः पूर्ण दृष्ट्वा त्वरितमुपयातः करिवरः ।
तथा पङ्के मग्नस्तटनिकटवर्तिन्यपि यथा,
न नीरं नो तीरं द्वयमपि विनष्टं विधिवशात् ॥ १२ ॥

उपदेशप्रासाद भाग १ पृ० १४१ (प्र स)*

ઉનાળામા તાપથી પીડાયેલો અને અત્યત તૃષાથી વ્યાકુળ થયેલો કોઇ હાથી જળથી ભરેલુ સરોવર જોઇને શીઘ્રપણે ત્યા આવ્યો તેમા ઊતરતા જ કાંઠાની પાસે રહેલા કાદવમા તે એવી રીતે ખૂચી ગયો કે જેથી, ભાગ્યના વશથી, તેને જળ પણ ન મળ્યુ અને કાંઠે પણ નીકળી ન શક્યો, બન્નેથી ભ્રષ્ટ થયો ૧૨

विपत्तौ किं विषादेन, सम्पत्तौ हर्षणेन किम् ? ।
भवितव्य भवत्येव, कर्मणो गहना गति ॥ १३ ॥

વિપત્તિના ખેદ કરવાથી શુ ફળ? અને નપત્તિમા હર્ષ કરવાથી શુ ફળ? જે થવાનુ છે તે થાય જ છે, કારણ કે કર્મની ગતિ ગહન છે-વિચિત્ર છે ૧૩

भाग्यवन्त प्रसूयेथा, मा शूर मा च पण्डितम् ।
शूराश्च कृतविद्याश्च, वने सीदन्ति पाण्डवा: ॥ १४ ॥

(હે માતા,) માત્ર એક ભાગ્યશાળી પુરુષને તુ જન્મ આપજે, પણ શૂરવીરને કે પંડિતને જન્મ આપીશ નહીં, કેમકે શૂરા અને વિદ્વાન છતા પાડવો વનમા દુખી થયા (એટલે કે શૂરવીર અને વિદ્વાન કરતા ભાગ્યશાળી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તે સારો છે ભાગ્ય વિના સર્વ નિષ્ફળ છે) ૧૪

સારુ ખોટુ ભાગ્ય:—

बान्धवमध्येऽपि जनो दुःखानि समेति पापपाकेन ।
पुण्येन वैरिसदनं, यातोऽपि न मुच्यते सौख्यैः ॥ १५ ॥

सुभाषितरत्नस शा०, श्लो० ३५८०

જો પાપનો વિપાક-ઉદય હશે તો મનુષ્ય બધુઓની મધ્યે રહ્યા છતા પણ દુખને પામે છે, અને પુણ્યનો ઉદય હશે તો શત્રુને ઘેર ગયા છતા પણ સુખથી મુક્ત થતો નથી-દુખી થતો નથી,-સુખને જ પામે છે ૧૫

ભાગ્ય પ્રમાણે જ થાય —

यदभावि न तद्भावि, भावि चेन्न तदन्यथा ।
इति चिन्ताविषघ्नोऽयमगद: किं न पीयते ? ॥ १६ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य , सर्ग २, श्लो० ७१०

"જે થવાનુ નથી તે નથી જ થવાનુ, અને જે થવાનુ તે અવશ્ય થશે જ" એવુ (એવા વિચારનુ) ચિંતાના ઝેરને હણનારુ ઔષધ, (હે જીવ,) શા માટે નથી પીતો ? (અર્થાત આ પ્રમાણે સમજનારને ચિંતા દુ ખ નથી આપતી) ૧૬

अवश्यम्भाविभावानां, प्रतीकारो भवेद् यदि ।
तदा दु खैर्न लिप्येरन्, नलरामयुधिष्ठिराः ॥ १७ ॥
नैषध, सर्ग ८, श्लो० १९.

જો કદાચ અવશ્ય થવાના ભાવો-બનાવોનો પ્રતીકાર-ઉપાય હોત તો નળ રામ અને યુધિષ્ઠિર વગેરે (ઉત્તમ પુરુષો) દુ ખ પામત નહીં ૧૭

यच्चिन्तित तदिह दूरतर प्रयाति,
यच्चेतसा न गणित तदिहाभ्युपैति ।
प्रातर्भवामि वसुधाधिपचक्रवर्ती,
सोऽहं व्रजामि विपिने जटिलस्तपस्वी ॥ १८ ॥
आध्यात्मिकरामायण, अरण्यकाण्ड, अ० ९, श्लो० ८८

(રામચંદ્રજી મનમા વિચાર કરે છે કે) જે કાર્ય મનમા ચિંતવ્યુ હોય તે અત્યત દૂર જાય છે, અને જેનો મનમા વિચાર સરખો પણ કર્યો ન હોય તે તત્કાળ પ્રાપ્ત થાય છે જેમકે જે હુ પોતે જ પ્રાત કાળે પૃથ્વીનો સ્વામી ચક્રવર્તી થવાનો હતો, તે જ હુ (રામચંદ્ર) આજે જટાધારી તપસ્વી થઇ વનમા જાઉં છુ ૧૮

भवितव्य यथा येन, न तद्भवति चान्यथा ।
नीयते तेन मार्गेण, स्वय वा तत्र गच्छति ॥ १९ ॥
महाभारत शांतिपर्व, अ० ४७, श्लो० २-

જે વસ્તુ (બનાવ) જે પ્રમાણે થવાની છે તે કદાપિ અન્યથા થતી નથી, તેથી તે (પ્રાણી) તે માર્ગે લઈ જવાય છે અથવા (પ્રાણી) પોતે જ તે માર્ગે જાય છે ૧૯

मुदितान्यपि मित्राणि, सुक्रुद्धाश्चैव शत्रवः ।
न हीमं तत् करिष्यन्ति, यन्न पूर्वं कृतं मया ॥ २० ॥

आत्मपुराण अ० ३२ श्लो० १०

મિત્રો ભલે આનંદ પામેલા હોય અને શત્રુઓ અત્યંત ક્રોધ પામેલા હોય તોપણ તેઓ મારૂ એવું કંઈ પણ નહિ કરી શકે જે મેં પૂર્વમાં ન કર્યું હોય (મતલબ કે જો મેં પહેલા કંઈ સારૂ ખોટું કર્યું હશે તો જ મારા મિત્રો અથવા શત્રુઓ મારૂ સારૂ ખોટું કરી શકે, અન્યથા નહિ) ૨૦

विपरीते सति धातरि, साधनमफलं प्रजायते पुंसाम् ।
दशशतकरोऽपि भानुर्निपतति गगनादनवलम्बः ॥ २१ ॥

सुभाषितरत्नस द ह, श्लो० २५०

જ્યારે વિધાતા (કર્મ) વિપરીત થાય છે ત્યારે પુરુષોનું સર્વ સાધન નિષ્ફળ થાય છે જેમકે હજાર કિરણોને ધારણ કરનાર પણ સૂર્ય અવલંબન વિના આકાશમાંથી પડે છે— અસ્ત થાય છે ૨૧

भवितव्यं भवत्येव, नालिकेरफलाम्बुवत् ।
गच्छत्यत्र हि गन्तव्यं, गजभुक्तकपित्थवत् ॥ २२ ॥

पाण्डवचरित्र (गद्य), पृ० ९८, (य वि ग्र)*

જે વસ્તુ થવાની છે તે નાળિયેરની અંદરના જળની જેમ થાય જ છે, તથા જે વસ્તુ જવાની છે તે હાથીએ ખાધેલા કોઠાની જેમ જાય જ છે ૨૨

स्फुरन्त्युपाया शान्त्यर्थमनुकूले विधातरि ।
प्रतिकूले पुनर्यान्ति, तेऽप्युपाया अपायताम् ॥ २३ ॥

नलविलासनाटक, अङ्क ५, श्लो० ३

નસીબ અનુકૂળ હોય ત્યારે શાંતિને માટે જે જે ઉપાયો કરવામાં આવે તે સર્વે સફળ થાય છે, અને વિધાતા પ્રતિકૂળ હોય ત્યારે તે જ ઉપાયો કષ્ટને આપનારા થાય છે (ઊલટા દુ:ખરૂપ થાય છે) ૨૩

अघटितघटितानि घटयति, सुघटितघटितानि जर्जरीकुरुते ।
विधिरेव तानि घटयति, यानि पुमान्नैव चिन्तयति ॥ २४ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० ४६ (प्र स.)*

વિધાતા જ અયોગ્ય સંયોગવાળા પદાર્થોને જોડી દે છે– એકત્ર કરે છે, વિધાતા જ યોગ્ય સંયોગવાળા પદાર્થોને જર્જરિત કરે છે–વિયોગવાળા કરે છે, તથા મનુષ્ય જે બાબતને મનમાં ચિંતવતો પણ ન હોય એવી બાબતને પણ વિધાતા જ મેળવી દે છે ૨૪

संग्रामे प्रहरणसङ्कटे गृहे वा,
दीप्ताग्नौ गिरिविवरे महोदधौ वा ।

संपर्वा सह वसतामुदीर्णवक्त्रे-
नाभाव्य भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १५१, श्लो

પ્રાણી-મનુષ્ય ઘરને વિષે રહેલો હોય, અથવા
ઝપાટાથી સાંકડા થયેલા મગ્રામને વિષે રહેલો હોય,
નળથી વ્યાપ્ત એવા પર્વતના વિવરમાં રહ્યો હોય,
મોટા સમુદ્રમાં રહ્યો હોય, અથવા પહોળા કરેલા મુ
સર્પની સાથે વસતો હોય, તોપણ જે નથી થવાનું
જ નથી, અને જે થવાનું છે તેનો નાશ થતો નથી ૨

किं चिन्तितेन बहुना, किं वा शोकेन मनसि निहितेन
तन्निश्चित भविष्यति, विधिना लिखित ललाटे यत् ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६३, श्लो

ઘણો વિચાર કરવાથી શું ? અથવા મનમાં શોક
કરવાથી શું ? કંઈ જ ફળ નથી કેમકે વિધાતાએ
જે લખ્યું હશે તે અવશ્ય થવાનું જ છે ૨૬

प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थ ,
सोऽवश्य भवति नृणा शुभोऽशुभो वा ।
भूताना महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने,
नाभाव्य भवति न भाविनोऽस्ति नाश. ॥ २

उपदेशमाला (भाषान्तर),

ભાગ્યના બળના આશ્રયથી મનુષ્યને જે શુભ કે
અર્થ પામવા લાયક છે-પામવાનો છે તે અવશ્ય

છે મોટો પ્રયત્ન-ઉદ્યમ કર્યા છતા પણ પ્રાણીઓને નહીં થવાનુ થતુ નથી, અને જે થવાનુ છે તેનો નાશ થતો નથી ૨૭

प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो
देवोऽपि त लङ्घयितु न शक्तः ।
तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे,
यदस्मदीय न हि तत् परेषाम् ॥ २८ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १४७, श्लो० ९३.

જે અર્થ (ધન વગેરે પદાર્થ) મનુષ્યે પામવાનો છે તે પામે જ છે, તેને દેવ પણ ઉલ્લઘન કરવા શક્તિમાન નથી તેથી કરીને હુ કાઇ પણ શોક કરતો નથી અને હર્ષ પણ પામતો નથી, કેમકે જે અમારુ છે તે બીજાનુ થવાનુ નથી ૨૮

अर्वाग्दृष्टितया लोको यथेच्छ माञ्छति प्रियम् ।
भाग्यापेक्षी विधिर्दत्ते, तेन चिन्तितमन्यथा ॥ २९ ॥

नलविलास, अङ्क ५, श्लो० ७

બાહ્ય દૃષ્ટિએ કરીને લોકો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રિય વસ્તુની ઇચ્છા કરે છે, પરતુ ભાગ્યની અપેક્ષાવાળો વિધિ તો તેણે જે ચિતવ્યુ-ઇચ્છયુ હોય તેના કરતા ઊલટુ જ આપે છે (લોક કાઇક ચિતવે છે અને વિધિ તેથી જુદુ જ આપે છે) ૨૯

पत्र नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किं,
नोलूकेन विलोक्यते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् ? ।

ભાગ્ય સુખદુ ખનું કારણ —

वैद्या वदन्ति कफपित्तमरुद्विकार,
नैमित्तिका ग्रहकृत प्रवदन्ति दोषम् ।
भूतोपसर्गमथ मन्त्रविदो वदन्ति,
कर्मैव शुद्धमतयो यतयो गृणन्ति ॥ ३५ ॥

उपदेशप्रासाद (भाषान्तर), भाग ४, पृ. ११३

(માણસોને કંઈ રોગ-દુ ખ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે) વૈદ્ય લોકો કફ, પિત્ત અને વાયુના વિકારને કહે છે, જોશીઓ ગ્રહનો કરેલો દોષ કહે છે, મ ત્રવાદીઓ ભૂત પ્રેતનો ઉપદ્રવ કહે છે, પરતુ શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મુનિઓ તો કર્મને જ -કર્મના દોષને જ કહે છે ૩૫

अनिच्छतोऽपि दु खानि, यथेहायान्ति देहिन. ।
सुखान्यपि तथा मन्ये, चिन्तादैन्येन को गुण ? ॥३६॥

जैनपञ्चतन्त्र पृ० १६६ श्लो० १५६

આ સ સારમા નહી ઇચ્છવા છતા પણ પ્રાણીને જેમ દુ ખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ પ્રમાણે સુખ પણ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ હુ માનુ છુ, તેથી કરીને ચિતા અને દીનતા કર વાથી શો ફાયદા ૩૬



दरिद्रता (१११)

દરિદ્રતાની નિંદાઃ—

प्रसूनमिव निर्गन्ध, तडागमिव निर्जलम् ।
कलेवरमिवाजीव, को निषवेत निर्धनम् ? ॥ १ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ४३

ગંધરહિત પુષ્પને, જળરહિત તળાવને, અને જીવરહિત શરીરને જેમ કોઈ સેવતુ નથી, તેમ નિર્ધન પુરુષને કોણ સેવે ? (કોઇ પણ સેવતુ નથી) १

अपुत्रस्य गृहं शून्य, दिश. शून्यास्त्वबान्धवाः ।
मूर्खस्य हृदय शून्य, सर्वशून्य दरिद्रता ॥ २ ॥

भविष्योत्तरपुराण, अ० ९२, श्लो० ८०

પુત્રરહિત પુરુષનુ ઘર શૂન્ય હોય છે, ભાઇ વગેરે બંધુઓથી રહિત એવા પુરુષની દિશાઓ શૂન્ય હોય છે, મૂર્ખ માણસનુ હૃદય શૂન્ય હોય છે, અને દરિદ્ર માણસને માટે તો (ઉપર કહ્યુ તે) સર્વ શૂન્ય હોય છે २

दग्ध खाण्डवमर्जुनेन बलिना दिव्यैर्द्रुमै· सेवित,
दग्धा वायुसुतेन रावणपुरी लङ्का पुन· स्वर्णभू· ।
दग्धः पञ्चशर. पिनाकपतिना तेनाप्ययुक्तं कृत,
दारिद्य [illegible]कमिद केनापि दग्ध न हि ॥ ३

મનોહર વૃક્ષોવડે વ્યાપ્ત ખાંડવ નામના વનને બળવાન અર્જુને બાળી નાખ્યું, વાયુના પુત્ર હનુમાને રાવણની નગરી સુવર્ણમય લંકા બાળી નાખી અને મહાદેવે કામદેવને બાળી નાખ્યો તે સર્વેએ આ કામ અયોગ્ય કર્યું છે, કેમકે લોકોને પરિતાપ કરનારુ આ દારિદ્રય કોઇએ બાળ્યુ નહીં (ખરી રીતે તો દારિદ્રયને જ બાળવા જેવુ હતુ) ૩

દરિદ્રતાના વખાણઃ—

हे दारिद्र्य ! नमस्तुभ्य, सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादत. ।
पश्याम्यहं जगत् सर्व, न मां पश्यति कश्चन ॥ ४ ॥

હે દારિદ્રય ! હું તારા પ્રસાદથી સિદ્ધ (અદશ્યની સિદ્ધિવાળો) થયો છુ, તેથી તને નમસ્કાર છે, કારણ કે હું આખા જગતને જોઉં છુ, પણ મને કોઇ જોતુ નથી (દરિદ્રી જન સર્વની પાસે ભીખ માગે, પણ તેની સામે કોઇ જુએ નહીં) ૪

દરિદ્રતાનુ રહેઠાણ —

द्यूतपोषी निजद्वेषी, धातुवादी सदालस ।
आयव्ययस्यानालोची, तत्र तिष्ठाम्यहं सदा ॥ ५ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ९३ (आत्मा० स)*

(દારિદ્રય કહે છે કે-) જે મનુષ્ય જુગારનુ પોષણ કરે છે, સ્વજનો ઉપર દ્વેષ કરે છે, ધાતુવાદ કરે છે ધાતુઓને ધમે છે, નિરંતર આળસુ રહે છે, અને આવક

તથા ખર્ચનો વિચાર કરતો નથી તે મનુષ્યની પાસે હુ સદા રહુ છુ ૫

દરિદ્રી મનસ્વી.—

अत्यन्तविमुखे दैवे, व्यर्थे यत्ने च पौरुषे ।
मनस्विनो दरिद्रस्य, वनादन्यत् कुत, सुखम् ? ॥ ६ ॥

ભાગ્ય અત્યત વિપરીત—પ્રતિકૂળ હોય અને તેને લીધે યત્ન અને પુરુષાર્થ વ્યર્થ થતા હોય, તેવે સમયે, દરિદ્રી થયેલા પડિત પુરુષને વન સિવાય બીજે કયા સુખ મળે ? (તેવાને વનવાસ જ યોગ્ય છે) ૬

દરિદ્રી અને ધની:—

द्वाविमौ सलिले पात्यौ, गले बद्ध्वा दृढा शिलाम् ।
धनिन चाप्रदातार, दरिद्र चातपस्विनम् ॥ ७ ॥

જે માણસ ધનવાન છતા દાન આપતો ન હોય, અને જે માણસ દરિદ્ર (ધનરહિત) છતા તપસ્વી ન હોય, આવા બન્ને માણસને તેના કઠે મોટી શિલા બાધીને જળમા (સમુદ્ર અથવા કૂવામા) નાખવા જોઈએ (કેમકે દાન અને તપસ્યા વિનાનુ જીવિત નિષ્ફળ છે) ૭

દરિદ્રતાનું ફળ:—

माता निन्दति नाभिनन्दति पिता भ्राता न सम्भाषते,
भृत्यः कुप्यति नानुगच्छति सुतः कान्ता च नालिङ्गति ।

अर्थप्रार्थनशङ्कया न कुरुतेऽप्यालापमात्रं सुहृत्,
तस्माद् द्रव्यमुपार्जयाशु सुमते ! द्रव्येण सर्वे वशाः ॥८॥

ધનરહિત પુરુષને તેની માતા નિંદે છે, પિતા ચાહતો નથી (પ્રસન્ન થતો નથી), ભાઈ વાત કરતો નથી, ચાકર કોપ કરે છે, પુત્ર આજ્ઞામાં રહેતો નથી, ભાર્યા આલિંગન કરતી નથી, અને 'આ મારી પાસે ધનની પ્રાર્થના કરશે' એવી શંકાથી મિત્ર આલાપ માત્ર પણ (વાત માત્ર પણ) કરતો નથી, તેથી કરીને હે સારી બુદ્ધિવાળા, તું શીઘ્ર ધનનું જ ઉપાર્જન કર! કેમકે ધનથી સર્વે વશ થાય છે ૮

દરિદ્રને દાન આપવું:—

दरिद्रान् भर कौन्तेय !, मा प्रयच्छेश्वरे धनम् ।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं, निरुजस्य किमौषधैः ? ॥ ९ ॥

महाभारत

હે અર્જુન! તું દરિદ્રનું જ પોષણ કર! (જે) ધનવાન હોય તેમને ધન ન આપ! (કેમકે) જે રોગી હોય તેને જ દવા ગુણકારી થાય છે, નીરોગીને દવાનો શો ઉપયોગ છે? ૯

[दीनता]

દીનતાનું કારણ—

अप्रार्थितानि दुःखानि, यथैवायान्ति देहिनाम् ।
सुखानि च तथा मन्ये, दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥ १० ॥

भागवत, स्कन्ध ४, श्लो० २०

જેમ પ્રાણીઓને પ્રાર્થના કર્યા વિના જ દુખો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સુખો પણ પ્રાર્થના કર્યા વિના જ પ્રાપ્ત થાય છે આમ છતા પણ દુખને વખતે દીનતા પ્રાપ્ત થાય છે એટલુ અધિક–વિશેષ છે એમ હુ માનુ છુ ૧૦

દીનનું લક્ષણ.—

देहीति मापवे यत्तु, काङ्क्षया कृपण वचः ।
दारिद्र्याद्दैन्यमापन्नः, स दीनः परिकीर्तितः ॥ ११ ॥

मानसाल्लास, प्रकरण १, अ० १९, श्लो० १३५

દરિદ્રપણાને લીધે દીનતાને પામેલો જે માણસ ધનની ઈચ્છાથી કોઈની પાસે 'મને આપો' એમ દીન વચન બોલે છે તે માણસ દીન કહેવાય છે ૧૧.



स्वतन्त्रता (११२)

સ્વતંત્રતાની મહત્તા —

स्वतन्त्रो देव ! भूयास, सारमयोऽपि वर्त्मनि ।
मा स्म भूव पराधचस्त्रिलोकस्यापि नायकः ॥ १ ॥

महाकवि रामचद्र

હે દેવ ! હું સ્વતંત્રપણે માર્ગમાંનો કુતરો થાઉં તો તે પણ સારું છે, પરંતુ ત્રણ લોકનો નાયક થઈને પરાધીન રહેવું પડે તેવો હું ન થાઉં ! (અર્થાત્ પરાધીનપણે ત્રણ લોકનો નાથ થવાનું પણ હું સારું માનતો નથી, અને કુતરો થવા છતાં પણ સ્વતંત્ર બની શકતો હોઉં તો તે વધુ સારું છે) ૧



परतन्त्रता (११३)

પરાધીનનુ દુઃખ:—

अनुभूत न यद् येन, रूप नावैति तस्य स ।
न स्वतन्त्रो व्यथा वेत्ति, परतन्त्रस्य देहिन ॥ १ ॥

नलविलास, अ० ६ श्लो० ७.

જે મનુષ્યે જે સ્વરૂપ(સુખ–દુખાદિક)અનુભવ્યુ ન હોય, તે મનુષ્ય તે સ્વરૂપને જાણી શકતો નથી કેમકે સ્વતત્ર પુરુષ પરાધીનના દુખને જાણી શકતો નથી ૧

કોણ કયા લગી પરતત્ર.—

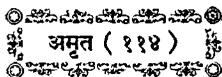
स्वाधीना दयिता सुतावधि सुतोऽसौ षोडशाब्दावधि,
स्यात् कन्या करपीडनावधि सुतस्त्री तद्वशत्वावधि ।
जामाता बहुलार्पितावधि सखा साधुप्रलापावधि,
शिष्यो गुह्यनिरूपणावधि परे चैते धनत्वावधि ॥ २ ॥

आद्यातरङ्गिणी (भारवि), श्लो० ५२

પુત્ર થતા સુધી સ્ત્રી પોતાને(પતિને) આધીન રહે છે, પુત્ર પણ સોળ વર્ષનો થાય ત્યાસુધી પિતાને આધીન રહે છે, કન્યા હોય તો તે પરણ્યા સુધી જ પિતાને આધીન રહે છે, પુત્રની સ્ત્રી હોય તો તેના વશમા જ્યા સુધી પોતે રહે ત્યાસુધી જ [illegible]ને(સસરાને) આધીન રહે

જમાઈ ઘણુ ધન આપે ત્યાસુધી આધીન રહે છે, મિત્ર મધુર વચનથી વાતચીત કરે ત્યાસુધી આધીન રહે છે, શિષ્ય શાસ્ત્રનુ રહસ્ય જણાવે ત્યાસુધી આધીન રહે છે, અને બાકીના સર્વે મનુષ્યો ધનવાન હોય ત્યાસુધી પોતાને આધીન રહે છે ૨





અમૃત સમાનઃ—

अमृत शिशिर वह्निरमृत प्रियदर्शनम् ।
अमृत राज्यसम्मानममृत क्षीरभोजनम् ॥ १ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, श्लो० ९८ ॥

શિયાળામા અગ્નિ અમૃત સમાન છે, પ્રિય જનનુ દર્શન અમૃત સમાન છે, રાજ્યનુ સન્માન અમૃત સમાન છે, અને ખીરનુ ભોજન અમૃત સમાન છે ૧

चेतः सार्द्रतर वच. सुमधुर दृष्टि. प्रसन्नोज्ज्वला,
शक्ति. क्षान्तियुता श्रुत हृतमद श्रीर्दीनदैन्यापहा ।
रूप शीलयुत मतिः श्रिवनया स्वामित्वमुत्सेकिता—
निर्मुक्त प्रकटान्यहो नव सुधाकुण्डान्यमून्युत्तमे ॥ २ ॥

प्रव धकोश. (जिनवि स) पादलिप्तसूरिप्रबन्ध, पृ० १२.

અત્યત આર્દ્ર—દયાળુ ચિત્ત, સારુ મધુર વચન, પ્રસન્નતાવડે ઉજ્જવળ દષ્ટિ, ક્ષમાસહિત શક્તિ, નીતિયુક્ત મતિ, દીનજનની દીનતાને નાશ કરનારી લક્ષ્મી, શીલયુક્ત રૂપ, મદરહિત યુવાવસ્થા અને ઉદ્ધતાઇરહિત પ્રભુતા, આ નવ અમૃતના કુડો ઉત્તમ જનને વિષે પ્રગટ જ હોય છે—દેખાય છે.

विष (११५)

ખરુ વિષ —

अन्यासक्ते जने स्नेह, पारवश्यमयार्थिता ।
अदातुश्च प्रियालाप, कालकूटचतुष्टयी ॥ १ ॥

અન્યના ઉપર આસક્ત થયેલા વિષે સ્નેહ રાખવો, પરવશપણું, યાચના કરવી અને કૃપણ માણસ પાસે પ્રિય વચન બોલવા, આ ચાર કાળકૂટ વિષ સમાન છે ૧

અમૃત છતા વિષ સમાન —

विभवो वीतसङ्गाना, वैदग्ध्य कुलयोषिताम् ।
दाक्षिण्य वणिजा प्रेम, वैश्यानाममृत विषम् ॥ २ ॥

उपदेशप्रासाद (भाषान्तर), भाग २, पृ० ८९*

વૈભવ અમૃત જેવો સારો હોવા છતા નિઃસગ જનોને વિષતુલ્ય છે, ચતુરાઈ અમૃત સમાન છે છતા તે કુળવત સ્ત્રીઓને માટે વિષતુલ્ય છે, દાક્ષિણ્ય અમૃત સમાન હોવા છતા વાણિયાઓને માટે વિષતુલ્ય છે, તથા પ્રીતીનો ગુણ અમૃત જેવો સારો છે પણ વેશ્યાઓને વિષતુલ્ય છે ૨

શુ કયારે વિષ સમાન —

अनभ्यासे विष शास्त्रमजीर्णे भोजन विषम् ।
दरिद्रस्य विष गोष्ठी, वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ४, श्लो० १५

અભ્યાસ વિનાનુ શાસ્ત્ર વિષસમાન છે, અજીર્ણમા ભોજન વિષસમાન છે, દરિદ્ર મનુષ્યની ગોષ્ઠી વિષસમાન છે, અને વૃદ્ધ પુરુષને જુવાન સ્ત્રી વિષસમાન છે ૩

શ્રદ્ધા (११६)

શ્રદ્ધાનુ મહત્વઃ—

नास्ति श्रद्धासम पुण्य, नास्ति श्रद्धासम सुखम् ।
नास्ति श्रद्धासम तीर्थं, ससारे प्राणिना नृप ! ॥ १ ॥

पद्मपुराण, खण्ड २, अध्याय ४०, श्लो० ७८

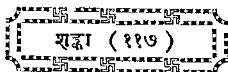
હે રાજા ! આ સસારમા પ્રાણીઓને શ્રદ્ધા સમાન બીજુ કોઈ પુણ્ય નથી, શ્રદ્ધા સમાન બીજુ કોઇ સુખ નથી અને શ્રદ્ધા સમાન બીજુ કોઈ ઉત્તમ તીર્થ નથી ૧

ચાતકની શ્રદ્ધા —

पयोद हे ! वारि ददासि वा न वा,
त्वदेकचित्त. पुनरेष चातकः ।
वर महत्या म्रियते पिपासया,
तथापि नान्यस्य करोत्युपासनाम् ॥ २ ॥

उत्तरचातकाष्टक

હે મેઘ ! તુ પાણી આપે કે ન આપે, તોપણ આ, ચાતક માત્ર તારે વિષે જ એક ચિત્ત રાખે છે મોટી તરશવડે મરી જવાય તો તે બહેતર છે, પરતુ તે બીજાની સેવા કરતો નથી (આનુ નામ જ સાચી શ્રદ્ધા કહેવાય) ૨



शंकाथी सिद्धि न थाय —

मशेरत ये मनुजा सदैव, सर्वत्र लोकेषु पदे पदे वे ।
सिद्धिं लभन्ते न कदाऽपि काले, सुनिश्चितस्तु प्रलभेत सिद्धिम्॥१॥

धर्मवियोगमाला, श्लो० ४१

જે મનુષ્યો ડગલે ને પગલે સંશય–શંકા–વહેમ રાખે છે તેઓ કદી પણ કોઇ જાતની સિદ્ધિ (સફલતા)ને મેળવી શકતા નથી જે મક્કમ વિચારના વ્યવસ્થિત મનુષ્યો હોય છે તેઓ જ જગતમા સફલતા મેળવી શકે છે ૧

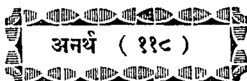
શંકાથી નુકસાન —

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च, संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥ २ ॥

भगवद्गीता अ० ४, श्लो० ४०

અજ્ઞાની અને શ્રદ્ધા વગરનો એવો સંશય–શંકાથી ભરેલો આત્મા (પ્રાણી) નાશ પામે છે (વળી) શંકાથી ભરેલાને આ લોક કે પરલોકમા સુખ મળતું નથી ૨





अनर्थ (११८)

અનર્થના કારણ.—

यौवनं धनसम्पत्तिः, प्रभुत्वमविवेकिता ।
एकैकमप्यनर्थाय, किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ १ ॥

हितोपदेश, प्रस्ताविका, श्लो० ११.

યુવાવસ્થા, ધન-સ્વામીપણુ અને વિવેકરહિતપણુ, આ દરેક અનર્થને માટે છે, તો પછી જે મનુષ્યમા આ ચારે હોય તેને માટે શુ કહેવુ ? ૧

અનર્થમા અનર્થ:—

एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं, गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।
तावद् द्वितीयं समुपस्थितं मे, छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ २ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १७१, श्लो० १८५.

જ્યા સમુદ્રના પારની જેમ એક દુ ખના પારને હુ પામ્યો નથી, ત્યા તો મને બીજુ દુ ખ પ્રાપ્ત થયુ, તે યોગ્ય જ છે, કેમકે છિદ્રને વિષે ઘણા અનર્થો થાય છે ૨

क्षते प्रहारा: प्रपतन्ति तीव्रा अन्नक्षये दीप्यति जाठराग्निः ।
आपत्सु वैराणि समुच्छलन्ति, छिद्रेष्वनर्था बहुली भवन्ति॥३॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १७१, श्लो० १८६

ઘાયલ થયેલા અગ ઉપર તીવ્ર પ્રહારો પડે છે, દુકાળના સમયમા જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, અને આપત્તિને વખતે વૈરો ઉત્પન્ન થાય છે તે યોગ્ય જ છે, કેમકે છિદ્રને વિષે ઘણા અનર્થો થાય છે ૩

આ હિંસાનો રસ પૂર્ણ થતો નથી, તો આવા તારા ખરાબ પરાક્રમને ધિક્કાર છે, કે જે પરાક્રમ કૃપાના સ્થાનરૂપ અને ગરીબ એવા પક્ષીરૂપ મારે વિષે કરવામા આવે છે ૧૧

શિકારનુ ફળ નરક —

पुन॰ पुन. प्रपच्येत, परभवे नरकावनौ ।
सतत रुधिरालिप्तकरेणाखेटकारिणा ॥ १२ ॥

हिंगुलप्रकरण, आखेटप्रक्रम, श्लो॰ २.

હમેશા રુધિરથી લીંપાએલ હાથવડે શિકાર કરનારો માણસ પરભવમા નરકમા જઇને વારવાર પકાવાય છે (અર્થાત્ ત્યા જઇને તે અત્યત દુખ પામે છે) ૧

आखेटकेषु विध्येरन्, प्राणिन प्राणिनोऽत्र ये ।
नरके तेऽप्यनुविध्येरन्, परत्रेत्यमदर्जिन ॥ १३ ॥

हिंगुलप्रकरण, आखेटप्रक्रम श्लो॰ ३.

જે પ્રાણીઓ આ જગતમા શિકારમા પ્રાણીઓને વીધે છે તેઓ પરભવમા નરકમા જઇને વીધાય છે એમ શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુએ કહ્યુ છે ૧૩

श्वभ्रद्वाराणि पञ्चैव, द्रोहो हत्या तथा भुवि ।
मासादन गुरोर्निन्दा, तथाऽऽखेटकपातकम् ॥ १४ ॥

हिंगुलप्रकरण, आखेटप्रक्रम, श्लो॰ ४

આ જગતમા નરકે જવાના પાચ દ્વારો કહેલા છે દ્રોહ-), હત્યા, એટલે જીવોની હિંસા, માસભોજન, તથા શિકારથી થએલુ પાપ ૧૪

શિકારનો નિષેધ —

रसातल यातु यदत्र पौरुषं,
कुनीतिरेषाऽशरणो ह्यदोषवान् ।
निहन्यते यद्बलिनाऽतिदुर्बलो
हहा ! महाकष्टमराजकं जगत् ॥ १५ ॥

नैषध, सर्ग १, श्लो० १८.

આ જગતમા શરણરહિત અને અપરાધરહિત એવા અત્યત દુર્બળ પ્રાણીને બળવાન પુરુષ હણે છે, તે કેવળ અનીતિ છે એવા મનુષ્યને વિષે જે કાઇ પરાક્રમ હોય તે રસાતળમા જાઓ, વિનાશ પામો હહા ! મોટા ખેદની વાત છે કે આ જગત રાજારહિત છે (અનાથ થઇ ગયુ છે, કેમકે નિર્દોષ પ્રાણીઓને મારનારાઓને કોઇ રોકતુ નથી) ૧૫

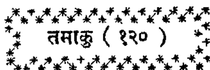
ઘાસ ખાનારને ન હણાય —

यो ददाति तृणं वक्त्रे, प्रत्यनीकोऽपि मानवः ।
सोऽवध्यः सतां लोके, कथं वध्यास्तृणादनाः ॥ १६ ॥

हिंगुलप्रकरण पृ० ३, श्लो० १

જે માણસ શત્રુ છતા પણ પોતાના મુખમા તૃણને ધારણ કરે છે તો તે પણ લોકમા સત્પુરુષોને અવધ્ય છે, તો જેઓ નિરતર તૃણનુ જ ભક્ષણ કરનારા છે તેવા પશુએ કેમ વધ કરવા લાયક હોય ? ૧૬





તમાકુ નિંદા—

सत्यत्रेताद्वापरेषु, त्रियुगेषु भवेन्न सा ।
इदानीं तु कलौ जाता, तमाखुर्नामतः स्वयम् ॥ १ ॥

જે સત્યયુગમા, ત્રેતાયુગમા અને દ્વાપરયુગમા એ ત્રણે યુગમા જે ન થઇ તે અત્યારે કલિયુગમા " તમાકુ "ના નામથી સ્વય થઇ છે ૧

તમાકુ પીનાર નીચ —

सन्यासेनात्र किं तस्य, वैराग्येण च किं पुनः ?।
पीता येन तमाखुर्वै, श्वपचादपि सोऽधमः॥ २ ॥

स्कन्धपुराण

જેણે તમાકુ પીધી હોય તેનો સન્યાસ શુ કામનો અને તેનો વૈરાગ્ય પણ શુ કામનો ? (કારણ કે) તે માણસ તો ચાડાળથી પણ અધમ ગણાય છે ૨

ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या , शूद्राश्च मुनिसत्तमाः ।
श्वपचैः सदृशा ज्ञेयास्तमाखुपानमात्रतः ॥ ३ ॥

તમાકુનુ પાન કરવાથી બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો વૈશ્યો, શૂદ્રો અને ઉત્તમ મુનિઓને ચાડાળ જેવા સમજવા ૩

તમાકુથી બધું નકામું:—

वेषा सन्ध्या वृथा ज्ञानं, वृथा वैराग्यमेव च ।
वृथा योगश्च विप्रेन्द्र ! तमाखु ये उपासते ॥ ४ ॥

હે વિપ્રેન્દ્ર ! જે પુરુષો તમાકુ વાપરે છે તેમના સન્ધ્યા, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને યોગ એ બધું વ્યર્થ છે ૪

गृहस्था नैव ते ज्ञेया नैव ते ब्रह्मचारिणः ।
वानप्रस्था न ते ज्ञेया यतयो न भवन्ति ते ॥ ५ ॥

(જે લોકો ધૂમ્રપાન કરે છે) તેઓ ગૃહસ્થ નથી, બ્રહ્મચારીઓ નથી અને વાનપ્રસ્થ તેમજ સાધુ પણ નથી ૫

यस्तु भृङ्गी तमाखु च, मद्य पीत्वा कलौ युगे ।
करोति सुकृत यद्यत्, तत्सर्वं भस्मसाद् भवेत् ॥ ६ ॥

ભાગ, તમાકુ અને મદ્ય પીને આ કળિયુગમા જે પુરુષ જે કાઇ સત્કાર્ય કરે છે, તે બધુ ભસ્મ થઇ જાય છે ૬

स्नातानि येन तीर्थानि, प्रयागादीनि कोटिशः ।
वृथैतानि च सर्वाणि, भृङ्गीपानाच्च नारद ! ॥ ७ ॥

स्कन्धपुराण.

હે નારદ, જેણે પ્રયાગ વગેરે કરોડો—અનેક તીર્થોમા સ્નાન કર્યું છે તે જો તમાકુ પીએ તો તે બધા તીર્થો નિરર્થક થાય છે ૭

वानप्रस्थेन किं तस्य, सन्यासेनापि किं पुनः ।
ब्रह्मचर्येण किं तस्य, गार्हस्थ्येन च किं पुन ? ॥ ८ ॥

स्कन्धपुराण.

(જે તમાકુ પીવે છે) તેના વાનપ્રસ્થવડે શુ, સન્યાસવડે પણ શુ, બ્રહ્મચર્યથી પણ શુ અને ગૃહસ્થ-પણાથી પણ શુ ? (તેનુ આ બધુ નકામુ છે) ૮

તમાકુફળ નરક.—

उपासते तमाखु वै, कलौ नारद ! ये नरा. ।
क्षीणपुण्या पतिष्यन्ति, महारौरवसञ्ज्ञके ॥ ९ ॥

स्कन्धपुराण.

હે નારદ ! (આ) કલિયુગમા જે તમાકુને સેવન કરે છે તે પુણ્યનો ક્ષય થયેલા માણસો મહારૌરવ નામના નરકમા પડે છે ૯

यस्तमाखु पिबेत् सोऽपि, स्वाश्रमान्निरये पतेत् ।
नारदास्मिन्न सन्देह , सत्य सत्य मयोदितम् ॥ १० ॥

स्कन्धपुराण.

હે નારદ ! જે માણસ તમાકુ પીવે છે તે પોતાના આશ્રમમાંથી જ નરકમા પડે છે એમા શકા નથી આ હુ સાચેસાચુ કહુ છુ ૧૦

तमाखुभृङ्गीमद्यानि, ये पिबन्ति नराधमा ।
तेषा हि नरके वासो, यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ११ ॥

જે નરાધમ પુરુષો તમાકુ, ભાગ કે મદ્ય પીવે છે, તેમનો ચૌદ ઇંદ્રની અવધિ પર્યંત (જ્યાસુધી જગત્ છે ત્યાસુધી) નરકમા વાસ થાય છે ૧૧

धर्मभ्रष्टा हि ते ज्ञेयास्तमाखुपानमात्रतः ।
पतन्ति नरके घोर, रौरवे नाऽत्र सशयः ॥ १२ ॥

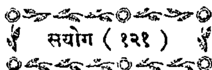
જે લોકો તમાકુનુ પાન માત્ર કરે છે તેમને ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા જાણવા જોઇએ અને તે ઘોર રૌરવ નામના નરકમા પડે છે તેમા જરા ય સશય નથી ૧૨

બીડીનો ત્યાગ —

हानिं करोति वित्तस्य, म्लानिं चित्तस्य सर्वथा ।
स्वास्थ्यहर्त्री पिशाची या, बीडी सन्त्यज्यता जनाः ॥१३॥

હે માણસો! જે પૈસાને બરબાદ કરે છે, મનને મલિન કરે છે, જે તદુરસ્તીને હરણ કરનાર રાક્ષસી જેવી છે તે બીડીનો ત્યાગ કરો ૧૩





सयोग (१२१)

સંયોગનુ સ્વરૂપ —

> यथा काष्ठ च काष्ठ च, समयाता महोदधा ।
> समेत्य च व्यपेयाता, तद्वद् भूतसमागम ॥ १ ॥

જેમ મહાનસુદ્રમા લાકડે લાકડા(એક બીજાને) મળે છે અને મળ્યા પછી જુદા થઈ જાય છે તેમ (સસારમા) પ્રાણીઓને સમાગમ પણ એવો જ સમજવો ૧

સંયોગ દુખનુ કારણઃ—

> सयोगमूला जीवेन, प्राप्ता दु खपरम्परा ।
> तस्मात् सयोगसम्बन्ध, त्रिविधेन परित्यजेत् ॥ २ ॥

तत्वामृत श्लो० २५

સયોગના કારણથી જીવે દુખની પરપરા પ્રાપ્ત કરી છે, તેથી ત્રિવિધે એટલે મન, વચન અને કાયાએ કરીને સર્વ સયોગના સબધનો ત્યાગ કરવો ૨

वियोग (१२२)

વિયોગનું રહસ્ય —

अवगच्छति मूढचेतनः, प्रियनाशं हृदि शल्यमर्पितम् ।
स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते, कुशलद्वारतया समुद्धृतम् ॥ १ ॥

रघुवंश सर्ग ८, श्लो० ८८

પ્રિય(જન કે વસ્તુ)નો નાશ થાય ત્યારે મૂઢબુદ્ધિવાળો પુરુષ તેને પોતાના હૃદયમાં શલ્ય પ્રાપ્ત થયું એમ માને છે અને સ્થિરબુદ્ધિવાળો પુરુષ તો તે જ પ્રિયના નાશને, કલ્યાણના દ્વારરૂપ ગણીને, હૃદયમાંથી શલ્ય નીકળી ગયેલું માને છે ૧

વિયોગનું દુઃખ —

आहारो गरलायते प्रतिदिनं हारोऽपि भारायते,
चन्द्रः खण्डकरायते मृदुगतिर्वातोऽपि वज्रायते ।
आवासो विपिनायते मलयजो लेपः स्फुलिङ्गायते,
हा हन्त ! प्रियविप्रयोगसमयः संहारकालायते ॥ २ ॥

મોટા ખેદની વાત છે કે પ્રિયજનના વિયોગનો જે સમય છે, તે સંહારકાળ(પ્રલયકાળ)ના જેવું આચરણ કરે છે, કેમકે તે વિયોગરૂપી દાહની શાંતિ માટે કરેલો આહાર હમેશાં વિષ જેવો લાગે છે, હાર વગેરે આભૂષણો

ભારભૂત થાય છે, ચદ્ર સૂર્ય જેવો (ઉગ્ર) લાગે છે, મદમદ વાતોવાયુ પણ વજ્ર જેવો લાગે છે, મહેલ અરણ્ય જેવો લાગે છે અને ચદનનો લેપ અગારા જેવો લાગે છે ૨

વિયોગવગરનો ધન્ય —

जयति स पुरुषविशेषो नमोऽस्तु तस्मै त्रिधा त्रिसन्ध्यमपि ।
स्वप्नेऽपि येन दृष्टं, नेष्टवियोगोद्भवं दुःखम् ॥ ३ ॥

नलविलास, अङ्क ६, श्लो० ५

જેણે સ્વપ્નમા પણ પ્રિય જનના વિયોગથી ઉત્પન્ન થતુ દુખ જોયુ જ નથી તે ઉત્તમ પુરુષ જય પામે છે, અને તેને જ મન, વચન અને કાયા—એ ત્રણ પ્રકારે ત્રિકાળ નમસ્કાર હો ૩



मरण (१२३)

મરણનુ પ્રાબલ્ય —

किं शक्यं सुमतिमताऽपि तत्र कर्तुं,
यत्रासौ व्यसनमहोदधिः कृतान्तः ।
रात्रौ वा दिनसमयेऽथवाऽसमये,
योऽदृश्यः प्रहरति तेन को विरोधः ? ॥ १ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६८ श्लो० १७६.

જ્યા આ કષ્ટના સમુદ્રરૂપ યમરાજ હાજર છે, ત્યા અત્યત બુદ્ધિમાન માણસ પણ શુ કરી શકે? જે અદૃશ્યપણે, રાત્રિને સમયે, દિવસને સમયે અને અસમયે એટલે સઘળા સમયે દરેક વખતે પ્રહાર કરી રહ્યો છે તેની સાથે શે। વિરોધ કરવો ? (તેનો વિરોધ વૃથા છે) ૧

श्वःकार्यमद्य कुर्वीत, पूर्वाह्ने चापराह्निकम् ।
न हि मृत्युः प्रतीक्षेत, कृतं चास्य न वा कृतम् ॥ २ ॥

श्राद्धविधि पृ० ९९, श्लो० २.

કાલે કરવાનુ કાર્ય આજે કરવુ જોઇએ સાજે કરવાનુ સવારમા કરવુ જોઇએ, કારણ કે મૃત્યુ 'એણે કામ કર્યું છે કે નહિ' તેની રાહ જોતુ નથી ૨

आनन्दाय न कस्य मन्मथकथा कस्य प्रिया न प्रिया,
लक्ष्मीः कस्य न [illegible] मनसि नो कस्याङ्गजः क्रीडति

ताम्बूल न सुखाय कस्य न मत कस्यान्नशीतोदक ?,
सर्वाशाद्रुमकर्तनैकपरशुर्मृत्युर्न चेत् स्याज्जनोः ॥ ३ ॥

वैराग्यशतक (पद्मान त्र) श्लो० २९

જો માણસને સર્વ આશારૂપી વૃક્ષને કાપી નાખવામા કુહાડા સમાન મૃત્યુ ન હોય તો કામભોગની કથા કોને આનંદકારક ન થાય? કોને સ્ત્રી વહાલી ન લાગે? કોના મનમા લક્ષ્મી પ્રીતિ ન ઉપજાવે? કોના મનમા પુષ્પક્રીડા ન કરે? કોને પાન સુખ ન ઉપજાવે? અને અન્ન તથા શીતળ પાણી કોને ઇષ્ટ ન લાગે? ૩

सर्वभक्षी कृतान्तोऽय, मत्य लोके निगद्यते ।
रामदेवादयो धीरा , सर्व क्वाप्यन्यथा गता ॥ ४ ॥

वैराग्यशतक (पद्मानन्द) श्लो० ३८

'આ યમરાજ સર્વનુ ભક્ષણ કરનાર છે' એમ લોકમા જે કહેવાય છે તે સત્ય જ છે જો એમ ન હોય તો રામદેવ-રામચદ્ર વગેરે ધીર પુરુષો કયા ગયા? ૪

भट्टो नष्टो भारविश्चापि नष्टो
भिक्षुर्नष्टो भीमसेनोऽपि नष्ट ।
भूकुण्डोऽह भूपतिस्त्व च राजन् !,
भस्मापङ्क्तौ कालचक्र प्रविष्टम् ॥ ५ ॥

કુમારિલ ભટ્ટ (મીમાસક) નાશ પામ્યો છે, (કિરાતાનો કર્તા) ભારવિ કવિ પણ નાશ પામ્યો છે, ભિક્ષુ (નામ્ય) નાશ પામ્યો છે, ભીમસેન પણ નાશ પામ્યો

છે, હે રાજા ! હું ભૂકુંડ અને તમે ભૂપતિ એ બે બાકી છીએ, પરંતુ ભકારવાળા નામની પંક્તિમાં કાળચક્ર (મરણ) પેઠું છે, તે મૂકશે નહીં ૫

મરણનું અવશ્ય ભાવિપણું.—

वध्यस्य चौरस्य यथा पशोर्वा, सम्प्राप्यमाणस्य पदं वधस्य ।
शनैः शनैरति मृतिः समीपं, तथाऽखिलस्येति कथं प्रमादः ? ॥६॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ६ पृ० ६२, श्लो० ६.

ફાંસીની સજા પામેલ ચોરને અથવા વધ કરવાના સ્થાનકે લઈ જવાતા પશુને મૃત્યુ ધીમે ધીમે નજીક આવતું જાય છે તેવી જ રીતે સર્વને મૃત્યુ નજીક આવતું જાય છે ત્યારે પછી પ્રમાદ કેવી રીતે થાય ? ૬

श्वःकार्यमद्य कुर्वीत, पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् ।
न हि प्रतीक्षते मृत्युः, कृतमस्य न वा कृतम् ।

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १७४, श्लो० १०.

આવતી કાલે કરવાનું કામ આજે જ કરી લેવું જોઈએ, અને બપોર પછી કરવા ધારેલું કાર્ય દિવસના પહેલા ભાગમાં (સવારમાં) કરી લેવું જોઈએ, કારણ કે આ પ્રાણીએ કાર્ય કરી લીધું છે કે નહીં એની મૃત્યુ રાહ જોતું નથી ૭

जातमात्रश्च म्रियते, बालभावेऽथ यौवने ।
मध्यमं वा वयः प्राप्य, वार्धके वा ध्रुवा मृतिः ॥ ८ ॥

त्रिषष्टिशलाका [illegible] ६, श्लो० ५९.

કોઈ પ્રાણી જન્મ પામે કે તરત જ મરી જાય છે, કોઈ બાલ્યાવસ્થામા મરે છે, કોઈ યુવાવસ્થામા મરે છે, કોઈ મધ્યમ વયને પામીને મરે છે, અને કોઈ વૃદ્ધાવસ્થામા મરે છે, પરતુ મૃત્યુ દરેકનુ અવશ્ય છે જ ૮

अत्य त दुस्ता रसायनविधिं वाक्य प्रिय जल्पतु,
वार्धे पारमियर्तु गच्छतु नभो देवाद्रिमारोहतु ।
पाताल विशतु प्रसर्पतु दिश देशा तर भ्राम्यतु,
न प्राणी तदपि प्रहर्तुमनसा सन्त्यज्यत मृत्युना ॥ ९ ॥

सुभाषितरत्नसन्दोह, श्लो० ३०७

અત્યત રસાયનની વિધિ કરો-એટલે કે રસાયનનુ સેવન કરો, પ્રિય વચન બોલો, સમુદ્રને સામે કિનારે જાઓ, આકાશમા ગતિ કરો, મેરુ પર્વત પર આરોહણ કરો, પાતાલમા પેસી જાઓ, દિશામા ભરાઈ જાઓ, અને દેશાતરમા ભ્રમણ કરો, તોપણ પ્રાણીને પ્રહાર કરવાની ઈચ્છાવાળો મૃત્યુ ત્યાગ કરતો નથી-છોડતો નથી ૯

प्रज्ञैरज्ञैस्तरुणजरठैर्ब्राह्मणैरन्त्यजातै ,
पौरैर्ग्राम्यैर्नरपतिवरैर्निर्गृहैर्नि स्वकैश्च ।
प्रातः साय नियमिततयाऽभ्यर्चितो भक्तिभावाद्
हा हा चाहा हतकलियुगे कर्पति प्राणवित्तम् ॥ १० ॥

વિદ્વાન અને મૂર્ખ, જુવાન અને વૃદ્ધ, બ્રાહ્મણ અને ચડાળ, ગામડિયા અને નગરવાસી, તથા શ્રેષ્ઠ રાજાઓ અને ઘર વિનાના તથા નિર્ધન, આ સર્વ જનો ભક્તિથી પ્રાત કાળ અને સાયકાળે નિયમિતપણે પૂજા કરે તોપણ

એદની વાત છે કે યમરાજ-મૃત્યુ-આ અધમ કલિયુગને વિષે પ્રાણીઓના પ્રાણરૂપી ધનને ખેંચી લે છે ૧૦

रोगेषु वैद्यस्तमसि प्रदीपो, नद्धयादि शीते कुपिते क्षमा च ।
मृत्यु विना तत्किल नास्ति वस्तु, किञ्चित् त्रिलोक्या यदुपायशून्यम्
॥ ११ ॥

રોગોને વિષે વૈદ્ય ઉપાય છે-રોગનો ઉપાય વૈદ્ય છે, અંધકારનો ઉપાય દીવો છે, ટાઢ દૂર કરવાનો ઉપાય અગ્નિ વગેરે છે, અને કોપ પામેલાનો ઉપાય ક્ષમા છે, માત્ર એક મૃત્યુ સિવાય આ ત્રણ લોકમાં એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી કે જેનો ઉપાય ન હોય (સર્વનો ઉપાય છે, માત્ર એક મૃત્યુને દૂર કરવાનો ઉપાય નથી) ૧૧

મરણના કારણ:—

अनुचितकार्यारम्भः, स्वजनविरोधो बलीयसा स्पर्धा ।
प्रमदाजनविश्वासो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥ १२ ॥

हितोपदेश, सुहृद्भेद, श्लो० ११९

અયોગ્ય કાર્યનો આરંભ, સ્વજનની સાથે વિરોધ, બળવાનની સ્પર્ધા અને સ્ત્રીજનનો વિશ્વાસ, આ ચાર મૃત્યુના દ્વાર છે ૧૨

शस्त्राग्निजलश्वापदविसूचिकाव्याध्यहिविषादिभिः ।
जर्जरमिदं शरीरमुपक्रमैर्बहुविधैः (याति) ॥ १३ ॥

શસ્ત્ર, અગ્નિ, જળ, શિકારી પશુ, વિસૂચિકા (અ... જ્વર ... ધિ, સર્પ અને વિષ (

ઈત્યાદિક ઘણા પ્રકારના ઉપક્રમો(ઉપઘાતો)વડે આ શરીર જીર્ણ થઈને નાશ પામે છે ૧૩

अवलोक्यो न चादर्शो मलिनो बुद्धिमन्नरैः ।
न च रात्रौ महाराज ! दीर्घमायुरभीप्सता(प्सुभि) ॥१४॥

महाभारत विराटपर्व अध्याय ३२ श्लो० २८

હે મહારાજ ! દીર્ઘ આયુષ્યની ઇચ્છાવાળા બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ મલિન અરિસામા પોતાનુ મુખ જોવુ નહીં, તથા રાત્રિએ પણ જોવુ નહીં (કારણ કે તેમ કરવાથી મરણ નજીક આવે છે) ૧૪

પ્રિયજનનું મરણ —

द्रव्यनाशे तथोत्पत्तौ, पालने च तथा नृणाम् ।
भवन्त्यनेकदुःखानि, तथैवेष्टविपत्तिषु ॥ १५ ॥

विष्णुपुराण अध्याय ६ श्लो० ५४.

દ્રવ્યના નાશમા, તેની ઉત્પત્તિમા-ઉપાર્જન કરવામા તથા તેનુ રક્ષણ કરવામા મનુષ્યોને અનેક દુ ખો પ્રાપ્ત થાય છે તે જ પ્રમાણે પ્રિયજનના મરણને વિષે પણ અનેક દુ ખો પ્રાપ્ત થાય છે ૧૫

મરણની આગાહી.—

तिलकं द्रष्टुमादर्शो मङ्गलाय च वीक्ष्यते ।
दृष्टे देहे शिरोहीने, मृत्यु पञ्चदशे दिने ॥ १६ ॥

विवेकविलास उल्लास १, श्लो० ७६.

કપાળમા કરેલા તિલકને જોવા માટે તથા મગળને

માટે અરિસો જોવાય છે–અરિસામા પોતાનુ મુખ જોવાય છે તેમા જો શરીર મસ્તકરહિત જોવામા આવે તો પદરમે દિવસે મરવુ થાય છે ૧૬

स्नातस्य विकृता छाया, दन्तघर्षः परस्परम् ।
देहे च शवगन्धश्चेन्मृत्युस्तद्दिवसत्रये ॥ १७ ॥

विवेकविलास, उल्लास २ श्लो० १०.

સ્નાન કર્યા પછી જો શરીરની છાયા વિકારવાળી–વિકરાળ દેખાય, દાતોનુ પરસ્પર ઘર્ષણ–ઘસાવુ થાય, અને શરીરને વિષે શબની જેવો દુર્ગંધ આવે, તો ત્રણ દિવસમા તેનુ મરણ થાય છે ૧૭

स्नातमात्रस्य चेच्छोषो वक्षस्यङ्घ्रिद्वयेऽपि च ।
षष्ठे दिने तदा ज्ञेयः पञ्चत्वं नात्र संशयः ॥ १८ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ११.

સ્નાન કર્યા પછી તરત જ જો છાતી અને બન્ને પગ સુકાઈ જાય, તો છઠ્ઠે દિવસે તેનુ મરણ થાય એમ જાણવુ, તેમા સશય નથી ૧૮

कृष्णरक्ताम्बरा नारीं, कृष्णरक्तानुलेपिताम् ।
अवगूहति यः स्वप्ने, तस्य मृत्युं समादिशेत् ॥ १९ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४१

જે પુરુષ સ્વપ્નમા કાળા અને લાલ રગના વસ્ત્ર પહેરેલી, તથા કાળા અને લાલ રગના પદાર્થથી વિલેપન કરાયેલી [illegible]લિંગન કરે તેનુ મરણ થાય ૧૯

कराल विकटं मुण्ड, कृष्ण नग्न च पिङ्गलम् ।
हसन्त पश्यति स्वप्ने, यस्तस्य मृतिमादिशेत् ॥ २० ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४१

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા બિહામણો, વિકારવાળો, મુડો, કાળો, નગ્ન, પિંજરો કે હસતો દેખે, તેનુ મરણુ સમ જવુ ૨૦

મરણુનુ વિસ્મરણુ —

करिष्यामि करिष्यामि, करिष्यामीति चिन्तया ।
मरिष्यामि मरिष्यामि, मरिष्यामीति विस्मृतम् ॥ २१ ॥

उपदेशसागर, प्रवाह ३, श्लो० १४६

હુ અમુક કામ કર્યા પછી અમુક કામ કરીશ, કરીશ, કરીશ, એવી ચિંતા (વિચાર) હોવાથી હુ મરવાનો છુ, મરવાનો છુ, મરવાનો છુ એ વાત તો વિસ્મૃત થઈ (સાસારિક કાર્યમા મગ્ન હોવાથી પ્રાણી મરવાનુ ભૂલી જાય છે) ૨૧

જીવતા છતા મરેલા —

दुष्टा भार्या शठ मित्र, भृत्यश्चोत्तरदायक ।
ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न सशय ॥ २२ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय १, श्लो० ५

દુષ્ટ સ્ત્રી, શઠતાવાળો (લુચ્ચો) મિત્ર, સામુ બોલનાર નોકર અને સર્પવાળા ઘરમા વાસ, આ સર્વથી મૃત્યુ જ થાય છે તેમા કાઈ સશય નથી (એ સર્વે

મૃત્યુના સ્થાન છે તેમનાથી દૂર રહેવુ, તેજ કલ્યાણકારક છે) ૨૨

जीवन्तो मृतकाः पञ्च, श्रूयता किल नारद ।
दरिद्रो व्याधितो मूर्ख., प्रवासी नित्यसेवक. ॥ २३ ॥

विक्रमचरित्र, भाग २, श्लो० ८९३ *

હે નારદ ! તમે સાભળો –દરિદ્ર, રોગી, મૂર્ખ, પ્રવાસી અને નિત્ય સેવક આ પાચ મનુષ્યો જીવતા છતા મરેલા છે, એમ જાણવુ ૨૩

रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी ।
यज्जीवति तन्मरण, यन्मरण मोऽस्य विश्रामः ॥ २४ ॥

कविताकामुदी, भाग ३, पृ० ४७८, श्लो० ४

નિરતર રોગી, ચિરકાળ સુધી પ્રવાસ કરનાર–કાચ રીયુ કરનાર અથવા પરદેશમા જ રહેનાર, પારકા અન્નનુ ભોજન કરનાર અને બીજાના મકાનમા શયન કરનાર, આવો મનુષ્ય જે જીવે છે તે તેનુ મરણ છે, અને તેનુ જે મરણ છે તે તેની વિશ્રાતિ–સુખ છે ૨૪

ઉત્તમ મરણ.—

सञ्चिततपोधनाना, नित्य व्रतनियमसयमरतानाम् ।
उत्सवभूत मन्ये, मरणमनपराधवृत्तीनाम् ॥ २५ ॥

उमास्वाति वाचक

જેઓએ તપરૂપી ધન એકઠુ કર્યું હોય, જેઓ નિરતર વ્રત, નિયમ અને સયમને વિષે તત્પર હોય, તથા જેઓની વૃત્તિ–આજીવિકા નિર્દોષ હોય એવા યોગી

ऑनु મરણ Cત્નવ૩૫ છે, એમ હું માનું છું ૨૫

वीरेण कातरेणापि, मर्तव्य खलु देहिना ।
तन्म्रियेत तथा धीमान्, न म्रियेत यथा पुन' ॥ २६ ॥

त्रिषष्टि०, पर्व १० सर्ग १ श्लो० २५५

ધીર કે બીકણ દરેક પ્રાણીને મરવાનુ અવશ્ય છે તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષે એવી રીતે મરવુ જોઇએ કે જેથી ફરીથી મરવાનુ આવે જ નહીં ૨૬

मर्तव्य कातरेणापि, धीरेणापि च भूरणुश्चा ।
द्विधाऽपि नियते मृत्यौ, धीरैर्माव्य मनस्विमिः ॥२७॥

उत्तराध्ययनसूत्र टीका (भावविजय), अध्ययन २, पृ० ६०

કાયર મનુષ્યે પણ મરવાનુ છે અને ધીર પુરુષે પણ મરવાનુ છે બન્નેને વિષે મૃત્યુ જ્યારે નિશ્ચયથી જ છે ત્યારે મનસ્વી પુરુષોએ ધીર જ થવુ યોગ્ય છે ૨૭

स सदा जीवते लोके, पवित्रो यश्चरित्रत ।
विशिष्टग्रन्थकर्त्ता च, लोकसेवी मृता परे ॥ २८ ॥

मुनि हिमांशुविजय:

જે ચારિત્રથી પવિત્ર છે, વિશિષ્ટ ગ્રથોનો રચનાર છે તથા જગતની નિ સ્વાર્થ સેવા કરનાર છે તે જગતમા હમેશને માટે જીવતો છે, બાકીના બધા મરેલા છે ૨૮.

મરણથી બીને ધર્મ કરવો:—

चन्द्रादित्यपूरन्दरक्षितिधरश्रीकण्ठसीर्यादयो
ये कीर्तिद्युतिकान्तिधीधनबलप्रख्यातपुण्योदया' ।

स्वे स्वे तेऽपि कृतान्तदन्तकलिताः काले व्रजन्ति क्षय,
किं चान्येषु कथा सुचारुमतयो धर्मे मतिं कुर्वताम् ।२९।

सुभाषितरत्नसन्दोह श्लो० २९९

આ અ ગમા સર્વથી અધિક કીર્તિ, દ્યુતિ, કાંતિ, બુદ્ધિ, ધન, બળ અને પ્રખ્યાત પુણ્યના ઉદયવાળા ચ દ્ર, સૂર્ય, દેવેદ્ર, રાજેદ્ર, વાસુદેવ અને બળરામ વગેરે પણ પોતપોતાના સમયે એટલે આયુષ્યને છેડે યમરાજની દાઢમા દબાઇને ક્ષય-મૃત્યુ પામ્યા છે, તો પછી બીજા પ્રાણીઓને માટે તો શી વાત કરવી ? તેથી ઉત્તમ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ ધર્મમા જ મતિ કરવી યોગ્ય છે ૨૯

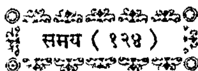
મરણથી કોણ ન બીવેઃ—

मृत्योर्बिभ्यति ते बाला ये स्युः सुकृतवर्जिताः ।
पुण्यवन्तो नराः सर्वे, मृत्युं प्रियतमातिथिम् ॥ ३० ॥

उपदेशसागर, प्रवाह १, श्लो० १४५.

જેઓ સુકૃત (પુણ્ય) રહિત હોય છે, તે જ બાળો મૃત્યુથી ભય પામે છે, પરતુ સર્વે પુણ્યવાન પુરુષો તો મૃત્યુને અત્યત વહાલા અતિથિરૂપ માને છે ૩૦





સમય સાચો શિક્ષક —

शिक्षक सर्वलोकाना, समयोऽस्ति बलादपि ।
तदाज्ञाभञ्जको लोक , शिक्ष्यते हि पदे पदे ॥ १ ॥

मुनि हिमांशुविजय

સમય (જમાનો) એ બધા લોકોને બળપૂર્વક (ઇચ્છાથી કે અનિચ્છાથી) ઠેકાણે લાવનાર શિક્ષક છે તેની આજ્ઞાનુ ઉલ્લંઘન કરનાર લોક ડગલે ને પગલે માર ખાય છે १

કયા સમયે શુ મેળવવુ:—

प्रथम नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जित धनम् ।
तृतीये न तपस्तप्त, चतुर्थे किं करिष्यति ? ॥ २ ॥

सुबोधचन्द्रोदय (कालिदास), श्लो० ८२

જેણે પહેલી ઉમરમા વિદ્યા ઉપાર્જન કરેલ નથી, બીજી વયના ધન પેદા કર્યું નથી, ત્રીજી અવસ્થામા તપસ્યા કરી નથી તે છેલ્લી ઉમરમા શુ કરશે ? २

વર્તમાન સમયનો જ વિચાર કરવો:—

गते शोको न कर्तव्यो भविष्ये नैव चिन्तयेत् ।
वर्तमानेन योगेन, वर्तन्ते हि विचक्षणा ॥ ३ ॥

उपदेशप्रासाद भाग २, पृ० १४१ *

ગયેલી બાબતોનો શોક કરવો નહીં અને આવતી બાબતનો વિચાર કરવો નહીં, કારણ કે પંડિત પુરુષો વર્તમાન કાળના યોગવડે જ વર્તે છે ૩

કોણ કેવી રીતે સમય વીતાવે:—

काव्यशास्त्रविनोदेन, कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन हि मूर्खाणां, निद्रया कलहेन वा ॥ ४ ॥

जैनपञ्चत न, पृ० १६७ श्लो० १७१*

બુદ્ધિમાન પુરુષોનો કાળ કાવ્ય અને શાસ્ત્રનો વિનોદ કરવામા જ જાય છે, અને મૂર્ખ જનોનો કાળ દ્યૂતાદિક વ્યસન, નિદ્રા અને કલહ કરવામા જ જાય છે ૪

સમય ન ઓળખવાનુ ફળ:—

धावन् प्रवेग पवनस्य सम्मुख, यथा जनो याति पराभव भुवि ।
तथैव जिह्मः समयात् पराङ्मुखो दुःख पराभूतिमकीर्तिमेति च ।५।

मुनि हिमांशुविजय

સુસવાટા કરતો જોરથી પવન ચાલતો હોય ને તેની સામે જો મનુષ્ય દોડે તો જેમ પરાભવ પામે છે (ધારેલ વેગથી ગતિ કરી શકતો નથી અથવા પડી જાય છે) તેમ સમયને ઓળખ્યા વગર કોઈ ધીઠો થઇ કાર્ય કરે તો દુ ખ, પરાભવ અને અપજસને મેળવે છે ૫

देश काल कार्यं, परमात्मान च यो न जानाति ।
अविमृश्य य करोति च, न स फलमाप्नोति नै मूर्खः ॥६॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ६७, श्लो० २५८.

જે મનુષ્ય દેશને, કાળને, કાર્યને, અન્યને અને પોતાને જાણતો નથી, તથા જે વિચાર્યા વિના કાર્ય કરે છે, તે મૂર્ખ માણસ ફળને પામતો નથી ૬

સંધ્યા સમયનું સ્વરૂપ—

अर्कोऽर्धास्तमिते यावन्नक्षत्राणि नभस्तले ।
द्वित्राणि नैव दृश्यन्ते, तावत्सायं विदुर्बुधाः ॥ ७ ॥

विवेकविलास, उल्लास ४, श्लो० ८

સૂર્ય અડધો અસ્ત થયા પછી જ્યાંસુધી આકાશમાં બે ત્રણ નક્ષત્રો જોવામાં ન આવે તેટલા સમયને પંડિત લોકો સાયંકાળના નામથી ઓળખે છે ૭

સમય વીત્યે નકામું:—

कालातीतं तु यत् कुर्याच्छ्राद्धं होमं जपं तथा ।
व्यर्थीभवति तत् सर्वममृतं तु विषं यथा ॥ ॥ ८ ॥

संस्कारभास्कर, पृ० ३७

કાળનું ઉલ્લંઘન કરીને જે શ્રાદ્ધ, હોમ કે જપ કરવામાં આવે તે સર્વ અમૃતને વિષે વિષની જેમ વ્યર્થ થાય છે ૮

निर्वाणदीपे किमु तैलदानं, चौरे गते वा किमु सावधानम् ? ।
वयोगते किं वनिताविलासः, पयोगते किं खलु सेतुबन्धः ? ॥९॥

चारित्रतरङ्गिणी (माघ कवि), श्लो० ६१

દીવો બુઝાઈ ગયા પછી તેમાં તેલ પૂરવાથી શું ફળ ? ચોર ગયા પછી સાવધાન થવાનું શું ફળ ? યુવાવસ્થા ગયા પછી સ્ત્રીના વિલાસનું શું ફળ ? અને પાણી ગયા પછી પાળ

ાધવાનુ શુ ફળ ? (આ સર્વ અવસર વિનાના કાર્યો ષ્ફળ જાય છે) ૯

यावत् स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतो
यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः ।
आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्,
सन्दीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ? ॥ १० ॥

वैराग्यशतक (भर्तृहरि), श्लो० ७१.

જ્યાસુધી આ શરીર સ્વસ્થ અને નીરોગી છે, જ્યા ધી વૃદ્ધાવસ્થા દૂર છે, જ્યાસુધી ઇંદ્રિયોની શક્તિ હણુા- ી નથી, અને જ્યાસુધી આયુષ્યનો ક્ષય થયો નથી ત્યા ધી વિદ્વાન પુરુષે આત્મકલ્યાણને માટે મોટો પ્રયત્ન રવો યોગ્ય છે, કેમકે ઘરમા અગ્નિ લાગ્યા પછી કૂવા ોદવાનો ઉદ્યમ કરવો તે કેવો ?–શુ કામનો ? વ્યર્થ છે ૧૦

[कलियुग]

કલિયુગનો પ્રભાવ —

धर्मः प्रव्रजितस्तपः प्रचलितं सत्यं च दूरे गतं,
पृथ्वी मन्दफला नराः कपटिनश्चित्तं च शाठ्यार्जितम् ।
राजानोऽर्थपरा न रक्षणपराः पुत्राः पितुर्द्वेषिणः,
साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे ॥ ११ ॥

महाभारत, अन्तिम पर्व, अध्याय ८६, श्लो० ८९ *

દુષ્ટ કળિયુગ પ્રાપ્ત થયેલો હોવાથી ધર્મ પર્વ દિવસોમા જ રહી ગયો છે, તપ અસ્થત જતો રહ્યો છે, સત્ય દૂર ગયુ છે, પૃથ્વી

અલ્પ ફળવાળી-રસકસરહિત થઇ છે, માણસો કપટી થયા છે, ચિત્ત શઠતાથી જીતાયુ છે-ચિત્તમા શઠતા પેસી ગઇ છે, રાજાઓ ધન લેવામા જ તત્પર થયા છે પણુ રક્ષણુ કરવામા તમર નથી, પુત્રો પિતાના ઉપર દ્વેષી થયા છે, સજ્જન પુરુષ સીદાય છે-દુ ખી થાય છે, અને દુર્જન પુરુષ સમર્થ થાય છે ૧૧

निर्बीजा पृथिवी गतौषधिरसा विप्रा विकर्मस्थिता
　राजानोऽर्थपरा कुधर्मनिरता नीचा महत्त्व गता ।
भार्या भर्तृषु वञ्चनैकहृदया पुत्रा पितुर्द्वेषिण ,
　इत्येवं समुपागते कलियुगे धन्य स्थिति नो त्यजेत् ॥१२॥

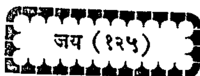
धर्मकल्पद्रुम, पृ० १ श्लो० १५ (प्र स)*

પૃથ્વી બીજરહિત થઇ, ઔષધિ-ધાન્યાદિક રસરહિત થઇ, બ્રાહ્મણો અકાર્ય કરવામા પ્રવર્ત્યા, રાજાઓ ધન લેવામા અને અધર્મમા આસક્ત થયા, નીચ પુરુષો મોટાઇને પામ્યા-ધનિક થયા, સ્ત્રીઓનુ હૃદય પતિને છેતરવામા જ તત્પર થયુ, તથા પુત્રો પિતા ઉપર દ્વેષ કરવા લાગ્યા આ પ્રમાણે કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છ, તેમા કોઇ ધન્ય પુરુષ જ પોતાની સન્માર્ગની સ્થિતિનો ત્યાગ કરતો નથી ૧૨

सन्त. क्वापि न सन्ति सन्ति यदि वा दु खेन जीवन्ति ते,
　विद्वासोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा मात्सर्ययुक्ताश्च ते ।
राजानोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा लोभाद्धनग्राहिणो
　दातारोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा सेवानुकूला क्षितौ ॥१३॥

આ પૃથ્વી ઉપર કોઇ પણ ઠેકાણે સત્પુરુષો છે જ નહીં, કદાચ તે હોય તો તેઓ દુઃખે કરીને જીવે છે વિદ્વાન પુરુષો પણ છે નહીં, કદાચ તેઓ હોય તો તેઓ પરસ્પર ઈર્ષ્યાવાળા હોય છે રાજાઓ પણ છે નહીં, કદાચ હોય તો તેઓ લોભથી ધનને જ ગ્રહણ કરનારા છે અને દાતાર જનો પણ નથી, કદાચ હોય તો તેઓ સેવાને અનુકૂળ છે એટલે તેમની સેવા કરનારને જ તેઓ દાન આપે છે ૧૩





जय (१२५)

જયનાં સાધનોઃ—

> उद्यम' साहस धैर्य, वल बुद्धि पराक्रम. ।
> पडेत यस्य विद्यन्ते, तस्य देवोऽपि शङ्कत ॥ १ ॥

धर्मप्रकाश (माघकवि), पृ० २०९

ઉદ્યમ, સાહસ, ધૈર્ય, બળ, બુદ્ધિ અને પરાક્રમ આ છ જેનામા હોય તેનાથી દેવ પણ શકા પામે છે–તેને દેવ પણ જીતી શકતો નથી ૧

શુ શાથી જીતાય —

> कारुण्येन हता वधव्यसनिता सत्येन दुर्वाच्यता,
> सन्तोषण परार्थचौर्यपटुता शीलेन रागान्धता ।
> नैर्ग्रन्थ्येन परिग्रहग्रहिलता यैर्यौवनेऽपि स्फुट,
> पृथ्वीय सकलाऽपि तैः सुकृतिभिर्मन्ये पवित्रीकृता ॥ २ ॥

वैराग्यशतक (पद्मान द), श्लो० २०

જે પુરુષોએ યુવાવસ્થાને વિષે પણ સ્ફુટ રીતે હિંસા-(શિકાર)ના વ્યસનનો દયાવડે નાશ કર્યો છે, સત્ય વ્રતવડે નિંદાનો ત્યાગ કર્યો છે, સતોષવ્રતવડે પરધનની ચોરીની કુશળતાનો ત્યાગ કર્યો છે, બ્રહ્મચર્યવ્રતવડે કામાંધપણાનો ત્યાગ કર્યો છે, અને નિર્ગ્રંથપણાવડે (ચારિત્રવડે) પરિગ્રહના ઘેલાપણાનો ત્યાગ કર્યો છે, તેવા પુણ્યશાળી પુરુષોએ આ સમગ્ર પૃથ્વી પવિત્ર કરી છે એમ હું માનુ છુ ૨

સાચો જય—

क्रोधाद्युग्रचतुष्कषायचरणो व्यामोहहस्तः सखे !,
रागद्वेषनिशाततीव्रदशनो दुर्मार्गमारोद्धुरः ॥
सज्ज्ञानाङ्कुशकौशलेन स महामिथ्यात्वदुष्टद्विपो
नीतो येन वशं वशीकृतमिदं तेनैव विश्वत्रयम् ॥ ३ ॥

वैराग्यशतक (पद्मानंद),श्लो० २८

ક્રોધાદિક ઉગ્ર કષાયરૂપ ચાર પગવાળા, મોહરૂપી સૂંઢવાળા, રાગ-દ્વેષરૂપી બે દાંતવાળા અને વારી ન શકાય એવા કામદેવથી ઉદ્ધત થયેલા આ મિથ્યાત્વરૂપી દુષ્ટ હાથીને જે કુશળ પુરુષ સત્જ્ઞાનરૂપી અંકુશવડે વશ કરે છે તેણે જ આ ત્રણે જગત વશ કર્યું છે એમ જાણવું ૩

જયનો ઉપાય • પરાક્રમઃ—

सर्वत्र जृम्भते तेज:, सङ्ख्या स्थौल्यं ययो न च ।
एकश्चन्द्रस्तमोनाशी, सिंहपोतो गजान्तकृत् ॥ ४ ॥

मुनि हिमांशुविजय

બધે સ્થળે તેજ-પ્રતાપ જ આકર્ષક-વિજયી નિવડે છે સંખ્યા, જાડાઈ તથા ઉમર વિજયી થતા નથી ચંદ્રમા એક હોવા છતાં રાત્રિના ઘોર અંધકારનો નાશ કરે છે (તારાઓ અસંખ્ય હોવા છતાં નથી કરતા) સિંહનું ન્હાનું બચ્ચું પણ મોટા શરીરવાળા હાથી ઉપર આક્રમણ કરી તેને મારી શકે છે ૪

कीर्ति (१२६)

કીર્તિની અમરતા—

यावा याति महीभुज क्षितिमिमा यास्यन्ति मुक्त्वाऽखिला,
नो याता न च याति यास्यति न वा केनापि सार्धं धरा ।
यत्किञ्चिद् भुवि तद्विनाशि सकल कीर्तिं पर स्थायिनी,
मत्वैव वसुधाधिपै परकृता लोप्या न सत्कीर्त्तय. ॥ १ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० १५६, श्लो० ५. (द ला)*

આ સમગ્ર પૃથ્વીનો ત્યાગ કરીને ઘણા રાજાઓ ગયા છે, જાય છે અને જવાના પણ છે, પરંતુ આ પૃથ્વી કોઈની સાથે ગઈ નથી, જતી નથી અને જવાની પણ નથી. આ પૃથ્વી પર જે કાંઈ છે તે વિનાશી છે, માત્ર એક કીર્તિ જ સ્થિરરહેવાવાળી છે, આ પ્રમાણે જાણીને રાજાઓએ બીજા લોકોએ ગાયેલી પોતાની કીર્તિનો લોપ કરવો નહીં (પોતાની કીર્તિને જ અમર કરવી) ૧



स्थिरता (१२७)

स्थिर वस्तुनो त्याग न करवो —

> वस्तुनो लोभनीयस्य, सन्दिग्धलाभधारिणः ।
> अप्राप्तस्य कृते प्राप्त, सिद्धलाभ त्यजेन्न हि ॥ १ ॥

मुनि हिमांशुविजय

प्रारंभमा सारी जणाती, लोभावनारी अने जेनाथी लाभ मळशे के नहि तेनो संदेह होय एवी प्राप्त नहि थयेली वस्तुनी खातर निश्चित लाभवाळी पासे रहेली (मळेली) वस्तुनो त्याग करवो नहि जोईए १

स्थिरना त्यागथी नुकशान —

> यो ध्रुवाणि परित्यज्य, अध्रुवं परिसेवते ।
> ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति, अध्रुवं नष्टमेव च ॥ २ ॥

जे (माणस) निश्चित(वस्तु)नो त्याग करीने अनिश्चितनी सेवा करे छे तेनी निश्चित वस्तुनो नाश थाय छे अने अनिश्चित तो नाश पामेलु ज छे (एटले के आ रीते निश्चितने मूकीने अनिश्चितने वळगवामा बन्ने खोवा पडे छे) २

पक्षपात (१२८)

પક્ષપાતનું પ્રાબલ્યઃ—

सुखेन त्यज्यते भोग , सुखेन त्यज्यते धनम् ।
सुखेन त्यज्यते स्त्र्यादि', पक्षपातस्तु दुस्त्यज. ॥ १ ॥

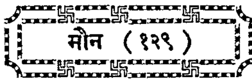
मुनि हिमांशुविजय

સંસારના ભોગો છોડવા સહેલા છે, ધનનો ત્યાગ કરવો સુકર છે, સ્ત્રી પુત્ર ઘરબાર વગેરે પદાર્થોને ત્યાગવા પણ સહેલા છે, પણ પક્ષપાત(દૃષ્ટિરાગ)નો ત્યાગ કરવો તે બહુ જ કઠીન-મુશ્કેલ છે ૧

પક્ષપાતથી નુકશાન.—

पक्षपातो भवेद् यस्य, तस्य नाशो भवद् ध्रुव ।
दृष्ट खगकुलेष्वेव, तथा भारत ! भूमिपु ॥ २ ॥

હે અર્જુન ! જેનામાં પક્ષપાત હોય છે તેનો નાશ નક્કી થાય છે (આ વાત) પક્ષીઓના સમૂહમાં જોવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે પૃથ્વી માટે પણ સમજવી (એટલે કે પક્ષીનો પક્ષપાત એટલે કે પાંખનો નાશ થાય તો તે જેમ પૃથ્વી પર પડે છે તેમ પક્ષપાત કરનાર માનવી પણ નાશ પામે છે) ૨



મૌનપૂર્વક કરવાના કાર્યોઃ—

मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुन स्नानभोजने ।
सन्ध्यादिकर्म पूजा च, कुर्याज्जाप च मौनवान् ॥ १ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ८६, आत्मा स०

પેશાબ, મળત્યાગ, મૈથુન, સ્નાન, ભોજન, સંધ્યાદિક ક્રિયા, પૂજા અને જાપ આટલી ક્રિયાઓ મૌનયુકત થઈને કરવી ૧

आहारे मैथुने चैव, प्रस्रवे दन्तधावने ।
स्नाने भोजनकाले च, षट्सु मौन समाचरेत् ॥ २ ॥

लघुहारितस्मृति, श्लो० ४०

ભોજન કરતી વખતે, મૈથુન સેવતી વખતે, વિષ્ઠા કે મૂત્રના ત્યાગ વખતે, દાતણ કરતી વખતે, સ્નાન કરતી વખતે અને ભોજનને વખતે આ છ કાર્ય વખતે મૌન રાખવુ જોઈએ ૨

મૂર્ખ સાથે મૌનઃ—

कोलाहले काककुलस्य जाते,
विराजते कोकिलकूजित किम् ? ।
परस्पर सवदता खलाना,
मौन विधेय सतत सुधीभिः ॥ ३ ॥

કાગડાના સમૂહો જ્યારે મોટો કોલાહલ કરતા હોય તે વખતે કોયલનો શબ્દ શી રીતે શોભા પામે ? ન જ શોભે તેમ ખળ પુરુષો પરસ્પર સવાદ કરતા હોય તે વખતે પડિત જનોએ નિરતર મૌન જ કરવુ યોગ્ય છે ૩

અસ્થાને મૌન —

परिश्रमज्ञ जनमन्तरेण,
मौनव्रतं बिभ्रति वाग्मिनोऽपि ।
वाचयमा: सन्ति विना वसन्त,
पुंस्कोकिला पञ्चमचञ्चरोऽपि ॥ ४ ॥

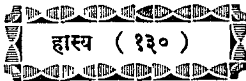
બોલવામા નિપુણ પુરુષો પણ પરિશ્રમને જાણનારા માણસ વિના મૌનવ્રતને જ ધારણ કરે છે, કેમકે પચમ સ્વરને બોલવામા નિપુણ એવા કોયલ જાતિના પક્ષીઓ પણ વસત ઋતુ વિના વાણીને નિયમમા રાખે છે-મૌન જ રહે છે ૪

મૌનફળ:--

न च प्रकाशयेद् गुह्य, दक्ष स्वस्य परस्य च ।
चेत्कर्तुं शक्यते मौनमिहामुत्र च तच्छुभम् ॥ ५ ॥

विवकविलास, उल्लास ८, श्लो० ३२१.

ડાહ્યા માણસે પોતાનુ કે પરનુ ગુહ્ય પ્રકટ કરવુ નહીં (તે બાબતમા) જો મૌન ધારણ કરી શકાય તો તે આ ભવ અને પરભવમા શુભકારક છે ૫



हास्य (१३०)

કોણ કોને હસે—

मृत्यु. शरीरगोप्तार, धरा च धनरक्षकम् ।
दुश्चारिणीव हसति, स्वपति पुत्रवत्सलम् ॥ १ ॥

શરીરનુ રક્ષણ કરનાર મનુષ્યને મૃત્યુ હસે છે, ધનનુ રક્ષણ કરનાર મનુષ્યને પૃથ્વી હસે છે, અને પુત્ર પર પ્રેમ રાખનારા પોતાના પતિને વ્યભિચારિણી સ્ત્રી હસે છે ૧

અનુચિત હાસ્ય —

प्रस्तावेऽपि कुलीनाना, हसन स्फुरदोष्ठकम् ।
अट्टहासोऽतिहासश्च, सर्वथाऽनुचितः पुन. ॥ २ ॥

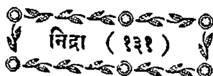
विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ३१६

કુળવાન પુરુષોનુ સમયોચિત હાસ્ય પણ માત્ર મુખ મલકાવવા પૂરતુ જ હોય છે, કારણ કે ખડખડાટ હસવુ તે અને બહુ હસવુ તે દરેક રીતે અયોગ્ય છે ૨

હાસ્યથી નુકસાન—

हासान्महान्तो लघवो भवन्ति, हास्याद्धनी को वनिता च मुक्तवान् ।
ज्ञान गत क्षुल्लवरस्य हास्यात्, हास्यात् स्वकीया रिपवो भवन्ति ।३।

હાંસી કરવાથી મોટા પુરુષો લઘુતાને પામે છે, હાંસીથી ધનિકે પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો હતો, હાંસીથી શ્રેષ્ઠ સાધુનુ જ્ઞાન નષ્ટ થયુ હતુ અને હાંસીથી મિત્રો શત્રુ થાય છે ૩



નિદ્રાની નિંદા --

> निद्रा मूलमनर्थाना, निद्रा श्रेयोविघातिनी ।
> निद्रा प्रमादजननी, निद्रा ससारवर्धिनी ॥ १ ॥

નિદ્રા અનર્થનુ મૂળ છે, નિદ્રા કલ્યાણુનો–મોક્ષનો ઘાત કરનારી છે, નિદ્રા પ્રમાદને ઉત્પન્ન કરનારી છે અને નિદ્રા સંસારને વધારનારી છે ૧

નિદ્રા કોને ન આવેઃ—

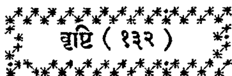
> प्रावासिको व्याधियुतः सरोषो विद्याऽर्थचित्तः परदारसक्त. ।
> यस्यास्ति वैरी हि वियोगितोऽपि,ह्यष्टौ लभन्त मनुजा न निद्राम् ।२।

જે મનુષ્ય મુસાફરી કરતો હોય, જે વ્યાધિગ્રસ્ત હોય, જે કોપયુક્ત હોય, જેનુ ચિત્ત વિદ્યાભ્યાસમા લીન હોય, જેનુ ચિત્ત ધન ઉપાર્જન કરવામા તત્પર હોય, જે પરસ્ત્રીમા આસક્ત હોય, જેને માથે વૈરી હોય, તથા જે વિયોગી હોય આ આઠ પ્રકારના મનુષ્ય નિદ્રાને પામતા નથી ૨

નિદ્રા પરમ સુખ —

> श्रान्तानामलसाना च, निद्रा हि परम सुखम् ।
> अत पर सुखं नास्ति, ससार च जगत्त्रय ॥ ३ ॥

થાકી ગયેલા અને આળસુ મનુષ્યોને જે નિદ્રા છે તે જ મોટુ સુખ છે, તેનાથી અધિક સુખ આ ત્રણ જગતમા સંસારમા કાંઈ પણ નથી ૩



વૃષ્ટિનો મહિમાઃ—

तावन्नीतिपरा धराधिपतयस्तावत्प्रजाः सुस्थिता-
स्तावन्मित्रकलत्रपुत्रपितरस्तावन्मुनीनां तप. ।
तावन्नीतिसुरीतिकीर्तिविमलास्तावच्च देवार्चनं,
यावत् स प्रतिवत्सरं जलधरः क्षोणीतले वर्षति ॥ १ ॥

उपदेशप्रासाद, भाग २, पृ० ६०. (प्र. स.)

જ્યાસુધી દરવર્ષે પૃથ્વીતળ ઉપર વરસાદ વરસતો હોય ત્યાસુધી રાજાઓ નીતિમા તત્પર રહે છે, ત્યાસુધી જ પ્રજાઓ સુખી રહે છે, ત્યાસુધી જ મિત્ર, સ્ત્રી, પુત્ર અને પિતા વગેરે સ્નેહવાળા હોય છે, ત્યાસુધી જ મુનિઓ તપ કરે છે, ત્યાસુધી જ નિર્મળ નીતિ, રીતિ અને કીર્તિ હોય છે, અને ત્યાસુધી જ દેવની પૂજા થાય છે ૧

વૃષ્ટિનું જ્ઞાન —

चित्रास्वातिविशाखासु, यस्मिन् मासे न वर्षणम् ।
तन्मासे निर्जला मेघा इति गर्गमुनेर्वचः ॥ २ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ५०

જે માસમા ચિત્રા, સ્વાતિ અને વિશાખા નક્ષત્રમા વૃષ્ટિ ન થાય તે માસમા વાદળા જળરહિત હોય છે એમ ગર્ગ મુનિનુ વચન છે ૨

रवतीरोहिणीपुष्यमघोत्तरपुनर्वसु ।
सेव्रत चेन्महीसूनुरून तज्जगदम्बुदे. ॥ ३ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ४२

રેવતિ, રોહિણી, પુષ્ય, મઘા, ઉત્તરા અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રોને દિવસે જો મંગળવાર હોય તો જગતમાં વૃષ્ટિ અલ્પ થાય છે ૩

અલ્પ, મધ્યમ, અતિવૃષ્ટિનો યોગ.—

कुम्भमीनान्तरेऽष्टम्या, नवम्या दशमीदिने ।
रोहिणी चेत्तदा वृष्टिरल्पा मध्याऽधिका क्रमात् ॥ ४ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ४३.

કુંભ અને મીન સંક્રાંતિની મધ્યે-વચ્ચે આઠમને દિવસે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો અલ્પ વૃષ્ટિ થાય, નોમને દિવસે રોહિણી હોય તો મધ્યમ વૃષ્ટિ થાય અને દશમને દિવસે રોહિણી હોય તો અધિક વૃષ્ટિ થાય ૪

અતિવૃષ્ટિનું જ્ઞાન.—

अश्लेषाया यदा भद्रे, कर्के सङ्क्रमते रवि ।
तदा च प्रचुरा वृष्टिरित्यूचे वाडवो मुनि ॥ ५ ॥

विवेकविलास उल्लास ८ श्लो० ६१

જ્યારે કર્કરાશિમાં સૂર્યની સંક્રાંતિ હોય ત્યારે જો અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય તો ઘણી વૃષ્ટિ થાય છે, એમ વાડવ નામના મુનિ કહે છે ૫

શ્રાદ્ધ (૧૩૨)

શ્રાદ્ધની નિરર્થકતા —

मृतानामपि जन्तूना, यदि तृप्तिर्भवेदिह ।
निर्वाणस्य प्रदीपस्य, स्नेहः संवर्धयेच्छिखाम् ॥ १ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश २, श्लो० ४७ नी टीकामां*

મરેલા માબાપ વગેરે પ્રાણીઓને (તેમના શ્રાદ્ધ નિમિત્તે હિંસા કરવામા આવે છે તેનાથી જો) તૃપ્તિ થતી હોય તો દીવો બુઝાયા પછી તેમા રહેલુ તેલ દીવાની શિખાને વધારી શકે (તેવુ તો જોવામા આવતુ નથી, તેથી પિતૃઓની તૃપ્તિ પણ થઇ શકતી નથી) ૧



छाश —

वनेना शशिकुन्दाभा, तापहारी जगत्प्रिया ।
वर्धते वनमङ्गेन, न तापी यमुनाऽपि च ॥ ९ ॥

જે વન(ઘર)ને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે, ચંદ્ર અને કુંદન પુષ્પ જેવી ઉજ્જ્વળ અને નિર્મળ હોય છે, તાપને હરણ કરનારી છે, જગતને પ્રિય છે, તથા વન(જળ)ના સંગવડે વૃદ્ધિ પામે છે છતા તાપી કે યમુના નદી નથી તે કોણ? (ઉત્તર-છાશ) ૯

કલમ —

कृष्णमुखी न मार्जारी, द्विजिह्वा न च सर्पिणी ।
पञ्चभर्ता न पाञ्चाली, यो जानाति स पण्डित ॥ १० ॥

श्रीचरणकाव्य (विल्वमङ्गल) सर्ग ८, श्लो० २०

જે કાળા મુખવાળી છતા બિલાડી નથી, બે જીભ છતા સર્પિણી નથી, અને પાચ ભર્તાર છતા દ્રૌપદી નથી, આ વસ્તુને જે જાણે તે પડિત છે

(ઉત્તર-લેખણ તેનુ મુખ શાહીવાળુ હોવાથી કાળુ છે, તે ચીરેલી હોવાથી તેને બે જીભ છે, અને હાથના પાચે આગળા તેના પતિ છે) ૧૦

કાગળ —

अपदो दूरगामी च, साक्षरो न च पण्डित ।
अमुख स्फुटवक्ता च, यो जानाति स पण्डित ॥११॥

कविताकौमुदी, भाग २, श्लो० १.

જે પગ નહી છતા દૂર જાય છે, જે સાક્ષર (અક્ષર સહિત) છતા પડિત નથી, તથા જે મુખરહિત છતા સ્પષ્ટ વક્તા છે, આને જે જાણે તે પડિત છે (ઉત્તર-લેખ-કાગળ)

સિંદૂર, વિધવા અને કપાળ —

किं भूषण सुन्दरसुन्दरीणा, किं दूषण पान्थजनस्य नित्यम् ? ।
कस्मिन् विधात्रा लिखित जनाना, सिंदूरबिन्दुर्विधवाललाटे ॥१२॥

भविष्यत्पुराण, स्कन्ध ४, अध्याय ३६

સુદર સ્ત્રીઓનુ ભૂષણ શુ છે? સીદૂરનો ચાડલો મુસાફરનુ દૂષણ શુ છે? વિધવા મનુષ્યોના ક્યા અગને વિષે વિધાતાએ લેખ લખ્યા છે? લલાટને-કપાળને વિષે ૧૨

करोति शोभामलके स्त्रिया' को
   उस्या न कान्ता विधिना च कोक्ता ? ।
अङ्गे तु कस्मिन् दहन. पुरार.,
   सिन्दूरबिन्दुर्विधवाललाटे ॥ १३ ॥

नृसिंहपुराण (व्यासमुनि), अध्याय ११, श्लो० ७६

સ્ત્રીના કપાળમા કોણ શોભા કરે છે? સીંદૂરનો ચાડલો વિધાતાએ કઈ સ્ત્રી લેવાનો નિષેધ કર્યો છે? વિધવા મહાદેવના ક્યા અગને વિષે અગ્નિ છે? કપાળમા ૧૩

જોડા.—

दन्तैर्हीन. शिलाभक्षी, निर्जीवो बहुभाषकः ।
गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि, परपादेन गच्छति ॥ १४ ॥

कविताकौमुदी, पृ० ४३८, श्लो० ११

[illegible] છતા પથ્થર ખાય છે, જીવરહિત [illegible] લે છે અને સુખના સમૂહથી સમૃદ્ધિવાળો છતા પણ સ્ત્રીના [illegible] ચાલે છે (ઉત્તર-ઉપાન-જોડા, તેને નાત [illegible] છતા કાકરીઓ તેના ભરાય છે, [illegible] લે છે, અને દોરાની શીવણીથી યુક્ત છે, તથા મનુષ્ય તેને પગમા પહેરીને ચાલે છે) ૧૪

નૌકા—

> वने जाता वने त्यक्त्वा, वने तिष्ठति नित्यश ।
> पण्यस्त्री न तु सा वेश्या, यो जानाति स पण्डित ॥१५॥
>
> कवितारकौमुदी भाग ३, श्लो० २

જે વનમા ઉત્પન્ન થઇ છે, વનને તજીને નિરંતર 'વન'મા રહે છે, તથા જે પણ્યસ્ત્રી છતા વેશ્યા નથી આને જે જાણે તે પંડિત છે (ઉત્તર—નૌકા એટલે વહાણ, તે નૌકા વનમા એટલે અરણ્યના લાકડાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે અરણ્યને તજીને નિત્ય વનમા એટલે જળમા રહે છે, તે નૌકા રૂપી સ્ત્રી પૈસાથી મળે છે પણ તે વેશ્યા નથી) ૧૫

અંગરખુ —

> अस्थि नास्ति शिरो नास्ति, बाहुरस्ति निरङ्गुलि ।
> नास्ति पादद्वय गाढम[illegible] ॥ १६ ॥
>
> [illegible] ३, श्लो० ९

[illegible] હાડકા નથી [illegible]
[illegible] નથી, તથા બે પ[illegible] [illegible] જાણીઓ
[illegible]

કુંભારનો દોરો—

वने वसति को वीरो योऽस्थिमांसविवर्जितः ।
असिवत् कुरुते कार्यं, कार्यं कृत्वा वने गतः ॥ १७ ॥

कवितार्कौमुदी, भाग ३, श्लो० १४.

'વન'ને વિષે એવો કયો વીર રહે છે? કે જે હાડકા અને માંસ રહિત છે, તલ્વાર જેવુ કાર્ય કરે છે, અને કાર્ય કરીને પાછો 'વન'મા જાય છે (ઉત્તર–કુંભારનો દોરો તેને વનમા એટલે પાણીમા રાખવામા આવે છે, માટીના વાસણ વગેરે કરતી વખતે તે માટીના પીંડને કાપવાના કામમા આવે છે, તેથી તે ખડ્ગ જેવુ કાપવાનુ કાર્ય કરીને પાછો વનમા એટલે પાણીમા જાય છે) ૧૭

કુંભારનુ ચક્ર.—

पर्वताग्रे रथो याति, भूमौ तिष्ठति सारथिः ।
चलते वायुवेगेन, पदमेकं न गच्छति ॥ १८ ॥

माघकाव्य, सर्ग १६ श्लो० ५१.

પર્વતના અગ્રભાગ પર રથ ચાલે છે, અને તેનો સારથિ પૃથ્વી પર રહે છે, તે રથ વાયુવેગની જેમ શીઘ્ર ચાલે છે, પરંતુ એક પગલુ માત્ર પણ આગળ જતો નથી (ઉત્તર કુંભારનુ ચક્ર, તે પર્વતના આકારવાળા પીંડ ઉપર મૂકવામા આવે છે, તેનો સારથિ કુંભાર પૃથ્વી પર જ બેઠો હોય છે, તે ઝડપથી ફર્યા કરે છે, પણ તે સ્થાનથી જરા પણ આઘુ જતુ નથી) ૧૮

प्रकीर्णक श्लोको (१३५)

[જે શ્લોકોમા કોઇ પણ એક વિષયનુ પ્રતિપાદન નથી મળતુ, પરન્તુ અનેક બાબતોનો સમાવેશ કરવામા આવેલ છે તે શ્લોકોને આ વિભાગમા મૂક્યા છે]

કરણીય વસ્તુ—

सम्पत्तौ नियम शक्तौ, सहन यौवने व्रतम् ।
दारिद्र्ये दानमत्यल्पमपि लाभाय भूयसे ॥ १ ॥

प्रबन्धचिन्तामणि, पृ० १४१, श्लो १

સપત્તિમા નિયમ, શક્તિમા ક્ષમા, જુવાનીમા વ્રત અને નિર્ધન અવસ્થામા દાન એ બધુ થોડુ પણ ઘણો લાભ કરે છે ૧

स्नान पूर्वमुखीभूय, प्रतीच्या दन्तधावनम् ।
उदीच्या श्वेतवासासि, पूजा पूर्वोत्तरामुखी ॥ २ ॥

विवकविलास, उल्लास १, श्लो० ९८.

સ્નાન અને દાતણ પૂર્વ દિશા તરફ કરવુ જોઇએ, શ્વેત વસ્રો ઉત્તર દિશામા પહેરવા જોઇએ અને પૂજા પૂર્વ તથા ઉત્તર દિશામા કરવી જોઇએ ૨

दान वित्तादृत वाच , कीर्तिधर्मा तथाऽऽयुष ।
परोपकरण कायादसारात् सारमुद्धरेत् ॥ ३ ॥

प्रबन्धचिन्तामणि पृ० ७०, श्लो० १

ધનથી દાન, વાણીથી સત્ય, આયુષ્યથી કીર્તિ અને ધર્મ

તથા શરીરથી પરોપકાર, એમ અસાર વસ્તુથી સાર એ ચવો જોઇએ ૩

परस्य पीडापरिवर्जनात् ते, त्रिधा त्रियोग्यप्यमला सदाऽस्तु।
साम्यैकलीन गतदुर्विकल्प, मनो वचश्चाप्यनघप्रवृत्ति ॥ ४ ॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ५, श्लो० ७.

બીજા જીવોને ત્રણે પ્રકારે પીડા ન કરવાથી તારા મન, વચન, કાયાના યોગોની ત્રિપુટી, નિર્મળ થાય, મન માત્ર સમતામા જ લીન થઇ જાય, વળી તે તેના દુર્વિકલ્પો તજી દે અને વચન પણ નિરવદ્ય વ્યાપારમા જ પ્રવૃત્ત થતુ રહે ૪

अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु, मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ५ ॥

हितोपदश, प्रस्तावना, श्लो० ३.

પોતાને અજર-અમર સમજી વિદ્યા અને ધનની ચિતા કરવી, અને મૃત્યુએ ચોટી પકડેલ છે-માથા ઉપર મૃત્યુ સવાર થયેલ છે-એમ જાણી ધર્મનુ આચરણ કરવુ ૫

दृष्टिपूत न्यसेत् पाद, वस्त्रपूतं पिबेज्जलम् ।
सत्यपूत वदेद्वाक्य, मन पूत समाचरत् ॥ ६ ॥

आह्निक श्लो० ३३

દ્રષ્ટિથી પવિત્ર-જોયેલા સ્થાનમા પગ મૂકવો-ચાલવુ, વસ્ત્રથી પવિત્ર-ગળેલુ જળ પીવુ, સત્યથી પવિત્ર વચન બોલવુ, અને મનવડે પવિત્ર એવુ કાર્ય કરવુ-મનથી સારી રીતે વિચારીને કાર્ય કરવુ ૬

आर्ता देवान्नमस्यन्ति, तप. कुर्वन्ति रोगिण. ।
निर्धना विनय यान्ति, क्षीणदेहास्तु शीलताम् ॥ ७ ॥

मनुस्मृति, अध्याय ३, श्लो० ७

દુખી માણસો દેવોને નમસ્કાર કરે છે, રોગી માણસો તપ કરે છે, નિર્ધન માણસો વિનય કરે છે, અને ક્ષીણ શરીરવાળા શીલ પાળે છે (આ સર્વ આ ભવના સ્વાર્થ માટે કરાતા હોવાથી નિષ્ફળ છે) ૭

અકરણીય વસ્તુ.—

न पाणिभ्यामुभाभ्या तु, कण्डूयेज्जातु वै शिर. ।
न चाभीक्ष्ण शिर स्नान, कार्यं निष्कारण नरै ॥ ८ ॥

महाभारत, विराट पर्व, अ० १९, श्लो० २५

માણસોએ કદાપિ બન્ને હાથવડે માથુ ખજવાળવુ નહીં, તથા વારવાર કારણ વિના મસ્તક સહિત સ્નાન કરવુ નહીં ૮

नोच्चैर्हसेत् सशब्द च, न मुञ्चेत पवन बुध ।
नखान्न रदनैश्छिन्द्यात्, पाद पादेन नाक्रमत् ॥ ९ ॥

महाभारत शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० ३०

ડાહ્યા માણસે ઊંચેથી હસવુ નહીં—અટ્ટહાસ્ય કરવુ નહીં, શબ્દ સહિત-બીજા સાભળે તેમ અધોવાયુ મૂકવો નહીં, દાતવડે નખ છેદવા નહીં, તથા એક પગવડે બીજો પગ ઘસવો નહીં ૯

न दुष्टयानमारोहेत्, कूलच्छाया न संश्रयेत् ।
नावगाहेज्जलौघस्य, वेगमग्रेसरो नर. ॥ १० ॥

महाभारत शान्तिपर्व, अ० ३२, श्लो० ७३

દુષ્ટ અશ્વાદિક અથવા દોષવાળા રથાદિક વાહન ઉપર ચડવુ નહીં, નદી કુવા વગેરેના કાંઠાની છાયામા બેસવુ નહીં, આગુને પાણીના પૂરના વેગમા અગ્રેસર થઈને ચાલવુ નહીં ૧૦

वाक्पाणिपादचापल्य, वर्जयेच्चातिभोजनम् ।
शय्यादीपाधमस्तम्भच्छाया दूरेण सन्त्यजेत् ॥ ११ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ७७, श्लो० ३४.

વાણીની, હાથની અને પગની ચપળતાનો ત્યાગ કરવો, અતિ ભોજનનો ત્યાગ કરવો, અને શય્યાની, દીવાની અધમ–નીચ પુરુષની તથા થાભલાની છાયાને દૂરથી વર્જવી ૧૧

प्रदीप्त वेश्म न विशेन्नारोहेच्छिखर गिरेः ।
नासवृतमुखो जृम्भेत्, श्वासकासौ च वर्जयेत् ॥ १२ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० २९.

બળતા ઘરમા પ્રવેશ કરવો નહીં, પર્વતના શિખર ઉપર ચડવુ નહીં, મુખ ઢાકયા વિના બગાસુ ખાવુ નહીં, તેમજ મુખ ઢાકયા વિના–ઉઘાડે મુખે શ્વાસોશ્વાસ અને ખાસી–ઉધરસ પણ વર્જવા ૧૨

किञ्चित्परस्व न हरेन्नाल्पमप्यप्रिय वदेत् ।
प्रिय च नानृत ब्रूयान्नान्यदोषानुदीरयेत् ॥ १३ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ३२, श्लो० ७५.

બીજાનુ કાઈ પણ ધન હરણુ કરવુ નહીં, થોડુ પણ અપ્રિય વચન બોલવુ નહી, પ્રિય છતા પણ અસત્ય વચન બોલવુ નહીં, તથા બીજાના દોષ કહેવા નહીં ૧૩

केशग्रहान् प्रहाराश्च, शिरस्येतानि वर्जयेत् ।
नान्यत्र पुत्रशिष्याभ्यां, शिक्षार्थं ताडनं स्मृतम् ॥ १४ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० १०२

મસ્તકના કેશ પકડવા નહીં, તથા મસ્તક ઉપર પ્રહાર દેવા નહીં, પુત્ર અને શિષ્યને શિક્ષાને માટે તાડન કરવુ, તે સિવાય તાડન કરવુ નહિ, એમ કહ્યુ છે ૧૪

न नासिकां विकुष्णीयात्, स्वयं नोपानहौ हरेत् ।
शिरसा न हरेद्भारं, न प्रधावेत् प्रवर्षति ॥ १५ ॥

महाभारत, आदिपर्व अ० १० श्लो० ९-

નાસિકાને વાંકી કરવી નહીં, પોતે જોડા ઉપાડવા નહીં, મસ્તક પર ભાર વહેવો નહીં, અને વરસાદ વરસે ત્યારે દોડવુ નહીં ૧૫

स्वप्तव्यं नैव नग्नेन, न चोच्छिष्टश्च संवसेत् ।
उच्छिष्टो न स्पृशेच्छीर्षं, सर्वप्राणास्तदाश्रयाः ॥ १६ ॥

महाभारत शान्तिपर्व, अ० १५, श्लो० १६

નગ્નપણે સૂવુ નહીં, અપવિત્ર હોય તો વસ્ત્ર પહેરવા નહીં અથવા અપવિત્ર રહેવુ નહીં, તથા અપવિત્રપણે મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો નહીં, કેમકે સર્વ પ્રાણો મસ્તકને જ આશ્રીને રહ્યા છે ૧૬

न चासीतासने भिन्ने, भिन्नकास्य च वर्जयेत् ।
न मुक्तकेशैर्भोक्तव्यमनग्नः स्नानमाचरेत् ॥ १७ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ९, श्लो० ३२

ભાગેલા આસન ઉપર બેસવુ નહીં, ભાગેલા કાસાનો-પાત્રનો ત્યાગ કરવો, છૂટા કેશ મૂકીને ભોજન કરવુ નહીં, અને નગ્ન થઇને સ્નાન કરવુ નહીં ૧૭

ग्रीष्मे वर्षासु च च्छत्री, दण्डी रात्रौ वनेषु च ।
उपानद्वस्त्रमाल्य च, धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥ १८ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ९, श्लो० २८.

ઉનાળામા અને ચોમાસામા પાસે છત્ર રાખવુ, રાત્રિ સમયે અને વનને વિષે હાથમા લાકડી રાખવી, તથા બીજાએ ધારણ કરેલા-વાપરેલા જોડા, વસ્ત્ર અને ફૂલ (તથા ફૂલની માળા) ધારણ કરવા નહીં ૧૮

अकृत्वा परसन्तापमगत्वा खलु(ल) नम्रताम् ।
अनुत्सृज्य सतां मार्गं, यत्स्वल्पमपि तद्बहु ॥ १९ ॥

व्यासदेव.

અન્ય પ્રાણીને સતાપ નહીં કરીને, ખળ પુરુષોને નમસ્કાર નહીં કરીને એટલે ખળ પુરુષો પાસે દીનતા નહીં કરીને તથા સત્પુરુષના માર્ગને નહીં છોડીને જે કાઇ અલ્પ સુકૃત કર્યું હોય તો તે પણ ઘણુ થાય છે-ઘણુ ફળ આપનાર થાય છે (અર્થાત્ તે વિના બીજુ ઘણુ સુકૃત કરે તો તે સર્વ વ્યર્થ છે, કારણ કે તે અકરણીય વસ્તુઓ છે) ૧૯

સાર્થક વસ્તુ —

नयेन नेता विनयेन शिष्यः, शीलेन लिङ्गी प्रशमेन साधुः ।
जीवेन देहः सुकृतेन देही, वित्तेन गेही रहितो न किञ्चित् ॥२०॥

सूक्तमुक्तावली पृ० १६१, श्लो० ३१ (ही ह.)*

રાજા વગેરે નાયક–સ્વામી નીતિથી શોભે છે, શિષ્ય વિનયથી શોભે છે, લિંગી શીળવડે શોભે છે, સાધુ શમતાવડે શોભે છે, શરીર જીવવડે શોભે છે, મનુષ્ય સુકૃતવડે શોભે છે, અને ગૃહસ્થી ધનવડે શોભે છે (તે તે વિના તે તે કાંઈ કામના નથી) ૨૦

श्रेयः पुष्पफलं वृक्षाद् दध्नः श्रेयो घृतं स्मृतम् ।
श्रेयस्तैलं च पिण्याकाच्छ्रेयो धर्मश्च मानुषात् ॥ २१ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १९०, श्लो० ९१

વૃક્ષ પરથી સારભૂત પુષ્પફળ લઈ લેવા, દહીંમાંથી સારભૂત ઘી લઈ લેવુ, ઘાણીમાથી સારભૂત તેલ લઈ લેવુ અને મનુષ્ય ભવમાંથી સારભૂત ધર્મ લઈ લેવો, એમ કહ્યુ છે ૨૧

सुरतस्य सारं परिभुज्यते तैर्नीत्वन्ति ते सत्पुरुषास्त एव ।
हृष्टाः सुहृष्टैः सुहृदः सुहृद्भिः, प्रियाः प्रियैर्ये सहिता रमन्ते ॥२२॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६४ श्लो० १६३ *

જેઓ હર્ષ પામીને હર્ષ પામેલાની સાથે રમે છે, તેઓવડે જ સુખનો સાર ભોગવાય છે, જેઓ સારા હૃદયવાળા થઈ (મિત્રરૂપ થઈ) સારા હૃદયવાળાની સાથે (મિત્ર સાથે) રમે છે, તેઓ જ જીવતા છે, અને જેઓ પ્રીતિવાળા થઈને પ્રીતિ-

વાળા સાથે રમે છે, તેઓ જ સત્પુરુષો છે ૨૨

शास्त्र बोधाय दानाय, धन धर्माय जीवितम् ।
वपु. परोपकाराय, धारयन्ति मनीषिणः ॥ २३ ॥

पुण्यधनकथा, पृ० १२, श्लो० ३४४.

બુદ્ધિમાન પુરુષો જ્ઞાનને માટે શાસ્ત્ર ધારણ કરે છે, દાન દેવાને માટે ધન ધારણ કરે છે, ધર્મક્રિયા કરવા માટે જીવિતને ધારણ કરે છે, અને પરોપકારને માટે શરીરને ધારણ કરે છે ૨૩

सुक्षेत्रे वापयेद् बीज, सुपात्रे वापयेद् धनम् ।
सुक्षेत्रे च सुपात्रे च, प्रयुक्त नैव नश्यति ॥ २४ ॥

पुण्यधनकथा, पृ० १० *

સારા ક્ષેત્રમા બીજ વાવવુ જોઇએ, અને સુપાત્રને વિશે ધન વાવવુ-આપવુ જોઇએ, કેમકે સારા ક્ષેત્રમા અને સારા પાત્રમા નાખેલી વસ્તુ કદાપિ નાશ પામતી નથી ૨૪

बुद्धे. फल तत्त्वविचारण च, देहस्य सार व्रतधारण च ।
अर्थस्य सार किल पात्रदान, वाच. फल प्रीतिकर नराणाम् ॥२५॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० २७८ (य. वि. ग्र)

તત્ત્વનો વિચાર કરવો એ જ બુદ્ધિનુ ફળ છે, વ્રત ધારણ કરવુ એ જ શરીરનો સાર છે, સુપાત્રે દાન દેવુ એ જ ધનનો સાર છે, અને જે મનુષ્યોને પ્રીતિ કરે તે જ વાણીનુ ફળ છે ૨૫

स स्निग्धो व्यसनान्निवारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मल,
सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्भिरभ्यर्च्यते ।

सा श्रीर्या न मद करोति म सुखी यस्तृष्णया नोह्यत,
तन्मित्र यदयन्त्रण स पुरुषो य' खिद्यत नापदि ॥ २६ ॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ६५, श्लो० २५१

તે જ સ્નેહી કહેવાય કે જે વ્યસનથી-દુઃખથી નિવારે, તેજ કર્મ કહેવાય કે જે નિર્મળ-નિર્દોષ હોય, તે જ સ્ત્રી કહેવાય કે જે પતિને અનુસરનારી હોય, તે જ બુદ્ધિમાન કહેવાય કે જે સત્પુરુષોથી પૂજાતો હોય, તે જ લક્ષ્મી કહેવાય કે જે મ૦ કરનારી ન હોય, તે જ સુખી કહેવાય કે જે તૃષ્ણાથી વહન થતો ન હોય, તે જ મિત્ર કહેવાય કે જેનાથી પીડા થતી ન હોય, અને તેજ પુરુષ કહેવાય કે જે આપત્તિને વિષે ખેદ પામતો ન હોય ૨૬

जले तैल खले गुह्य, पात्रे दान मनागपि ।
प्राज्ञे शास्त्र स्वय याति, विस्तार वस्तुशक्तित ॥ २७ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, मोक्षमार्ग, श्लो० ११३

જળને વિષે થોડુ પણ તેલ, ખળને વિષે જરા પણ ગુપ્ત વાત, પાત્રને વિષે થોડુ પણ દાન અને બુદ્ધિમાનને વિષે થોડુ પણ શાસ્ત્ર રહેલુ હોય તો તે વસ્તુની શક્તિને લીધે પોતાની મેળે જ વિસ્તાર પામે છે-પ્રસિદ્ધ થાય છે ૨૭

यात्रार्थं भोजन येषा, सन्तानार्थं च मैथुनम् ।
वाक् सत्यवचनार्थं च, दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ २८ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व अ० १११, श्लो० २३

જે પુરુષો માત્ર શરીરના નિર્વાહ માટે જ ભોજન કરતા હોય, માત્ર સતતિ ઉત્પન્ન કરવા માટે જ મૈથુન સેવનારા

હોય અને સત્ય વચનને માટે જ વાણી બોલતા હોય, તેઓ કષ્ટોને તરી જાય છે–ઓળંગે છે ૨૮

अमोघा वासरे विद्युदमोघं निशि गर्जितम् ।
अमोघा सज्जना वाणी, अमोघं देवदर्शनम् ॥ २९ ॥

દિવસે વિજળી થાય તે સફળ છે, રાત્રિએ ગર્જારવ થાય તે સફળ છે, સત્પુરુષોની વાણી સફળ છે, અને દેવનુ દર્શન પણ સફળ છે ૨૯

નિરર્થક વસ્તુઃ—

अलसस्य कुतो विद्या, अविद्यस्य कुतो धनम् ? ।
अधनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतो बलम् ? ॥ ३० ॥

धर्मकल्पद्रुम पृ० २३ श्लो० २६ (दे ला.)*

આળસુ માણસને વિદ્યા કયાથી હોય ? અવિદ્વાનને ધન કયાથી હોય ? ધન રહિતને મિત્ર કયાથી હોય ? અને મિત્ર-રહિતને બળ કયાથી હોય ? (ન જ હોય.) ૩૦

किं पौरुषं रक्षति येन नार्त्तान्,
किं वा धनं नार्थिजनाय यत् स्यात् ।
का सा क्रिया या न हितानुबन्धा,
किं जीवितं यद्यशसो विरोधि ॥ ३१ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६४, श्लो० १६७.

જેનાથી દુખી માણસોનુ રક્ષણ થતુ ન હોય તે પરાક્રમ શુ કામનુ ? જે યાચક જનના ઉપયોગમા ન આવતુ હોય તે ધન શા કા[illegible] હિતનો અનુબધ કરનારી ન

તે ક્રિયા શા કામની? અને જે યશનુ વિરોધી હોય તે જીવિત પણ શુ કામનુ? (સર્વ નકામા છે) ૩૧

धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते,
बलेन किं येन रिपु न बाधते ? ।
श्रुतेन किं येन न धर्ममाचरेत्,
किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ? ॥ ३२ ॥

हितोपदेश, सुहृद्भेद, श्लो० ९

જે ધન દાનના ઉપયોગમા કે પોતાના ઉપભોગમા ન આવે તેવા ધનવડે શુ ફળ છે? જે બળવડે શત્રુને બાધા ન કરાય તેવા બળવડે શુ ફળ છે? જે શાસ્રવડે ધર્મનુ આચરણ ન થાય તેવા શાસ્રથી શુ ફળ છે? અને જે પુરુષ જીતેદ્રિય ન થાય તે પુરુષના આત્માથી શુ ફળ છે? સર્વે નિષ્ફળ છે ૩૨

किं कोकिलस्य विरुतेन गते वसन्ते,
किं कातरस्य बहुशस्त्रपरिग्रहेण ? ।
मित्रेण किं व्यसनकालपराङ्मुखेन,
किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ? ॥ ३३ ॥

नलचम्पु (त्रिविक्रमभट्ट), उच्छास ३, श्लोक १३.

વસત ઋતુ ગયા પછી કોકિલ(કોયલ)ના શબ્દનુ શુ ફળ? કાયર પુરુષ ઘણા શસ્રો ધારણ કરે તેનુ શુ ફળ? દુ ખને વખતે વિમુખ થાય તેવા મિત્રથી શુ ફળ? નિરક્ષર (મૂર્ખ) પુરુષના જીવવાથી શુ ફળ? (આ સર્વ વ્યર્થ છે) ૩૩

पराधीन वृथा जन्म, परस्त्रीषु वृथा सुखम् ।
परगेह वृथा लक्ष्मीर्विद्या या पुस्तके वृथा ॥ ३४ ॥

પરાધીન જન્મ વૃથા છે, પરસ્ત્રીને વિષે જે સુખ તે વૃથા છે, પર ઘરને વીષે જે લક્ષ્મી તે વૃથા છે અને પુસ્તકને વિષે જે વિદ્યા તે પણ વૃથા છે ૩૪

नालस्येन सम सौख्य, न विद्या सह निद्रया ।
न वैराग्य प्रमादेन, नारम्भेण दयालुता ॥ ३५ ॥

આલસ્યની સાથે સુખ રહેતુ નથી, નિદ્રાની સાથે વિદ્યા રહેતી નથી, પ્રમાદની સાથે વૈરાગ્ય રહેતો નથી અને આરંભની સાથે દયા રહેતી નથી ૩૫

सा किं सभा यत्र न सन्ति वृद्धा
वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।
धर्म. स नो यत्र न चैत्र सत्य,
सत्य हि तद्यत्र परस्य रक्षा ॥ ३६ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ७८, श्लो० ६५ (प्र स)

જે સભામા વૃદ્ધ જનો ન હોય તે શુ સભા કહેવાય? જે વૃદ્ધો ધર્મ ન કહે તે વૃદ્ધો ન કહેવાય જે ધર્મમા સત્ય ન હોય તે ધર્મ ન કહેવાય અને જે સત્યમા પર-પ્રાણીની રક્ષા હોય તે જ સત્ય કહેવાય છે ૩૬

मा भूज्जन्म महाकुले तदपि चेन्मा भूद्विपत् सोऽपि चे-
न्मा भूद् भूरिकलत्रमस्ति यदि तन्मा भूद् दयार्द्र मनः ।

तच्चेदस्ति तदस्तु मृत्युरथ चेत्तस्यापि नास्ति क्षण–
रतत्र मान्तरनिर्विशेषमदमद्देशान्तरऽस्तु स्थिति ॥३७॥
क्षेम द्र कवि

પ્રથમ તો ઉચ્ચ કુળમા જન્મ ન હો કદાચ ઉચ્ચ કુળમા જન્મ થાય તો વિપત્તિ ન પડો કદાચ વિપત્તિ આવી પડે તો ઘણી સ્ત્રીઓ ન હોજો કદાચ તે પણ હોય તો ત્યાથી બીજુ મન ન થજો કદાચ તે પણ થાય તો મૃત્યુ થજો કદાચ તે મૃત્યુનો પણ સમય ન હોય તો જન્માતરની જેવા સારા કે નબળા પરદેશમા સ્થિતિ-રહેવાનુ હોજો ૩૭

સારભૂત વસ્તુ—

दयैव धर्मेषु गुणेषु दान, प्रायेण चान्न प्रथित प्रियेषु ।
मेघ पृथिव्यामुपकारकेषु, तीर्थेषु मातापितरौ तथैव ॥ ३८ ॥
धर्मकल्पद्रुम पृ० ८८, श्लो ७१ (द ला)

પૃથ્વી ઉપર સર્વ ધર્મમા દયા ધર્મ ઉત્તમ છે, સર્વ ગુણોમા દાન ગુણ શ્રેષ્ઠ છે, પ્રાયે કરીને સર્વ પ્રિય વસ્તુઓમા અન્ન વધારે પ્રિય કહેલુ છે, સર્વ ઉપકાર કરનારાઓની મધ્યે મેઘ શ્રેષ્ઠ છે, અને તે જ પ્રમાણે સર્વ તીર્થોમા માતા-પિતા જ ઉત્તમ તીર્થ છે ૩૮

मन्त्राणां परमेष्ठिमन्त्रमहिमा तीर्थेषु शत्रुञ्जयो
दान प्राणिदया गुणेषु विनयो ब्रह्म व्रतेषु व्रतम् ।
सन्तोषो नियम तपस्सु च शमस्तत्त्वेषु सद्दर्शन,
सर्वज्ञोदितसर्वपर्वसु पर स्याद्वार्षिक पर्व च ॥ ३९ ॥
उपदेशतरङ्गिणी पृ०९० (य वि ग्र)

સર્વ મંત્રોને વિષે પરમેષ્ઠીમંત્રનો મહિમા મોટો છે, સર્વ તીર્થોમા શત્રુંજય તીર્થ મોટુ છે, સર્વ દાનમા પ્રાણી દયા એટલે અભયદાન ઉત્તમ છે, સર્વ ગુણોમા વિનય ગુણ ઉત્તમ છે, સર્વ વ્રતોમા બ્રહ્મચર્ય વ્રત ઉત્તમ છે, સર્વ નિયમોમા સતોષનો નિયમ ઉત્તમ છે, સર્વ તપમા શમતારૂપ તપ ઉત્તમ છે, સર્વ તત્ત્વોમા સમકિતરૂપ તત્ત્વ શ્રેષ્ઠ છે, અને સર્વજ્ઞે કહેલા સર્વ પર્વોને વિષે સાવત્સરિક પર્વ શ્રેષ્ઠ છે ૩૯

न सद्वाक्यात् परं वश्यं, न कलायाः परं धनम् ।
न हिंसायाः परोऽधर्मो न सन्तोषात् परं सुखम् ॥ ४० ॥

श्राद्धविधि, पृ० १०७

સારા વચન કરતા બીજુ કોઈ વશીકરણ નથી, કળાથી બીજુ કોઇ ધન નથી, હિંસાથી બીજો કોઈ અધર્મ નથી, અને સતોષથી બીજુ કોઇ સુખ નથી ૪૦

दानेन तुल्यो निधिरस्ति नान्य',
सन्तोषतुल्य धनमस्ति किं वा ।
विभूषण शीलसम कुतोऽस्ति ?,
लाभोऽस्ति नारोग्यसमः पृथिव्याम् ॥ ४१ ॥

जैनपथ्यव्रत न, पु० १५५ श्लो० १३१*

દાનની જેવો બીજો કોઇ નિધિ નથી, સતોષની જેવુ બીજુ કયુ ધન છે? (કોઇ જ નથી–સતોષ જ મોટુ ધન છે) શીલ જેવુ ભૂષણ કયાથી હોય? (ન જ હોય–શીલ જ અમૂલ્ય આભૂષણ છે,) તથા પૃથ્વીને વીષે આરોગ્ય જેવો બીજો કોઈ મોટો લાભ છે જ નહીં ૪૧

સો પુરુષમા એક શૂરવીર નીકળે છે, હજાર પુરુષમા એક પડિત નીકળે છે, લાખ પુરુષમા એક વક્તા નીકળે છે, છતા એટલા બધામા દાતાર તો હોય કે ન પણ હોય સગ્રામમા જય મેળવવાથી કાઈ શૂરવીર કહેવાતો નથી, વિદ્યાભ્યાસ કરવાથી કાઈ પડિત કહેવાતો નથી, વાણીની ચતુરાઇથી કાઈ વક્તા કહેવાતો નથી, તેમજ ધન આપવાથી જ માત્ર દાતાર કહેવાતો નથી પરતુ ઇંદ્રિયોનો જય કરે તે જ શૂરવીર, ધર્મનુ આચરણ કરે તે જ પડિત, સત્યવાદી હોય તે જ વક્તા અને પ્રાણીઓના હિતમા રત હોય તે જ દાતાર કહેવાય છે ૪૬, ૪૭, ૪૮

आनृशस्य परो धर्म., क्षमा च परम बलम् ।
आत्मज्ञान पर ज्ञान, न सत्याद्विद्यते परम् ॥ ४९ ॥

महाभारत शातिपव, अध्याय ३३७ श्लो० १२

અક્રૂરતા જ ઉત્તમ ધર્મ છે, ક્ષમા જ મોટુ બળ છે, આત્મજ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન છે અને સત્યથી બીજુ કોઈ ઉત્તમ નથી ૪૯

नास्ति विद्यासम चक्षुर्नास्ति सत्यसम तप ।
नास्ति रागसम दु ख, नास्ति त्यागसम सुखम् ॥ ५० ॥

महाभारत शान्तिपर, अध्याय १७५, श्लो० ३५

વિદ્યા સમાન કોઇ નેત્ર નથી, સત્ય સમાન કોઇ તપ નથી, રાગ સમાન કોઈ દુ ખ નથી અને ત્યાગ સમાન કોઇ સુખ નથી ૫૦

आपत्सु मित्र जानीयाद्युद्धे शूरमृणे शुचिम् ।

भार्या क्षीणेषु वित्तेषु, व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ५१ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० ७२

આપત્તિમા મિત્રની પરીક્ષા કરાય છે, યુદ્ધમા શૂરવીરની પરીક્ષા કરાય છે, દેવુ થઇ જાય ત્યારે પવિત્ર પુરુષની પરીક્ષા થાય છે, ધન ક્ષીણ થાય ત્યારે સ્ત્રીની પરીક્ષા થાય છે અને કષ્ટમા બાધવોની પરીક્ષા થાય છે ૫૧

स्नान मनोमलत्यागो दान त्वभयदक्षिणा ।
ज्ञान तत्त्वार्थसम्बोधो ध्यान निर्विषय मन. ॥ ५२ ॥

बृहस्पतिस्मृति, श्लो० ११३

મનના મળનો ત્યાગ કરવો તે જ સાચુ સ્નાન છે, અભયરૂપ દક્ષિણા આપવી એ જ સાચુ દાન છે, તત્ત્વના અર્થનો બોધ થવો એ જ સાચુ જ્ઞાન છે અને કોઇ પણ વિષયમા મન ન રહે તે જ સાચુ ધ્યાન છે ૫૨

ते पुत्रा ये पितुभक्ता , स पिता यस्तु पोषकः ।
तन्मित्र यत्र विश्वास , सा भार्या यत्र निर्वृति ॥ ५३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अध्याय २ श्लो० ४

જેઓ પિતાના ભક્ત હોય તે જ પુત્રો છે, જે પુત્રનુ પોષણ કરે તે જ પિતા છે, જેના પર વિશ્વાસ રાખી શકાય તે જ મિત્ર છે, અને જેને વિષે સુખ પામી શકાય તે જ ભાર્યા કહેવાય છે ૫૩

नास्ति मेघसम तोय, नास्ति चात्मसम बलम् ।
नास्ति चक्षु'सम तेजो नास्ति चान्नसम प्रियम् ॥ ५४ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ५, श्लो० १७

મેઘના જળ સમાન બીજુ કોઈ ઉત્તમ જળ નથી, આત્માના બળ જેવુ બીજુ કોઈ બળ નથી, નેત્રના તેજ જેવુ બીજુ કોઈ ઉત્તમ તેજ નથી અને અન્ન જેવુ બીજુ કોઈ પ્રિય નથી ૫૪

शान्तितुल्य तपो नास्ति, न सन्तोषात् पर सुखम् ।
न तृष्णाया. परो व्याधिर्न च धर्मो दयासम ॥ ९५ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ८, श्लो० १२

શાતિ સમાન કોઈ ઉત્તમ તપ નથી, સતોષથી બીજુ કોઈ ઉત્તમ સુખ નથી, તૃષ્ણાથી બીજો કોઈ મોટો રોગ નથી અને દયાની જેવો બીજો કોઈ ઉત્તમ ધર્મ નથી ૫૫

शील शौर्यमनालस्य, पाण्डित्य मित्रसङ्ग्रह ।
अचोरहरणीयानि, पञ्चैतान्यक्षयो निधि ॥ ५६ ॥

શીળ, શૂરતા-પરાક્રમ, અનાલસ્ય-ઉદ્યમ, પડિતાઈ અને મિત્રનો સગ્રહ, આ પાચ અક્ષય નિધિ સમાન છે, અને તે ચોર વગેરેથી હરણ કરી શકાય તેવા નથી ૫૬

सुवर्णपुष्पिता पृथ्वीं, विचिन्वन्ति त्रयो जनाः ।
शूरश्च कृतविद्यश्च, यश्च जानाति सेवितुम् ॥ ५७ ॥

જે પુરુષ શૂરવીર હોય, જે વિદ્યાવાન હોય અને જે સ્વામીની સેવા કરવામા નિપુણ હોય, આ ત્રણ મનુષ્યો સુવર્ણના પુષ્પવાળી પૃથ્વીને ચુટે છે-પૃથ્વીમા સુવર્ણરૂપી પુષ્પોને મેળવે છે ૫૭

सम्पत् सरस्वती सत्य, सन्तान सदनुग्रह ।
सत्ता सुकृतसम्भार, सकारा सप्त दुर्लभा ॥ ५८ ॥

સંપદા, સરસ્વતી, સત્ય, સંતાન (પુત્રાદિક), સત્પુરુષની કૃપા, સત્તા (અધિકાર) અને સુકૃતની–પુણ્યની સામગ્રી આ સાત 'સકાર' દુર્લભ છે ૫૮

या राकाशशिशोभना गतघना सा यामिनी यामिनी,
या सौन्दर्यगुणान्विता पतिरता सा कामिनी कामिनी ।
या सर्वज्ञनतिप्रमोदमधुरा सा माधुरी माधुरी,
या लोकद्वयसाधनी तनुभृता सा चातुरी चातुरी ॥५९॥

જે પૂર્ણિમાના ચંદ્રથી શોભતી અને વાદળા રહિત હોય તે રાત્રિ જ રાત્રિ છે જે સૌંદર્યના ગુણે કરીને સહિત અને પતિને વિષે રાગવાળી હોય તે કામિની જ કામિની છે જે સર્વજ્ઞને નમસ્કાર કરવાથી પ્રમોદવડે મધુર હોય, તે મધુરતા જ મધુરતા છે અને જે પ્રાણીઓના બન્ને લોકને સાધનારી હોય, તે ચતુરાઈ જ સાચી ચતુરાઈ છે ૫૯

विना गोरस को रसो भोजनाना,
विना गोरस को रसो भूपतीनाम् ? ।
विना गोरस को रसः कामिनीना,
विना गोरस को रसः पण्डितानाम् ? ॥ ६० ॥

ગોરસ એટલે દૂધ, દહીં, ઘી વગેરે વિના ભોજનમા શુ રસ હોય ? ગોરસ એટલે પૃથ્વીના રસ વિના રાજાઓને શુ રસ હોય ? ગોરસ એટલે ઇંદ્રિયોના રસ વિના સ્ત્રીઓને શુ રસ હોય ? અને ગોરસ એટલે વાણીના રસ વિના પંડિ શુ રસ હોય ? ૬

અસાર વસ્તુઃ—

माता यस्य गृहे नास्ति, भार्या छन्दानुवर्तिनी ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं, यथाऽरण्यं तथा गृहम् ॥ ६१ ॥

જેને ઘેર માતા ન હોય અને ભાર્યા પોતાની ઇચ્છાને અનુસરનારી સ્વચ્છંદી હોય તે પુરુષે અરણ્યમાં જવું યોગ્ય છે, કેમકે તેને તો જેવું અરણ્ય છે તેવું જ ઘર છે(—અરણ્ય અને ઘર બન્ને તુલ્ય છે) ૬૧

अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धु, कामातुराणां न भयं न लज्जा ।
विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥६२॥

हितोपदेश, श्लो० ५९.

જેઓ ધન મેળવવામાં વ્યાકૂળ હોય તેમને કોઈ ગુરુ નથી અને બંધુ પણ નથી કામથી વ્યાકૂળ થયેલા પુરુષોને ભય કે લજ્જા હોતી નથી, વિદ્યા મેળવવામાં વ્યાકૂળ થયેલાને સુખ કે નિદ્રા હોતી નથી અને ક્ષુધાથી વ્યાકૂળ થયેલાને રુચિ કે વખત હોતો નથી ૬૨

भार्यावियोगः स्वजनापवादः ऋणस्य शेषं कृपणस्य सेवा ।
दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च, विनाऽग्निना पञ्च दहन्ति कायम् ॥६३॥

સ્ત્રીનો વિયોગ, સ્વજનનો અપવાદ, દેણાનું શેષ (દેવું દેતાં બાકી કાંઇક રહ્યું હોય તે), કૃપણ માણસની સેવા અને ગરીબ સ્થિતિમાં પ્રિયજનનું દર્શન આ પાંચ બાબતો અગ્નિ વિના જ શરીરને બાળે છે (ગરીબીમાં પ્રિયજન આવે તો તેનો સત્કાર થઇ શકે નહીં તેથી તે દુઃખદાયક થાય છે) ૬૩

સાર-અસારભૂત વસ્તુ —

विद्यासम नास्ति शरीरभूषण, निन्दासम नास्ति शरीरदूषणम् ।
तृष्णा समा नास्ति परा च चिन्ता, क्लेशोपशान्तः समता परा न॥६४॥

हिङ्गुलप्रकरण, पृ० ८, श्लो० १२.

વિદ્યા સમાન (બીજુ) શરીરનુ ભૂષણ નથી, તેમ નિંદા સમાન (બીજુ) શરીરનુ દૂષણ નથી વળી તૃષ્ણાસમાન બીજી મોટી ચિંતા નથી તથા ક્લેશની શાંતિથી બીજી ઉત્કૃષ્ટી સમતા નથી ૬૪

कस्य वक्तव्यता नाऽस्ति, सोपाय को न जीवति ? ।
व्यसन केन न प्राप्त, कस्य सौख्य निरन्तरम् ? ॥ ६५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य) सर्ग २, श्लो० ८०८.

કોનામા ટીકા કરવા લાયક વસ્તુ નથી ? અને ઉપાય પૂર્વક કોણ જીવનવ્યવહાર નથી ચલાવતુ ? દુખ કોને પ્રાપ્ત થયુ નથી ? અને હમેશા સુખ કોને રહ્યુ છે ? ૬૫

कोऽतिभारः समर्थाना, किं दूर व्यवसायिनाम् ? ।
को विदेशः सुविद्याना, कः परः प्रियवादिनाम्? ॥ ६६ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० ७, श्लो० २२*

સમર્થ મનુષ્યોને ઘણો ભાર પણ શો છે ? ઉદ્યમી મનુષ્યોને દૂર શુ છે ? સારી વિદ્યાવાળાને પરદેશ ક્યો છે ? અને પ્રિય વચન બોલનારને પારકો માણસ કોણ છે ? ૬૬

वर मौन कार्य न च वचनमुक्त यदनृत,
वर क्लैव्य पुसा न च परकलत्राभिगमनम् ।

वर प्राणत्यागा न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचि–
वॅर भिक्षाशित्व न च परधनास्वादनसुखम् ॥ ६७ ॥
हितोपदेश मित्रलाभ, श्लो० १३५

સુના રહેવુ સારુ છે, પણ અસત્ય વચન બોલવુ સારુ નથી, પુરુષો નપુસક હોય તે સારા, પણ પરસ્ત્રી સાથે ગમન કરવુ સારુ નથી, પ્રાણનો ત્યાગ કરવો સારો છે, પણ હુચ્ચા માણસોના વચન ઉપર પ્રીતિ રાખવી સારી નથી, તથા ભિક્ષા માગીને ખાવુ સારુ છે, પણ અન્યના ધનનો સ્વાદ કરવાનુ સુખ મેળવવુ સારુ નથી ૬૭

वर शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो
वर वेश्या पत्नी न पुनरविनीता कुलवधू ।
वर वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुर,
वर प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगम. ॥ ६८ ॥
हितोपदेश, मित्रलाभ पृ० ११, श्लो० १३

શાળા–ગાયો વગેરેને રાખવાનુ સ્થાન શૂન્ય ખાલી હોય તે સારુ, પરતુ દુષ્ટ બળદ તેમા હોય તે સારુ નથી વેશ્યા ભાર્યા હોય તે સારી, પરતુ વિનય રહિત કુળસ્ત્રી સારી નથી અરણ્યમા વસવુ સારુ છે, પરતુ અવિવેકી રાજાના નગરમા રહેવુ સારુ નથી પ્રાણનો ત્યાગ કરવો સારો છે, પરતુ અધમ પુરુષોનો સમાગમ સારો નથી ૬૮

काके शौच द्यूतकारेषु सत्य,
सर्पे क्षान्ति स्त्रीषु कामोपशान्ति ।

क्लीबे धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता,
राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ? ॥ ६९ ॥

राजतरंगिणी (विहरण), भाग २, श्लो० ७७.

કાગડાને વિષે પવિત્રતા, જુગારીને વિષે સત્ય, સર્પને વિષે ક્ષમા, સ્ત્રીને વિષે કામની શાંતિ, નપુંસકને વિષે ધૈર્ય, મદ્યપને વિષે તત્ત્વની ચિંતા અને રાજાને વિષે મિત્રતા આટલી બાબત કોણે જોઇ છે કે કોણે સાંભળી છે? કોઇએ જોઇ કે સાંભળી નથી ૬૯

कोऽर्थान् प्राप्य न गर्वितो विषयिणः कस्यापदो नागताः,
स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः ?।
कः कालस्य न गोचरान्तरगतः कोऽर्थी गतो गौरवं,
को वा दुर्जनवागुरानिपतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥७०॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय १६, श्लो० ४.

કયો મનુષ્ય ધન પામીને ગર્વવાળો નથી થયો? વિષયમાં લુબ્ધ થયેલા કોને આપત્તિ નથી આવી? પૃથ્વી પર સ્ત્રીઓ વડે કોનું મન ખંડિત નથી થયું? રાજાઓને કોણ પ્રિય હોય? મૃત્યુના પંજામાં કોણ નથી આવ્યો? કયો યાચક ગૌરવને પામ્યો છે? અને દુર્જન પુરુષની જાળમાં પડેલો કયો પુરુષ ક્ષેમકુશળને પામ્યો છે? (કોઇ જ નહીં) ૭૦

क्रोधो वैवस्वतो राजा, तृष्णा वैतरणी नदी।
विद्या कामदुघा धेनुः, सन्तोषो नन्दनं वनम् ॥ ७१ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ८, श्लो० १०

ક્રોધ જ યમરાજ સમાન છે, તૃષ્ણા જ નરકમા રહેલી વૈતરણી નામની નદી સમાન છે, વિદ્યા જ કામધેનુ ગાય સમાન છે, અને સતોષ જ નદન વન સમાન છે ७१

काव्य चेत् सरस किमर्थममृत वक्त्र कुरङ्गीदृशा,
चेत् कन्दर्पविपाण्डुगण्डफलक राकाशशाङ्केन किम् ?।
स्वातन्त्र्य यदि जीवितावधि मुधा स्वर्भूर्भुवो वैभव,
वैदर्भी यदि यद्वयोगनभग प्रीत्या सरत्याऽपि किम् ?। ७२।

नन्वविलास, सङ्क २, श्लो० २

જો રસવાળુ કાવ્ય હોય તો અમૃતનુ શુ કામ છે? જો કામદેવના આવેશથી ફીક્કા (શ્વેત) થયેલા ગડસ્થળવાળુ સ્ત્રીનુ મુખ હોય તો પૂર્ણિમાના ચદ્રનુ શુ કામ છે? જો જીવિત પર્યંત સ્વતત્રતા હોય તો સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાળના વૈભવનુ શુ કામ છે? અને જો ભરજુવાનીવાળી પત્ની હોય તો કામદેવની સ્ત્રી રતિ અને પ્રીતિનુ શુ કામ છે? ७२

उदारस्य तृण वित्त, शूरस्य मरण तृणम् ।
विरक्तस्य तृण भार्या, नि स्पृहस्य तृण जगत् ॥ ७३ ॥

उद्भटसागर, प्र. १, श्लो. १३४

ઉદાર માણસને ધન તૃણ સમાન છે, શૂરવીરને મરણ તૃણ સમાન છે, વિરક્તને-વૈરાગ્યવાળાને ભાર્યા તૃણ સમાન છે અને સ્પૃહા રહિત પુરુષને આખુ જગત્ તૃણ સમાન છે ७३

लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकै,
सत्य चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ?।

सौजन्य यदि किं बलेन महिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः,
मद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ? ।७४।
नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ४४

જો લોભ હોય તો બીજા અવગુણથી–દોષથી શું ? બીજા દોષનું શું નામ છે ? એ જ મોટો દોષ છે જો પિશુનતા–ચાડિયાપણું હોય તો બીજા પાપનું શું કામ છે ? જો સત્ય હોય તો તપનું શું પ્રયોજન છે ? જો મન પવિત્ર હોય તો તીર્થનું શું કામ છે ? જો સજ્જનપણું હોય તો બળનું શું કામ છે ? જો પોતાનો મહિમા-પ્રભાવ હોય તો ઘરેણાનું શું કામ છે ? જો સારી વિદ્યા હોય તો ધનનું શું કામ છે ? અને જો અપકીર્તિ હોય તો મૃત્યુનું શું કામ છે ? (અપકીર્તિ જ મૃત્યુ છે ઇત્યાદિ સર્વત્ર જાણવું) ૭૪

गतार्थसार्थस्य वरं विदेशो भ्रष्टप्रतिज्ञस्य वरं विनाशः ।
कुबुद्धिसङ्गाद्वरमेकताऽद्रौ, वरं दरिद्री बहुपापचित्तात् ॥ ७५ ॥

જેના ધનનો સમૂહ નાશ પામ્યો હોય એવા પુરુષને પરદેશ સારો છે, જે પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થયો હોય તેનું મરણ સારું છે, કુબુદ્ધિવાળાનો સંગ કરવા કરતા પર્વતમાં એકલા રહેવું સારું છે, અને ઘણા પાપી ચિત્ત કરતા દરિદ્રી હોય તે સારો છે ૭૫

कोपस्य सङ्गाद्वरमग्निसेवनं, मनोऽभिषङ्गाद्वरमद्रिलङ्घनम् ।
सच्छद्मबुद्धेर्वरमल्पबुद्धिता, गर्तानिपातो वरमुग्रलोभतः ॥७६।

ક્રોધનો સંગ કરવો, તે કરતા તો અગ્નિનું સેવન સારું છે, [illegible] મનની આસક્તિ રાખવી, તે

તો પર્વતનું ઉલ્લંઘન કરવું-પર્વતમાં ભટકવું સારું છે, કપટવાળી બુદ્ધિ રાખવી, તે કરતાં તો અલ્પબુદ્ધિ હોય તે સારી છે, અને તીવ્ર લોભ રાખવો, તે કરતાં તો ખાડામાં પડવું સારું છે ૭૬

सन्तश्चेदमृतेन किं यदि खलस्तत्कालकूटेन किं,
दातारो यदि कल्पशाखिभिरलं यद्यर्थिन किं तृणै ?।
किं कर्पूरशलाकया यदि दृशः पन्थानमेति प्रिया,
संसारेऽपि सतीन्द्रजालमपरं यद्यस्ति तेनापि किम् ? ॥७७॥

જો દુનિયામાં સત્પુરુષો હોય અમૃતનું શું કામ છે? જો ખળ પુરુષો હોય તો કાળકૂટ વિષનું શું કામ છે? જો દાતાર પુરુષો હોય તો કલ્પવૃક્ષોનું શું કામ છે? જો યાચકજનો હોય તો તૃણની શી જરૂર છે? જો દૃષ્ટિના માર્ગમાં પ્રિયા ચાલતી હોય (પ્રિયા પોતાની દૃષ્ટિ પાસે જ હોય) તો કપૂરની સળીનું શું કામ છે? અને જો આ સંસાર છતાં પણ બીજું ઇંદ્રજાળ હોય તો તે ઇંદ્રજાળથી શું ફળ છે? કાંઈ જ નહીં ૭૭

का विद्या कविता विनाऽर्थिनि जने त्यागं विना श्रीश्च का,
को धर्मः कृपया विना क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना ?।
कः सूनुर्विनयं विना कुलवधूः का स्वामिभक्तिं विना,
भोग्यं किं रमणीं विना क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ? ।७८।

કવિતા વિનાની વિદ્યા શું કામની છે? યાચક લોકોને દાન આપ્યા વિનાની લક્ષ્મી પણ કામની છે? કૃપા વિનાનો

ધર્મ શા કામનો છે? ન્યાય વિનાનો રાજા શા કામનો છે? વિનય વિનાનો પુત્ર શા કામનો છે? પતિભક્તિ વિનાની કુળસ્ત્રી શા કામની છે? સ્ત્રી વિના ભોગ શા કામના છે? અને કીર્તિ વિના પૃથ્વી પર જન્મ થયાનું શું ફળ છે? આ સર્વ વ્યર્થ છે ૭૮

દુર્લભ વસ્તુઃ—

ब्राह्मणजातिरद्विष्टो वणिग्जातिरवञ्चकः ।
प्रियजातिरनीर्ष्यालु', शरीरी च निरामयः ॥ ७९ ॥

विद्वान् धनी गुणयगर्व', स्त्रीजनश्चापचापल. ।
राजपुत्रः सुचरित , प्रायेण न हि दृश्यते ॥ ८० ॥

त्रिषष्टि, पत्र १, सर्ग १, श्लो० ७४३ ७४४.

જાતે બ્રાહ્મણ હોય અને દ્વેષ રહિત હોય, વણિક જાતિ હોય અને અવંચક હોય-ઠગારો ન હોય, ક્ષત્રિય જાતિ હોય અને ઇર્ષ્યા રહિત હોય, પ્રાણી-મનુષ્યાદિક શરીરે રોગ રહિત હોય, વિદ્વાન પુરુષ ધનિક હોય, ગુણી પુરુષ ગર્વ રહિત હોય, સ્ત્રી જન ચપળતા રહિત હોય, અને રાજપુત્ર સદાચાર વાળો હોય આવા પુરુષો પ્રાયે દેખાતા નથી-કોઇક જ હોય છે ૭૯, ૮૦

सद्भावो नास्ति वेश्याना, स्थिरता नास्ति सम्पदाम् ।
विवेको नास्ति मूर्खाणा, विनाशो नास्ति कर्मणाम् ॥ ८१ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० २१, श्लो० १७७ (प्र स)

વેશ્યાઓને સાચો સ્નેહ હોતો નથી, સપત્તિને સ્થિરતા હોતી નથી, મૂર્ખ જનોને વિવેક હોતો નથી, અને કર્મનો નાશ થતો નથી એટલે ભોગવ્યા વિના નાશ થતો નથી ૮૧

न शैलशृङ्गे कमल प्ररोहति,
न दुर्जनात् क्वापि शुभ प्रवर्तते ।
न साधवो यान्ति कदापि विक्रिया,
यवा प्रकीर्णा न भवन्ति शालय. ॥ ८२ ॥

जैन पञ्चतन्त्र, पृ० ७१ श्लो० २७८

પર્વતના શિખર ઉપર કમળ ઊગતુ નથી, દુર્જન માણસથી કદાપિ શુભ-સારુ કાર્ય થતુ નથી, સત્પુરુષો કદાપિ વિકારને પામતા નથી, અને જવને વાવવાથી કદાપિ ડાંગેર ઊગતી નથી ૮૨

नि स्पृहो नाधिकारी स्यान्नाकामी मण्डनप्रिय. ।
नाविदग्ध प्रिय ब्रूयात्, स्फुटवक्ता न वञ्चक. ॥ ८३ ॥

जैन पञ्चतन्त्र, श्लो० १२४*

જે સ્પૃહા રહિત હોય તે રાજ્યમા અધિકારી થઇ શકતો નથી, અથવા જે રાજ્યમા અધિકારી હોય તે સ્પૃહા રહિત હોતો નથી, જે અકામી હોય તેને મડન-શરીરની શોભા-પ્રિય હોતી નથી, અથવા જેને મડન પ્રિય હોય છે તે અકામી હોતો નથી-કામી જ હોય છે, મૂર્ખ માણસ પ્રિય વચન બોલી શકતો નથી, અને જે સ્પષ્ટ (સત્ય)વકતા હોય તે ધૂર્ત હોતો નથી ૮૩

निर्मन्त्रमक्षर नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम् ।

निर्धना पृथिवी नास्ति, आम्नाया. खलु दुर्लभा. ॥८४॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ७३, श्लो० ११०

કોઇ પણ અક્ષર બીજ (મત્ર) રહિત નથી, કોઇ પણ મૂળિયુ ઔષધ વિનાનુ નથી, તથા પૃથ્વીનો કોઇ પણ ભાગ ધન વિનાનો નથી, પરતુ તેના જાણનારા દુર્લભ છે-કોઇક જ હોય છે ૮૪

ત્યાજ્ય વસ્તુ.—

लोभमूलानि पापानि, रसमूलानि व्याधय. ।
स्नेहमूलानि दु.खानि, त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥ ८५ ॥

उपदेशमाला (भाषान्तर) पृ० ४९. (प्र. स)*

પાપનુ મૂળ લોભ છે, વ્યાધિનુ મૂળ મધુરાદિક રસ છે, અને દુખનુ મૂળ (કારણ) સ્નેહ છે, તેથી લોભ, રસ અને સ્નેહ એ ત્રણનો ત્યાગ કરી તુ સુખી થા ૮૫

वल्दाहोऽतिशीतेन, दुर्भिक्षमतिवर्षणात् ।
अत्याहारादजीर्णं च, अति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ ८६ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य) सर्ग १, श्लो० १०३.

અત્યત શીત પડવાથી વૃક્ષો બળી જાય છે, અત્યત વૃષ્ટિ થવાથી દુકાળ થાય છે, અને અત્યત આહાર કરવાથી અજીર્ણ થાય છે તેથી સર્વ કાર્યમા સર્વ ઠેકાણે અતિનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે ૮૬

अतिदानाद्बलिर्बद्धोऽतिगर्वेण च रावणः ।
अतिरूपाद्धृता सीता, ह्यति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ ८७ ॥

અત્યંત દાન કરવાથી બલિ રાજા બંધનને પામ્યા, અત્યંત ગર્વ કરવાથી રાવણ મરાયો અને અત્યંત રૂપવાળી હોવાથી સીતા હરણ કરાઈ, માટે સર્વત્ર અતિપણાને વર્જવું જોઈએ ૮૭

परदारं परद्रव्य, परीवाद परस्य च ।
परीहास गुरो. स्थाने, चापल्य च विवर्जयत् ॥ ८८ ॥

પરસ્ત્રી, પરધન, પરની નિંદા, પરની હાસી અને ગુરુને સ્થાને ચપળતા, આ સર્વ ત્યાગ કરવા લાયક છે ૮૮

महानदीप्रतरण, महापुरुषविग्रहम् ।
महाजनविरोध च, दूरत परिवर्जयेत् ॥ ८९ ॥

મોટી નદી તરવી, મોટા પુરુષની સાથે યુદ્ધ અને મહાજનની સાથે વિરોધ, આ સર્વ દૂરથી તજવા યોગ્ય છે ૮૯

સાધનભૂત વસ્તુઃ—

दान दहति दौर्गत्य, शील सृजति सम्पदम् ।
तपस्तनोति तेजासि, भावो भवति भूतये ॥ ९० ॥

सूक्तरत्नावली (विजयसेनसूरि), पृ० ४७, श्लो० ४९५ (आत्मा स)

દાન દુર્ગતિને બાળી નાખે છે એટલે દાન દેવાથી દુર્ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી, શીળ પાળવાથી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તપ કરવાથી તેજની વૃદ્ધિ થાય છે અને ભાવથી વિભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે ૯૦

अर्थस्य मूल प्रियवाक् क्षमा च, कामस्य वित्त च वपुर्वयश्च ।
धर्मस्य दान च दया दमश्च, मोक्षस्य सर्वार्थनिवृत्तिरेव ॥९१॥

उपदेशप्रासाद, भाग २, पृ० ७० (प्र स)

પ્રિય વાણી અને ક્ષમા એ અર્થનુ (ધન વગેરે પ્રયોજનનુ) મૂળ કારણ છે, ધન, સારુ શરીર અને યૌવન વય એ કામનુ મૂળ કારણ છે, દાન, દયા અને ઇંદ્રિયોનુ દમન એ ધર્મનુ મૂળ કારણ છે, તથા સર્વ પ્રકારના અર્થની નિવૃત્તિ સર્વનો ત્યાગ–એ મોક્ષનુ મૂળ કારણ છે ૯૧

आचारः कुलमाख्याति, वपुराख्याति भोजनम् ।
सम्भ्रमः स्नेहमाख्याति, देशमाख्याति भाषितम् ॥ ९२ ॥

सूक्तमुक्तावली, पृ० २३६, श्लो० २८ (ही० ह)*

આચરણ ઉપરથી માણસનુ કુળ જણાઈ આવે છે, શરીર ઉપરથી તે કેવુ ભોજન કરતો હશે ને જણાઇ આવે છે, તેનો સ્નેહ કેવો છે? તે સભ્રમ ઉપરથી જણાઇ આવે છે, તથા ભાષા ઉપરથી તેનો દેશ જણાઇ આવે છે ૯૨

दुर्मन्त्रान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात् सुतो लालनात्,
विप्रोऽनध्ययनात् कुलं कुतनयात् शीलं खलोपासनात् ।
मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात् स्नेहः प्रवासाश्रयात्,
स्त्री मद्यादनवेक्षणादपि कृषिस्त्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ ९३ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, श्लो० १२९*

દુષ્ટ મંત્રથી–વિચારથી (અથવા દુષ્ટ મંત્રીથી) રાજાનો વિનાશ થાય છે, સંગથી યતિ વિનાશ પામે છે, પુત્ર લાડ લડાવવાથી વિનાશ પામે છે, બ્રાહ્મણ અભ્યાસ નહી કરવાથી નાશ પામે છે, કુળ ખરાબ પુત્રથી નાશ પામે છે, શીળ લુચ્ચા મનુષ્યની સેવાથી નાશ પામે છે, મૈત્રી અનમ્રતાથી નાશ પામે છે, સમ[illegible]યથી નાશ પામે છે, સ્નેહ પરદેશ [illegible]

પામે છે, સ્ત્રી મદિરાથી નાશ પામે છે, ખેતી નહી સભાળવાથી નશ પામે છે, અને આપી દેવાથી તથા પ્રમાદથી ધન નાશ પામે છે ૯૩

किमशक्य बुद्धिमता, किमसाध्य निश्चय दृढ दधताम् ।
किमवश्य प्रियवचमा, किमलभ्यमिहोद्यमस्थानाम् ॥ ९४ ॥

पञ्चतन्त्र, पृ. ४३, श्लो० १८४

આ જગતમા બુદ્ધિમાન પુરુષોને કયુ કાર્ય અશકય છે? દૃઢ નિશ્ચયને ધારણ કરનાર પુરુષોને કયુ કાર્ય અસાધ્ય છે? પ્રિય-મધુર વચન બોલનાર પુરુષોને કોણ વશ થતુ નથી? ઉદ્યમમા રહેલા પુરુષોને કઈ વસ્તુ મળી શકતી નથી ? ૯૪

उत्तम प्रणिपातन, शूर भेदन योजयेत् ।
नीचमल्पप्रदानेन, इष्ट धर्मेण योजयत्   ॥ ९५ ॥

उपदेशप्रासाद मूल भाग २, पृ० ७० (प्र स)*

ઉત્તમ પુરુષને નમસ્કાર સાથે જોડવો એટલે તેને નમસ્કાર કરી પ્રસન્ન કરવો, શૂરવીર માણસને ભેદવડે જોડવો એટલે તેને ભેદ પમાડવો, નીચ માણસને અલ્પ દાનની સાથે જોડવો એટલે તેને કાઇક આપીને અનુકૂળ કરવો, અને પ્રિય માણસને ધર્મ સાથે જોડવો એટલે તેને ધર્મ પમાડવો ૯૫

कर्माणि सर्वाणि च मोहनीये, दुःखानि सर्वाणि दरिद्रतायाम् ।
पापानि सर्वाणि च चौर्यभाव, दोषा अशेषा अनृते भवन्ति॥९६॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० १६६, श्लो ४

મોહનીય કર્મમા સર્વ કર્મો રહેલા છે, દરિદ્રતામા સર્વ

દુ ખો રહેલા છે, ચોરીને વિષે સર્વ પાપો રહેલા છે અને અસત્યને વિષે સર્વ દોષો રહેલા છે-૯૬

दुर्मन्त्री राज्यनाशाय, ग्रामनाशाय कुञ्जर. ।
श्यालको गृहनाशाय, सर्वनाशाय मातुल ॥ ९७ ॥

वृहत्प्रबोधमाला (वराहमिहीर), अ० १९, श्लो ४३.

ખરાબ મત્રી રાજ્યના નાશ માટે છે, હાથી ગામના નાશ માટે છે સાળો ઘરના નાશ માટે છે અને મામો સર્વના નાશ માટે છે ૯૭

सत्यानुसारिणी लक्ष्मी , कीर्तिस्त्यागानुसारिणी ।
अभ्याससारिणी विद्या, बुद्धि. कर्मानुसारिणी ॥ ९८ ॥

લક્ષ્મી સત્યને અનુસરે છે એટલે જ્યા સત્ય છે ત્યા લક્ષ્મી છે, દાનને અનુસારે કીર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, અભ્યાસને અનુસારે વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, તથા બુદ્ધિ કર્મને અનુસરનારી હોય છે.૯૮

यन्त्रमेको द्वयोर्मन्त्र, त्रिभिर्गीत चतुःपथम् ।
कृषि च पञ्चभि' कुर्यात, सङ्ग्रामो बहुभिर्जनै ॥९९॥

કોઇ ય ત્ર વગેરે આળેખવો હોય તો એકાતમા એક જ પુરુષની જરૂર છે, કોઇ વિચાર કરવો હોય તે વખતે બે પુરુષની જ જરૂર છે, ગીત ગાવામા ત્રણની જરૂર છે, માર્ગે-પરદેશ જવામા ચારની જરૂર છે, ખેતી કરવામા પાચની જરૂર છે ઝે. યુદ્ધસમયે જરૂર છે ૯૯

અજ્ઞેય વસ્તુ:—

राष्ट्रस्य (राज्ञश्च) चित्तं कृपणस्य वित्तं,
मनोरथं दुर्जनमानुषाणाम् ।
स्त्रियाश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं,
देवा न जानन्ति कुतो मनुष्याः ? ॥ १०० ॥

धर्मदासपुराण (जगुधर), अध्याय ७, श्लो० ४१

રાજાના ચિત્તને, કૃપણ પુરુષના વિત્તને, દુર્જન મનુષ્યોના મનોરથને, સ્ત્રીના ચરિત્રને અને પુરુષના ભાગ્યને દેવો પણ જાણતા નથી, તો પછી મનુષ્યો કયાથી જાણે ? १००

अश्वप्लुतं माधवगर्जितं च,
स्त्रीणां च चित्तं पुरुषस्य भाग्यम् ।
अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च,
देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ? ॥ १०१ ॥

प्रबोधचन्द्रिका, श्लो० २१३

અશ્વનું કૂદવું, વસંત ઋતુમાં મેઘની ગર્જના, સ્ત્રીઓનું ચિત્ત, પુરુષનું ભાગ્ય, વરસાદ ન થવો અને અતિવૃષ્ટિ થવી, એ સર્વ દેવ પણ જાણતા નથી, તો પછી મનુષ્ય કયાથી જાણે ? १०१

અસાધ્ય વસ્તુ —

जामाता जठरं जाया, जातवेदा जलाशयः ।
पूरिता नैव पूर्यन्ते, जकाराः पञ्च दुर्भराः ॥ १०२ ॥

बृहत्प्रबोधमाला (वराहमिहिर), अध्याय १९, श्लो० ४४

જમાઇ, જઠર (ઉદર), જાયા (સ્ત્રી), જાતવેદ (અગ્નિ) અને જળાશય (સમુદ્ર) આ પાચ જકારવાળા પદાર્થો દુ ખે કરીને ભરી શકાય છે તેમને પૂર્ણ કર્યા છતા પણ પૂર્ણ થતા નથી (અર્થાત્ જમાઇ તથા સ્ત્રીને અલ કારાદિક ઘણુ આપ્યુ હોય તોપણ તેમને તૃપ્તિ થતી નથી, હમેશા પુષ્કળ મિષ્ટાન્નાદિક જમ્યા છતા ઉદર ખાલી થઇ જાય છે, અગ્નિમા ઘણા કાષ્ઠાદિક નાખ્યા છતા તે શાત થતો નથી, અને સમુદ્રમા મેઘ તથા નદીઓનુ ઘણુ જળ આવ્યા તે છતા ભરાઇ જતો નથી) ૧૦૭

ભિક્ષુકની તુંબડી —

तन्वी चारुपयोधरा सुवदना श्यामा मनोहारिणी,
नीता निष्करुणेन केनचिदहो देशान्तरादागता ।
उत्सङ्गोचितया तया रहितया किं जीवनं प्रेक्षसे,
भिक्षो ! ते दयिताऽस्ति किं ? न हि न हि प्राणप्रिया तुम्बिका॥१०३॥

સૂક્ષ્મ શરીરવાળી, સુદર પયોધર સ્તનવાળી, સારા મુખવાળી, શ્યામા (જુવાન સ્ત્રી) અને મનને હરણ કરનારી તથા પરદેશથી પ્રાપ્ત થએલી એવી તેણીને અહો ! કોઇ નિર્દય માણસ ઉપાડી ગયો. ખોળામા બેસવાને ઉચિત એવી તેણીના વિના શુ તુ મારુ જીવન જુએ છે? હુ જીવી શકીશ એમ તુ માને છે? (આવુ કોઇ ભિક્ષુનુ વચન સાભળી કોઇ પુરુષે તેને પૂછ્યુ કે) હે ભિક્ષુ! શુ આવી તારી સ્ત્રીને કોઇ હરી ગયો? (ત્યારે ભિક્ષુએ જવાબ આપ્યો કે) ના, ના, તે તો મારી પ્રાણથી પણ પ્રિય એવી તુબડી હતી (તુબડી પણ પાતળી, સુદર

૨૫, યુવાવસ્થા, કોમળતા, અત્યંત સુખીપણું, એકાંત વાસ, કોઇ કાર્ય વગર ખાલી રહેવું-નવરાશ, બહુ હાસ્ય, શૃંગારની અનેક ચેષ્ટાઓ તથા ગરિષ્ઠ-માદક ભોજન આ બધા કારણો પ્રાયઃ બ્રહ્મચર્યના નાશક નિવડે છે ૯

अब्रह्मदोषे न वयो न जाति-र्वेषोऽधिकारोऽपि न हेतुरस्ति ।
अतो युवैवान्त्यज एव दोषी, वृद्धोच्चगो नैति वचो न सत्यम्॥१०॥

मुनि हिमांशुविजय

બ્રહ્મચર્યનો નાશ કરવામાં ઉમ્મર, જાતિ, વેષ કે અધિકાર એ સાચા-નિશ્ચિત-કારણો નથી, તેથી જુવાન હોય તથા હલકી જાતિનો હોય તે જ પતિત થાય, વૃદ્ધ અને ઊંચી જાતિના બધા શુદ્ધ જ રહી શકે છે તે વગેરે (તેવા) વાક્યો સાચા નથી ૧૦

કામી : અંધ

अनेकदीपेषु गृहे ज्वलत्सु, प्रकाशितायामथ चन्द्रिकायाम् ।
अनर्घ्यरत्नांशुरविप्रकाशे, मत्यप्यहो! कामिजनोऽन्ध एव॥११॥

पश्यन्ति नोलूकविलोकन दिने,
पदार्थजात न च वायसा निशि ।
कामी त्वहो ! कामहताऽऽत्मलोचनो
दिने निशायां च विलोकतेऽपि न ॥ १२ ॥

मुनि हिमांशुविजय

ઘરમાં અનેક દીવાઓ બળતા હોય, પૂનમની અજવાળી રાત-જ્યોત્સ્ના ખીલેલી હોય, અમૂલ્ય રત્નોના કિરણો તથા

સૂર્યનો પ્રકાશ હોય છતા આશ્ચર્ય છે કે કામજ્વરવાળો કામી આધલો જ હોય છે મા-બહેન, જાત-કજાત, ધર્મ-અધર્મ, યશ-અપયશ એ કાઇ પણ દેખતો કે સમજતો નથી ૧૧

કોઇ પણ વસ્તુને ઘુવડની આખો દિવસમા જ જોઈ શકતી નથી કાગડા ફક્ત રાત્રે જ જોતા નથી, પરતુ સાશ્ચર્ય દુ ખની વાત છે કે કામ ભાવનાથી જેના આત્મા તથા નેત્રો નષ્ટ થયા છે તે કામીજન તો દિવસે કે રાત્રે ક્યારે પણ જોઈ શકતો નથી સદાને માટે આધલો જ છે (મતલબ કે કામીજન બધુ ભાન ભૂલી જઇ જડ જેવો થાય છે) ૧૨

मुष्णन्ति विषयस्तेना दहति स्मरपावकः ।
रुन्धन्ति वनिताव्याधाः, सङ्गैरङ्गीकृत नरम् ॥ १३ ॥

સગે-પરિગ્રહે અગીકાર કરેલા માણસને-પરિગ્રહધારી મનુષ્યને વિષયરૂપી ચોરો લૂટે છે, કામરૂપી અગ્નિ બાળે છે અને સ્ત્રીરૂપી શિકારીઓ રૂધે છે ૧૩

બ્રહ્મચર્યખડન ફળઃ-

यस्तु प्रव्रजितो भूत्वा, पुनः सेवेत मैथुनम् ।
षष्टिर्वर्षसहस्राणि, विष्ठाया जायते कृमिः ॥ १४ ॥

शातातपस्मृति, अध्याय १९, श्लो० ६०.

જે માણસ દીક્ષા લીધા પછી પાછો બ્રહ્મચર્યનુ ખડન કરે તે સાઠ હજાર વર્ષો સુધી વિષ્ઠામા કીડો થાય છે ૧૪

અભક્ષ્ય પદાર્થો -

द्विदलान्न पर्युषित्, शाकपूपादिक च यत् ।

दध्यहर्द्वितयातीतं, कथितान्नफलादिकम् ॥ १५ ॥

कालोकप्रकाश, सर्ग ३०, श्लो० ७०४

વિદળ (કાચા દહી, દૂધ કે છાશ સાથે કઠોળની કોઈ ચીજનુ મિશ્રણ થાય તે વિદળ કહેવાય છે,) વાસી શાક, રોટલી, પુડલા વગેરે, બે દિવસ ઉપરાતનુ દહી અને બગડી ગયેલ અન્ન કે ફળવગેરે (અભક્ષ્ય સમજવા) ૧૫

गत्रिभुक्तिकृता घूक–मार्जार–फणिता भरा ।
भवेयुर्नरकाध्वान , प्रधानज्ञानवर्जिता. ॥ १६ ॥

भविष्यदत्तचरित्र, अधिकार ९-१०, श्लो० १५

રાત્રિભોજન કરનારને ઘુવડ, બીલાડી તથા સર્પના ભવો મળે છે અને શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનથી રહિત તેઓ નરકગામી થાય છે ૧૬

રાત્રિભોજનત્યાગઃ–

मक्षिका चटका काका., कपोताद्या परेऽपि हि ।
तिर्यञ्चो निशि नादन्ति, मनुष्याणा तु का कथा ? ॥१७॥

भविष्यदत्तचरित्र अधिकार ९-१० श्लो० १९

માખીઓ, ચકલા, કાગડા, કબૂતર વગેરે અને બીજા પણ પ્રાણીઓ રાત્રે ખાતા નથી, તો પછી મનુષ્યને માટે તો પૂછવુ જ શુ ? ૧૭

અનર્થદંડ –

खण्डनी पपणी चुल्ली, जलकुम्भ प्रमार्जनी ।
पञ्च शूना गृहस्थस्य, बध्यते यास्तु वाहयन् ॥ १८ ॥

उपदेशप्रासाद, स्तम्भ ९,व्याख्यान १२४*

ખાડણી, ઘટી, ચુલો, પાણિયારુ અને સાવરણી ગૃહસ્થોના આ પાચ વાના હિંસાના સ્થાન છે તેને વાપરવાથી હિંસા લાગે છે ૧૮

धन यच्चार्ज्यते किञ्चित्, कूटमान–तुलादिभिः ।
नश्येत नैव दृश्येत, तप्तपात्रेऽम्बुबिन्दुवत् ॥ १९ ॥

उपदेशप्रासाद स्तम्भ ९, व्याख्यान १२६ *

ખોટા માપ અને ખોટા તોલથી જે કાઇ દ્રવ્ય મેળવાય છે તે અગ્નિથી તપાવેલા વાસણ ઉપર મૂકેલા પાણીના ટીપાની જેમ નાશ પામે છે, અને તેનુ નામ-નિશાન પણ જોવામા આવતુ નથી ૧૯

પૌષધનુ સ્વરૂપ —

पोष धर्मस्य धत्ते यत्, तद्भवेत् पौषधव्रतम् ।
आहारदेहसत्कारात्रह्मव्यापारवर्जनम् ॥ २० ॥

काललोकप्रकाश, सर्ग ३०, श्लो० ७१४.

જે ધર્મના પોષણને ધારણ કરે તે પૌષધવ્રત કહેવાય છે તે વ્રતમા આહાર, શરીરસત્કાર, અબ્રહ્મચર્ય અને વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે ૨૦

અતિથિવ્રતનુ સ્વરૂપઃ-

सदा कचिद् वा दिवसे, साधूना दानपूर्वकम् ।
भुज्यते यत् तदतिथिसविभागाभिध व्रतम् ॥ २१ ॥

काललोकप्रकाश, सर्ग ३, श्लो० ७१९

હમેશા અથવા (શક્તિ અનુસારે) કોઇક દિવસે સાધુઓને દાન આપવાપૂર્વક ભોજન કરવુ તેને અતિથિસ વિભાગવ્રત કહ્યુ છે ૨૧

विषयोनी भयंकरता–

आपातमधुराः सर्वे, विषया प्रान्तदारुणाः ।
सार किञ्चिन्न पश्यामि, सार रम्भान्तरे इव ॥ २२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० ७४.

બધા વિષયો ઉપરથી જોતા (પ્રારભમા) મીઠા લાગે છે પણ તેનો અત-છેડો તો બહુ ભયકર હોય છે (આ કારણથી) કેળના થડની અદર કઈ પણ સાર મત્ત્વ હોતુ નથી, તેમ આ સસારમા જરા પણ સાર દેખાતો નથી ૨૨

कषायोना नाशनो उपायः–

वैराग्यहस्तिन पीठे, समारोप्य स्वमानसम् ।
विवेकविनयाद्यैर्हि, जीयात् क्रोधादरीन् बुध' ॥ २३ ॥

धर्मविद्योतमाला, श्लो० २३

વિદ્વાનોએ વૈરાગ્યરૂપી હાથી ઉપર પોતાના મનને બેસાડી, વિવેક વિનય વગેરે (ગુણો રૂપી શસ્ત્રો) થી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામ, મોહ વગેરે શત્રુઓનો નાશ કરવો જોઇએ ૨૩

करोषि यत् प्रेत्यहिताय किञ्चित्,
कदाचिदल्प सुकृत कथञ्चित् ।

मा जीहरस्तन्मदमत्सराद्यै-
र्विना च तन्मा नरकातिथिर्भूः ॥ २४ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૭, પૃ૦ ૭૫, શ્લો૦ ૧૩

કોઈ વખત મહા મુશ્કેલીએ આવતા ભવ માટે જરા કાઇ સારુ કામ (સુકૃત્ય) કરવાનુ તારે બની આવે તો પછી વળી તેને મદ મત્સર કરીને હારી જઈશ મા, અને સુકૃત્ય વગર તુ નરકનો પરોણો થઈશ મા ૨૪

धत्से कृतिन् यद्यपकारकेषु, क्रोधं ततो धेह्यरिषट्क एव ।
अथोपकारिष्वपि तद्भवार्तिकृत्कर्म हृन्मित्रबहिर्द्विषत्सु ॥२५॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૭ શ્લો૦ ૧૦

હે પડિત ! તારુ અહિત કરનાર ઉપર તુ ક્રોધ કરતો હો તો ષડ્રિપુ (છ શત્રુ–કામ, ક્રોધ, લોભ, મન, મદ અને હર્ષ) ઉપર ક્રોધ કર અને જો તુ તારા હિત કરનાર ઉપર પણ ક્રોધ કરતો હોય તો સસારમા થતી સર્વ પીડા કરનારા જે કર્મો છે તેઓને હરી જનારને (ઉપસર્ગો કરનારા વગેરે) જે ખરેખરા તારા હિતેચ્છુ છે અને બાહ્ય દૃષ્ટિથી જે તારા શત્રુ જેવા લાગે છે તેના ઉપર ક્રોધ કર ૨૫

મોહનુ પ્રાબલ્યઃ–

भगवन् ! न भवेद् मोहो जगत्यस्मिन् सुदुर्जनः ।
मोक्षमार्गस्तदा न स्याद् मुमुक्षुणा सुदुर्गमः ॥ २६ ॥

मुनि हिमांशुविजय

હે ભગવાન્ ! આ સસારમા જો દુષ્ટ એવો મોહ ન જ

તો મોક્ષમા જવાની ઇચ્છાવાળા સતપુરુષોને માટે મોક્ષનો માર્ગ દુષ્કર–કઠિન ન થાત (અર્થાત્ મોક્ષ મેળવવામા મહાન બાધક મોહ જ છે) ૨૬

મોહનાશનો ઉપાયઃ–

रात्रिवन्नाशयत्याशु, मोह सुमनमा गुणान् ।
उदेति ज्ञानसूर्यश्चेत्, तदा मोहपराजयः ॥ २७ ॥

मुनि हिमांशुविजय

જેમ રાત, ફૂલોના વિકાસાદિ ગુણોનો નાશ કરે, તેમ મોહ સત્પુરુષોના શમદમાદિ ગુણોનો વેગથી નાશ કરે છે જો જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય ઊગે તો મોહનો પરાજય થઇ જાય ૨૭

પુણ્યનો નાશ –

नैव प्रधार्यं हृदि मानवैरिदं,
"कथ प्रसिद्धिर्भुवि दुष्कर्मणाम् ।"
यतोऽस्ति तषा प्रबल पुरार्जित,
पुण्य तु नष्टेऽत्र समग्रनाशनम् ॥२८॥

मुनि हिमांशुविजय

મનુષ્યોએ એમ ન સમજવુ કે "અયોગ્ય નિંદ્ય કાર્ય કરનારાઓની પણ જગત્મા ખ્યાતિ (નામના) કેમ થાય છે?" તેવા માણસોએ પૂર્વ જન્મમા કોઇ પ્રબલ પુણ્ય બાંધ્યુ છે જેથી તેઓ આ જન્મમા ગમે તેવા દુષ્ટ કાર્યો કરે તોપણ જ્યા લગી તેમનુ પુણ્ય પૂરુ થયુ–ખૂટ્યુ–નથી ત્યા લગી તેમની ખ્યાતિ ટકે છે પણ તે પુણ્યનો નાશ થયો કે ખ્યાતિ

કરાવનારી બધી વસ્તુઓનો નાશ થઇ જશે ભાષામા કહેવત છે કે—

जब लग पुरव पुण्यको, पुजी नहीं करार।
तब लग सब कुछ माफ हैं, आगुन करो हजार ॥ २८.

પાપકાર્યઃ—

शीताचापान्मक्षिकाकतृणादिस्पर्शाद्युत्थात्कष्टतोऽल्पाद्बिभेषि ।
तास्ताश्चैभिःकर्मभि.स्वीकरोषि,श्वभ्रादीना वेदना धिग् धिय ते॥२९॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १०, पृ० १२२, श्लो० २५

ટાઢ, તડકો, માખીના ડસ અને કર્કશ તૃણાદિના સ્પર્શથી થયેલા બહુ થોડા અને થોડા વખત સુધી ચાલે તેવા કષ્ટોથી તુ ડરી જાય છે અને તારા પોતાના કૃત્યોથી પ્રાપ્ત થનારી નરક નીગોદની મહાવેદનાઓનો અગીકાર કરે છે રગ છે તારી અક્કલને! ૨૯

ચાર ભાવનાના નામઃ—

मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यारया महागुणाः ।
युक्तस्तैर्लभते मुक्ति, जीवोऽनन्तचतुष्टयम् ॥ ३० ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ६, श्लो० ३८२ (य. वि ग्र.)

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ નામના (ચાર) મહાગુણો છે તે ગુણોથી યુક્ત એવો માણસ અનત ચતુષ્ટયને અને મુક્તિને મેળવે છે ૩૦

ચાર ભાવનાનુ સ્વરૂપઃ—

मैत्री परहिते चिन्ता, परार्तिच्छेदधी' कृपा ।

मुदिता सद्गुणे तुष्टिर्माध्यस्थ्य पाप्युपेक्षणम् ॥ ३१ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य) सर्ग ६, श्लो० ३८१ (य वि. ग्रं)

પારકાના હિતનો વિચાર તે મૈત્રી ભાવના, પારકાના દુખને છેદવાની બુદ્ધિ તે કરુણા ભાવના, સદ્ગુણો ઉપર પ્રેમ તે પ્રમોદ ભાવના અને પાપીની ઉપેક્ષા કરવી તે માધ્યસ્થ ભાવના જાણવી ૩૧

અનિત્ય ભાવના.-

मन्ये यथाऽभ्रपटलमिदमग्रे व्यशीर्यत ।
तथाऽन्यदपि ससार, सर्वं क्षणविनश्वरम् ॥ ३२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य) सग १ श्लो० ७४१ (य वि ग्र)

જેવી રીતે (આપણી) સામે આ વાદળા વેરાઈ જાય છે તેની માફક સસારમા બીજી બધી વસ્તુઓને હુ ક્ષણમા નાશ થવાવાળી માનુ છુ ૩૨

विद्युदुद्योतवल्लक्ष्मीरिष्टाना सङ्गमा पुन ।
मार्गस्थतरुविश्रान्तमार्थसयोगसन्निभा ॥ ३३ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य) सग १, श्लो० ७४२ (य वि ग्रं)

લક્ષ્મી વિજળીના ચમકારા જેવી અને ઇષ્ટ વસ્તુઓના સયોગો માર્ગમા રહેલ ઝાડવાઓ નીચે આરામ લેવા બેઠેલા કાફલાના સયોગો જેવા (અસ્થિર) સમજવા ૩૩

रमणीय कियत्काल, तारुण्य शक्रचापवत् ।
प्रियाणामपि निर्वाह, स्नेहरङ्ग पतङ्गवत् ॥ ३४ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सग १, श्लो० ७४३ (य. वि ग्र)

આ સ્ત્રી થોડો કાળ રહેનારી, યૌવન ઇંદ્રધનુષના જેવુ અને પ્રિયજનોના નિર્વાહમા સ્નેહનો રગ પતગના જેવો (અનિત્ય) સમજવો ૩૪

प्रचलज्जलसङ्क्रान्तचन्द्रबिम्बग्रहे ।
नारीमनसि कथित प्रतिबन्ध सता भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो॰ ७३४ (य वि ग्र)

હીલોળા લેતા પાણીમા પડેલા ચદ્રના બિબની જેમ ગ્રહણ ન કરી શકાય એવા સ્ત્રીના મનમા સજ્જનોનો કેવો સ્નેહ હોય? (ન હોય) ૩૫

स्वप्नेन्द्रजालादिषु यद्वदाप्तै रोपश्च तोपश्च मुधा पदार्थे ।
तथा भवेऽस्मिन् विषये समस्तैरेव विभाव्यात्मलयेऽवधेहि॥३६॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, श्लो॰ २७.

જેવી રીતે સ્વપ્ન અથવા ઇંદ્રજાળ વગેરેમા પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થોપર રોષ કરવો કે તોષ કરવો તે તદ્દન નકામો છે તેવી રીતે આ ભવમા પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થો ઉપર પણ રોષ કરવો કે તોષ કરવો તે નકામો છે, આવી રીતે વિચાર કરીને આત્મ-સમાધિમા તત્પર થા ૩

अनादिनिधने द्रव्ये, स्वपर्याया प्रतिक्षणम् ।
उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति, जलकल्लोलवज्जले ॥ ३७ ॥

जनबिन्दु

આદિ અને અત રહિત એવા દ્રવ્ય, પદાર્થ [illegible] વિષે દરેક ક્ષણે પોતાના પર્યાયો, જળને વિષે [illegible] જેમ ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે (આવી [illegible]

નની જરૂર—

दि पुत्राद् भवेत् स्वर्गो दानधर्मो न विद्यते ।
षितस्तत्र लोकोऽय, दानधर्मो निरर्थकः ॥ ३८ ॥

उत्तराध्ययन टीका (कमलसयम), पृ० २७१

જો પુત્રથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થતો હોય અને દાનધર્મ છેજ
ી, તો તેમા આ સમગ્ર લોક ઠગાયો છે, અને દાનધર્મ
ર્થ પડે છે (માટે તે વાત સત્ય નથી) ૩૮

ાનને માટે જરૂરી સામગ્રી —

पात्र क्षेत्र ददिर्वप्ता, धन बीज शमो जलम् ।
वाक्य वातो यश पुष्प, फल पुण्य सुख रसा' ॥३९॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ६, श्लो०१३६ (य वि म)

(આ શ્લોકમા ખેતી અને દાનને સરખા ગણીને તેમા જરૂરી
ીજોનુ ક્રમવાર વર્ણન આપ્યુ છે) દાનમા પાત્ર જોઇએ, ખેતીમા
જમીન જોઈએ, દાનમા દાતાર જોઇએ, ખેતીમા વાવનાર
ઇએ, દાનમા ધન જોઇએ, ખેતીમા બીજ જોઇએ, દાનમા શાતિ
ઇએ, ખેતીમા પાણી જોઇએ દાનમા (મીઠી) વાણી જોઇએ,
ખેતીમા (અનુકૂળ) વાયુ જોઇએ, દાન પછી યશ મળે છે,
ખેતીમા ફૂલ આવે છે દાનનુ ફળ પુણ્ય થાય છે, ખેતીમા
ળ આવે છે દાનથી (છેવટે) સુખ થાય, છે, ખેતીથી (છેવટે)
અનેક પ્રકારના) રસો થાય છે (દાન અને ખેતીમા ઉપર વર્ણ
વેલી ચીજોમા જે જે વસ્તુ જેવી જેવી સારી ખોટી મળે તેવુ
તેવુ સારુ ખોટુ પરિણામ સમજવુ) ૩૯

દાન કોને આપવું —

न केवल ब्राह्मणाना, दान सर्वत्र शस्यते ।
भगिनीभागिनेयाना, मातुलाना पितृस्वसुः ॥ ४० ॥
दरिद्राणा च बन्धूना, दान कोटिगुण भवेत् ।
मातृगोत्रे शतगुण, स्वगोत्रे दत्तमक्षयम् ॥ ४१ ॥

दानमञ्जूषा

દરેક ઠેકાણે કેવળ બ્રાહ્મણોના દાનના જ વખાણ નથી કર્યા પણ બહેન, ભાણેજો, મામા, ફઈ, દરિદ્રો અને ભાઈઓને આપેલ દાનનુ કરોડગણુ ફળ મળે છે વળી માતાના ગોત્રમા આપેલ દાન સોગણુ અને પોતાના ગોત્રમા આપેલુ દાન અક્ષય (કદી નાશ ન પામે એવુ) થાય છે ૪૦-૪૧

અભયદાન મહિમા:—

जीवितव्य ददानेन, दत्त त्रिभुवन तवः ।
हरता तत्तु सर्वस्व, हृत शून्यीकृत जगत् ॥ ४२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ४८ (य. वि ग्र.)

જે જીવિતદાન (અભયદાન) આપે છે તેણે ત્રણે જગત્ આપ્યુ ગણાય અને જે જીવિતને હરી લે છે તેણે બધુ હરી લીધુ અને જગત શૂન્ય કર્યું સમજવુ ૪૨

રાજસિક દાન:—

यत्तु प्रत्युपकाराय, फलमुद्दिश्य वा पुन ।
दीयते हि परिक्लिष्ट, तद् दान राजस स्मृतम् ॥ ४३ ॥

(पद्य), सर्ग ६ श्लो० ५४५ (य वि ग्र),

જે બદલો લેવા માટે અથવા કોઇ પણ પ્રકારના ફળને ઉદ્દેશીને અથવા તો ક્લેશપૂર્વક દાન દેવાના આવે તેને રાજસિક દાન કહ્યુ છે ૪૩

તામસિક દાન —

अदेशकाले यद् दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं, तद् दानं तामसं स्मृतम् ॥ ४४ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ६, श्लो० ५८८ (य वि. ग्र)*

દેશકાળ જોયા વગર, અપાત્રને, સત્કાર વગર અથવા તિરસ્કારપૂર્વક જે દાન અપાય તે તામસિક દાન કહેવાય છે ૪૪

અદત્ત દાન —

अदत्तं तु भयक्रोधशोकवेगरुजान्वितं ।
तथोत्कोचपरीहासव्यत्यासच्छलयोगतः ॥ ४५ ॥
बालमूढास्वतन्त्रार्तमत्तोन्मत्तापवर्जितम् ॥
कर्तामभेदं कर्मेति, प्रतिलोभेच्छया च यत् ॥ ४६ ॥
अपात्रे पात्रमित्युक्तं, कार्ये वा धर्मसंहितं ।
यद्दत्तं स्यादविज्ञानाददत्तमिति तत्स्मृतम् ॥ ४७ ॥

शब्दकल्पद्रुम

અદત્ત-દાન દીધેલ છતા નહી દીધેલ બરાબર, અર્થાત્ પાછુ લઇ શકાય તેવુ દાન આ પ્રમાણે જાણવુ –જે દાન ભય, ક્રોધ, શોક, આવેશ કે રોગથી યુક્ત માણસે આપ્યુ હોય, તેમજ અડચણ દૂર કરવા માટે, મશ્કરીમા, બદલાની ઇચ્છાથી કે કપટમા ફસાઇને આપ્યુ હોય, બાળક, મૂઢ, પર-

તત્ર, દુખી, પીધેલ અને ઉન્મત્ત (ગાંડા) માણસે આપેલુ, "આ મારુ અમુક કામ કરી આપશે" એવા બદલાના લોભથી આપેલુ, કુપાત્રને પાત્ર સમજીને કે ધર્મકાર્યમા વપરાશે એમ સમજીને (પછી અધર્મકાર્યમા વપરાય તે) આપેલુ, તથા અજાણપણે આપેલુ દાન દીધુ હોવા છતા, અદત્ત— નહી દીધેલુ કહ્યુ છે (એટલે કે આવુ દાન પાછુ લઈ શકાય છે) ૪૫–૪૭

પુનર્જન્મનું પ્રમાણઃ—

करस्थमप्येनममी कृषीवला,
क्षिपन्ति बीज पृथुपङ्कसङ्कटे ।
वयस्य ! केनापि कथ विलोकित',
ममस्ति नास्तीन्यथवा फलोदय. ॥ ४८ ॥

करुणावज्रायुध नाटक, श्लो० ५०

હે મિત્ર! તુ કહે છે કે પરલોક છે કે નથી તે કોણે જોયુ છે? તો તેજ પ્રમાણે હુ પણ તને કહુ છુ કે–ખેડૂત લોકો પોતાના હાથમા રહેલા દાણાને મોટા કાદવના સમૂહમા નાખે છે, તો તેના ફળનો ઉદય છે કે નથી એ શુ કોઈએ જોયેલુ છે?૪૮

કર્મનુ કાર્ય.—

शुभाशुभफल कर्म, मनोवाग्देहसम्भवम् ॥
कर्मजा गतयो नृणामुत्तमाधममध्यमा ॥ ४९ ॥

मानवधर्मशास्त्र, अध्याय १२ श्लो० ३.

સારા અને ખરાબ ફળવાળુ કર્મ મન, વચન અને કાયાથી

તો મન, વચન અને કાયારૂપ) ત્રણ અધિષ્ઠાનવાળા પ્રાણીનુ પ્રવર્તક છે એમ જાણવુ ૫૫

મનશુદ્ધિનુ મહત્વ.–

गृहेऽपि वमता नित्यमश्नतामपि श्रद्धया ।
मन शुद्ध्या भवद् धर्मस्तपसाऽपि न तां विना ॥५६॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ३, श्लो० २५१

ભલે ઘરમા રહેતો હોય અને શ્રધ્ધાપૂર્વક ભોજન કરતો હોય તોપણ મનશુદ્ધિ હોય તો ધર્મ થાય છે અને જે મન શુદ્ધિ ન હોય તો તપ કરવા છતા પણ ધર્મ નથી થતો ૫૬

મન જાણવાનો ઉપાયઃ–

आकारैरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारेण, गृह्यतेऽन्तर्गत मन. ॥ ५७ ॥

जैनपञ्चतन्त्र पृ० ७८, श्लो० २१

આકારવડે, ઇંગિતવડે ગતિવડે, ચેષ્ટાવડે, બોલવાવડે અને નેત્ર તથા મુખના વિકારવડે મનુષ્યની અંદર રહેલુ મન—મનના વિચારો, ઇચ્છા વગેરે ગ્રહણ કરાય છે–જાણી શકાય છે ૫૭

મનની અસ્થિરતા –

शोके विवेके तु कदाचिदेर, भोगेऽन्यदा-
धर्मेऽधिभूतेष्वधिदैवतेषु,प्रयाति

ચચલ એવુ મન કોઇ વાર શોક કરે છે, કોઇક વાર વિવેક (તાત્ત્વિક વિચાર) કરે છે, કોઇ વાર ભોગની ભાવના, તો કોઇ વાર યોગ અને વિયોગના માર્ગમા પ્રયાણ કરે છે, કદાચિત્ શરીરાદિક પૌદ્ગલિક વિચારણામા તલ્લીન થાય છે, તો વળી ક્યારેક દેવદાનવમત્રાદિના ચમત્કાર તરફ દોરાય છે આવી રીતે ચચલ ચિત્તની જુદી જુદી અવસ્થા ક્ષણક્ષણમા બદલાતી જાય છે એ દુખની વાત છે મન ક્યારે સ્થિર રહેતુ નથી મન માકડુ છે ૫૮

શાથી કઈ ગતિ મળે –

अन्त्यपक्षिस्थावरतां, मनोवाक्कायकर्मजैः ।
दोषैः प्रयाति जीवोऽयं, भवयोनिशतेषु च ॥ ५९ ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, अध्याय ३, श्लो० १३०

મન, વચન અને કાયાના કર્મજન્ય દોષોથી જીવ અનુક્રમે નરક ગતિ, તિર્યંચગતિ અને સ્થાવરગતિને સેકડો ભવોલગી પામે છે ૫૯

નરકગતિનું કારણ –

परद्रव्याण्यभिध्यायंस्तथाऽनिष्टानि चिन्तयन् ।
वितथाभिनिवेशी च, जायतेऽन्त्यासु योनिषु ॥ ६० ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, अध्याय ३, श्लो० १३३

પારકા દ્રવ્યનુ ચિંતન કરનાર, પારકાનુ ભુડુ વિચારનાર અને ખોટો આગ્રહ રાખનાર (પ્રાણી) છેલ્લી–નરક ગતિમા ઉત્પન્ન થાય છે ૬૦

आत्मद्रोहममर्याद, मूढमुज्झितसत्पथम् ।
सुतरामनुकम्पेत, नरकार्चिष्मदिन्धनम् ॥ ६१ ॥

आचाराङ्गसूत्र, पृष्ठ २१६ १५७मा सूत्रनो टीका

આત્માના દ્રોહીને, અમર્યાદ પુરુષને, મૂર્ખને અને સન્માર્ગથી પતિત થયેલાને, નરકની અગ્નિના ઇધન, (નરકના દુ ખનો ભય) સ્વાભાવિક રીતે ડરાવે છે ૬૧

તિર્યંચગતિનું કારણ —

अदत्तादाननिरत , परदारोपसेवक' ।
हिंसकश्चाविधानन, स्थावरेषूपजायते ॥ ६२ ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, अध्याय ३ श्लो० १३५

વગર આપેલુ લેવામા લાગેલો પરદારાનુ સેવન કરનારો અને વિધાન વગરની હિસા કરનારો જીવ સ્થાવરોની યોનિમા જન્મે છે ૬૨

पुरुषोऽनृतवादी च, पिशुन परुषस्तथा ।
अनिबद्धप्रलापी च, मृगपक्षिषु जायत ॥ ६३ ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति अध्याय ३, श्लोक १३४

જે પુરુષ અસત્યવાદી, ચાડિયો, કઠોર વચન બોલનાર અને જેમ ફાવે તેમ બકવાદ કરનાર હોય તે પશુ કે પક્ષિમા (તિર્યંચ યોનિમા) જન્મ લે છે ૬૩

સ્વર્ગ-સુખ મહિમા—

यथा प्रात कश्चित्कुशतृणमुखाग्रेन क्रमति—
स्तुषारस्यावश्य तुलयति तुषारेण जलधिम् ।

[illegible]था स्वर्गोदग्रप्रचुरसुखमन्दोहममुना,
[illegible]ः सौराज्येन त्वमपि गतबुद्धे ! तुलयसि ॥६४॥

करुणावज्रायुध नाटक, श्लो० ४८

[illegible]મ કોઇક કુબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પ્રાત કાળે ડાભના તૃણના [illegible]ાગ પર રહેલા ઝાકળના બિંદુએ કરીને સમુદ્રની તુલના [illegible]જ પ્રમાણે હે બુદ્ધિરહિત ! તુ પણ સ્વર્ગના અત્યત [illegible]ુખના સમૂહની આ પૃથ્વીના રાજ્યવડે તુલના કરે છે ६४

[illegible]ુનિનુ' સ્વરૂપઃ—

[illegible]हादेव पृच्छति—

[illegible] कीदृशा महाराज !, कर्म कुर्वन्ति कीदृशम् ? ।
[illegible]अवतारकथा वेषा, महादेव ! निगद्यताम् ॥ ६५ ॥

[illegible]उवाच—

[illegible]ण्डकम्बलसयुक्ता अजलोमप्रमार्जनीः ।
[illegible]गृह्णन्ति शुद्धमाहार, शास्त्रदृष्ट्या चरन्ति च ॥ ६६ ॥
[illegible]तुम्बीफलकरा भिक्षाभोजनाः श्वेतवाससः ।
न कुर्वन्ति कदा कोप, दया कुर्वन्ति जन्तुषु ॥ ६७ ॥

पद्मपुराण

[illegible]ાર્વતીએ મહાદેવજીને પૂછ્યુ-હે મહારાજ, તે (જૈન [illegible]ેા) કેવા હોય છે? કેવા પ્રકારનુ કર્મ કરે છે? અને [illegible] જીવન કેવુ હોય છે, તે હે મહાદેવજી ! આપ કહો ६५.
[illegible]મહાદેવજી બોલ્યા -તે (સાધુઓ) દાંડો અને કાંબળીએ

કરીને સહિત હેય છે, બકરા-ઘેટા-ની ઊનની પૂજણી (ઓઘો) રાખે છે, શુદ્ધ આહારને ગ્રહણ કરે છે અને શાસ્ત્ર પ્રમાણે આચરણ કરે છે ૬૬

વળી હાથમા તેઓ તુબી પાત્રને (તુબડી) રાખે છે, શ્વેત વસ્ત્રને ધારણ કરે છે, ભિક્ષા માગી ભોજન કરે છે, તેઓ કયારે પણ ક્રોધ કરતા નથી સદા સર્વ પ્રાણી ઉપર દયા કરે છે ૬૭

ગુરુ સાથેનુ વર્તન—

दुष्कृत न गुरोर्ब्रूयात्, क्रुद्ध चैत प्रसादयेत् ।
परिवाद न शृणुयादन्येषामपि जल्पताम् ॥ ६८ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व अध्याय ११ , श्लो० १०७

ગુરુના દૂષિત કાર્ય ખુલ્લા કરવા નહી, ગુરુ ક્રોધ પામ્યા હોય તો તેને (વિનયાદિક વડે) પ્રસન્ન કરવા અને બીજાએ કહેલા અવર્ણવાદ (નિંદાને) સાભળવા નહી ૬૮

ભક્તના ગુણ.—

सन्तुष्ट सतत योगी, यतात्मा दृढनिश्चय ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्त. स मे प्रिय. ॥ ६९ ॥

भगवद्गीता अध्याय १२, श्लो० १४

જે નિરતર સતોષી, યોગી, આત્માને નિયમમા રાખનાર, દઢ નિશ્ચયવાળો, અને મારે વિષે જ મન તથા બુદ્ધિને સ્થાપન કરનાર હોય, તે જ મારો ભક્ત છે, અને તે જ મને પ્રિય છે ૬૯

અંતરાત્મા —

बहिर्भावानतिक्रम्य, यस्याऽऽत्मन्यात्मनिश्चयः ।
सोऽन्तरात्मा मतस्तज्ज्ञैः, विभ्रमध्वान्तभास्करैः ॥ ७० ॥

બાહ્ય પદાર્થોને છોડીને પોતાના આત્માની અંદર જ જેને આત્માનો નિશ્ચય છે તેને સર્વજ્ઞ પુરુષોએ અન્તરાત્મા માન્યો છે ૭૦

બહિરાત્મા:—

आत्मबुद्धिः शरीरादौ, यस्य स्यादात्मविभ्रमात् ।
बहिरात्मा स विज्ञेयो मोहनिद्राऽस्तचेतनः ॥७१॥

આત્માની અજ્ઞાનતાને લીધે જે જીવની શરીર-ધનમાલ વગેરે જડ પદાર્થોને આત્મા માનવાની બુદ્ધિ છે અને જે મોહનિદ્રાથી આત્માનુ ભાન ભૂલેલો છે તે જીવ બહિરાત્મા જાણવો ૭૧

અંતરાત્મા તથા બહિરાત્મા —

आत्मधिया समुपात्तः कायादिः कीर्त्यतेऽत्र बहिरात्मा ।
कायादेः समधिष्ठायको भवत्यन्तरात्मा तु ॥ ७२ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश १२, श्लो० ७.

(આત્મબુદ્ધિથી માનેલા) શરીરાદિને જે આત્માપણે માને છે તે બહિરાત્મા કહેવાય છે અને કાયાદિ જડ પદાર્થોના અધિષ્ઠાયકને જે આત્મા તરીકે માને છે તે અન્તરાત્મા કહેવા

પરમાત્મા—

चिद्रूपानन्दमयो निःशेषोपाधिवर्जितः शुद्धः ।
अत्यक्षोऽनन्तगुणः, परमात्मा कीर्तितस्तज्ज्ञैः ॥ ७३ ॥

योगशास्त्र प्रकाश ७, श्लो० ८

ચિદ્રૂપ, આનંદમય, સમગ્ર ઉપાધિથી રહિત, શુદ્ધ, ઇન્દ્રિઓથી પર, અનન્ત ગુણ યુક્ત એવા આત્માને જ્ઞાનીઓએ પરમાત્મા કહ્યો છે ૭૩

निर्लेपो निष्कलः शुद्धो निष्पन्नोऽत्यन्तनिर्वृतः ।
निर्विकल्पश्च शुद्धात्मा, परमात्मेति निर्णीतः ॥७४॥

વિષયકષાયાદિથી નિર્લેપ, નિષ્કલ, શુદ્ધ, પૂર્ણસિદ્ધ, મુક્ત, વિકલ્પોથી રહિત અને જે પવિત્ર છે તે આત્મા-જીવને પરમાત્મા કહેવામા આવે છે ૭૪

પરમાત્માની આરાધના —

येनैवाराधितो भावात्, तस्यासौ कुरुते शिवम् ।
सर्वजन्तुसमस्यास्य, न परात्मविभागिता ॥ ७५ ॥

योगसार, प्रस्ताव १, श्लो० २०

જે મનુષ્ય આ પરમાત્માની ભાવથી આરાધના કરે છે, તેનુ તે પરમાત્મા કલ્યાણ કરે છે સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સમાન એવા આ પરમાત્માને કાઈ પણ પોતાનુ કે પરનુ એવો વિભાગ નથી ૭૫

પરમાત્માની સ્તુતિ —

य शैवाः समुपासत शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो
बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तेति नैयायिकाः ।
अर्हन्नित्यथ जैनशासनरताः कर्मेति मीमासकाः,
सोऽय वो विदधातु वाञ्छितफल त्रैलोक्यनाथः प्रभुः ॥ ७६ ॥

हनुमन्नाटक

શિવભક્તો જેને શિવરૂપે સેવે છે, વેદાંતીઓ જેને બ્રહ્મરૂપે સેવે છે, બૌદ્ધજનો જેને બુદ્ધરૂપે માને છે, પ્રમાણને વિષે નિપુણ એવા નૈયાયિકો જેને કર્તારૂપે માને છે, જૈનધર્મના રાગી લોકો જેને અરિહંતરૂપે માને છે, તથા મીમાંસકો જેને કર્મરૂપે માને છે, તે આ ત્રણ લોકના પ્રભુ તમને વાંછિત-ઇચ્છિત ફળ આપો ૭૬

જિનપૂજાનો વિધિઃ—

पद्मासनसमासीनो नासाग्रन्यस्तलोचनः ।
मौनी वस्त्रावृतास्योऽय, पूजा कुर्याज्जिनेशितुः ॥ ७७ ॥

विवेकविलास उल्लास १, श्लो० ९७.

માણસે પદ્માસન (પલાંઠી) વાળીને, નાકના અગ્રભાગ ઉપર પોતાની દૃષ્ટિને સ્થિર કરીને, પોતાનું મોઢું વસ્ત્ર (મુખકોશ) થી બાંધીને અને કંઈ પણ બોલ્યા વગર શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરવી જોઈએ ૭૭

ધર્મનું આરાધન —

पीडयेन्न जरा यावद् व्याधिर्यावन्न बाधते ।
मृत्युर्धावति नो यावत्, तावद् धर्मो विधीयते ॥ ७८ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० ७६९ (य वि. ग्र)

જ્યાં લગી ઘડપણે પીડા ન કરી હોય જ્યાં લગી રોગે બાધા ન કરી હોય અને જ્યાં લગી મરણ આવ્યું ન હોય ત્યાં લગીમાં ધર્મનું સાધન કરી શકાય છે ૭૮

सुखं च न विना धर्मात्,तस्माद्धर्मपरो भवेत् ।
भक्त्या कल्याणमित्राणि सेवतेतरदूरग. ॥ ७९ ॥

अष्टाङ्गहृदय (वाग्भट) अध्याय २, श्लो० २०

ધર્મ વગર સુખ નથી (મળતું) તેથી ધર્મપરાયણ થવું જોઈએ, અને ઈતર-પાપમિત્રોથી દૂર રહીને કલ્યાણકારી પુણ્યશાળી મિત્રોની ભક્તિપૂર્વક સેવા કરવી જોઈએ. ૭૯

वैराग्यशुद्धधर्मा, देवादिसत्तत्त्वविद्विरतिधारी ।
संवरवान् शुभवृत्ति , साम्यरहस्य भज शिवार्थिन् ॥८०॥

अध्यात्मकल्पद्रुम श्लो० ४

વૈરાગ્યે કરીને શુદ્ધ નિષ્કલંક ધર્મવાન થા, (સાધુના દશ યતિધર્મ અને શ્રાવકના બાર વ્રત તેમજ આત્મગુણોમાં રમણતા કરવારૂપ શુદ્ધ ધર્મવાળો થા) દેવ, ગુરુ, ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણનારો થા, સર્વ પ્રકારના સાવદ્ય યોગથી નિવૃતિરૂપ વિરતિ ધારણ કર (સત્તાવન પ્રકારના) સંવર વાળો થા, તારી વૃત્તિઓને શુદ્ધ રાખ અને સમતાના રહસ્યને તું ભજ ૮૦

સાચો ધર્મી:—

शैवो वाच्यः स एवान्यशिवकरणधी, सत्प्रयामः सदैव,
प्रोक्तः सन् वैष्णवो यः परभयहरणे व्याप्तचित्तो भवेत् सः ।
वाच्यो जैन स शुद्धोऽखिलजनमनसा सौख्यदः सद्गुणो य
आर्षे सत्पारसी यो विदधति विधिना नामधारी तदन्यः । ८१॥

धर्मवियोगमाला, श्लो० ३९

જે હમેશા બીજાનુ ભલુ કરવાની ભાવનાવાળો હોય અને સારુ કામ કરનાર હોય તે **શૈવ** છે જે બીજાના ભયને (દુ ખને) ટાળવા માટે પોતાના ચિત્તથી (વચન-શરીરની સાથે મનથી પણ) પ્રયત્ન કરતો હોય તે સાચો **વૈષ્ણુવ** છે જે જગતના સઘળા પ્રાણીઓને સુખ આપનાર અને ગુણિયલ હોય તે શુદ્ધ **જૈન** છે અને જે ઋષિભાષિત-આત્મ તત્ત્વોપયોગી કાર્ય કરે છે તે સાચો **પારસી** છે બાકીના તો બધાય નામ ધારી છે અર્થાત સાચા શૈવ, વષ્ણુવ, જૈન અને પારસી નથી ૮૧

જૈનધર્મનો પ્રચાર—

विचार्य सम्यक् समयस्य पद्धतिं,
युक्त्याऽनुभूत्या च समन्तताद् भुवि ।
सुश्रावकै साधुगणै सुसाधनै,
प्रचारणीया जिनधर्मभावना ।' ८२ ॥

मुनि हिमांशुविजय

યુક્તિ અને અનુભવથી જમાનાનો તથા આગમનો વિચાર

કરી (જમાનાને ઓળખી) સાચા શ્રાવક તથા સાધુએ ઉચિ ઉપાયોથી જગતમા જૈનધર્મની ભાવનાનો વિસ્તાર કરે જોઈએ ૮૨

અન્ય દર્શનોનુ અકાર્ય:—

स्वय कुमार्ग लपता नु नाम, प्रलम्भमन्यानपि लम्भयन्ति ।
सुमार्गग तद्विदमादिशन्तमसूयया ऽन्धा अवमन्वते च ॥ ८३॥

अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका (हेमचन्द्र), श्लो० ७

જેઓ અસૂયાવડે અધ્ર થયેલા છે તેઓ પોતે ભલે કુમાર્ગનો ઉપદેશ આપો, પરતુ તેઓ બીજા સન્માર્ગવાળાને પણ ઉપાલભ આપે છે એટલે કે સસારસમુદ્રમા નાખવાનો પ્રયાસ કરે છે, તથા જે સન્માર્ગમા રહેલા છે, સન્માર્ગને જાણે છે અને સન્માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે તેમની પણ તેઓ અવગણના કરે છે ૮૩

જૈનદર્શનનુ મહત્ત્વ —

प्रादेशिकेभ्य परशासनेभ्य , पराजयो यत् तव शासनस्य ।
खद्योतपोतद्युतिडम्बरेभ्यो विडम्बनेय हरिमण्डलस्य ॥ ८४ ॥

अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका (हेमचन्द्र), श्लो० ८

(સમસ્ત નયમાથી માત્ર નયના એક) પ્રદેશને જ માનનારાપર શાસન થકી જે તમારા શાસનનો પરાભવ તે તો પત ગિયાના બચ્ચાની કાતિના આડબરથકી સૂર્યમડળની વિડબના તુલ્ય છે (એટલે કે પત ગિયો પોતાની કાતિવડે સૂર્યની કાતિનો પરાભવ કરે તેવુ તે અશક્ય છે) ૮૪

२ व्यवहारिक विभाग

ક્ષત્રિયનો શબ્દાર્થ:—

नो क्षत्रशब्दस्यार्थं त्व, जानामि यद्हो क्षतात् ।
त्रायन्ते सकल लोक, कथ्यन्त क्षत्रियास्ततः ॥ ८५ ॥

पाश्र्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ९, श्लो० १२० (य वि ग्र)

તને ક્ષત્રિય શબ્દનો અર્થ ખબર નથી લાગતો (એ શબ્દનો અર્થ એ છે કે) દુખથી બધા લોકનુ રક્ષણ કરવાના કારણે જ તે ક્ષત્રિય કહેવાય છે ૮૫

બ્રાહ્મણનુ સ્વરૂપ:—

योगस्तपो दमो दान, सत्य शौच दया श्रुतम् ।
विद्याविज्ञानमास्तिक्यमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ ८६ ॥

वशिष्ठस्मृति.

યોગ, તપ, ઇંદ્રિયોનુ દમન, દાન, સત્ય પવિત્રતા, દયા, શાસ્ત્રનુ શ્રવણ, વિદ્યા, વિજ્ઞાન અને આસ્તિકતા, આ બ્રાહ્મણનુ લક્ષણ છે ૮૬

અયોગ્ય બ્રાહ્મણ પૂજનફળ —

धिग् राज्य तस्य राज्ञो वै, यस्य देशेऽधमा जनाः ।
पूज्यन्ते ब्राह्मणा मूर्खा दानमानादिकैरपि ॥ ८७ ॥

स्कन्ध ३, अध्याय १० श्लो० ३२

તે રાજાના રાજ્યને ધિક્કાર છે કે જેના દેશમા અધમ માણસો (અને) મૂર્ખ એવા બ્રાહ્મણો, દાન અને સન્માન વગેરેથી પૂજાય છે ૮૭

કુબ્રાહ્મણ–

परकार्यविहन्ता च, दाम्भिकः स्वार्थसाधक ।
छली द्वेषी मृदु· क्रूरो विप्रो मार्जार उच्यते ॥ ८८ ॥

પારકાનુ કામ બગાડનાર, દભ કરનાર, સ્વાર્થસાધુ, છળ કરનાર, દ્વેષ રાખનાર, નમાલો અને ઘાતકી, આવા પ્રકારના બ્રાહ્મણને બિલાડા જેવો કહ્યો છે ૮૮

वापीकूपतडागानामारामसुरवेश्मनाम् ।
उच्छेदने निराशङ्क , स विप्रो म्लेच्छ उच्यत ॥ ८९ ॥

વાવ, કુવા, તળાવ, બગિચા અને દેવમદિરનો નાશ કરવામા જે અચકાય નહી તે બ્રાહ્મણને મ્લેચ્છ કહ્યો છે ૮૯

देवद्रव्य गुरुद्रव्य, परदाराभिमर्शनम् ।
निर्वाहः सर्वभूतेषु, विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥ ९० ॥

દેવદ્રવ્ય ખાનાર, ગુરુદ્રવ્ય ખાનાર, પરદારાનો સગ કરનાર અને દરેક પ્રકારના પ્રાણીઓમા નિર્વાહ કરનાર બ્રાહ્મણને ચાડાલ કહ્યો છે ૯૦

અપૂજ્ય પૂજન ફળ–

अपूज्या यत्र पूज्यन्ते, पूज्यानां च व्यतिक्रम ।
त्रीणि तत्र भविष्यन्ति, दुर्भिक्ष मरण भयम् ॥ ९१ ॥

જ્યા પૂજવાને અયોગ્યનુ પૂજન થાય છે અને પૂજ્યોનો તિરસ્કાર થાય છે ત્યા દુકાળ, મરણ અને ભય એ ત્રણે (આફતો) થાય છે. ૯૧

સુપાત્રના ભેદ—

> पात्र च त्रिविधं तत्र, समताश्रीविभूषिताः ।
> ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्नत्रयान्विता. ॥ ९२ ॥
> प्रशान्ततनुवाक्चित्ता भक्ष्यमात्रोपजीविनः ।
> रताः परहिते नित्य, यतयः पात्रमुत्तमम् ॥ ९३ ॥
> सम्यग्दर्शनरन्तस्तु, देशचारित्रयोगिनः ।
> यतिधर्मेच्छव, पात्र, मध्यमं गृहमेधिनः ॥ ९४ ॥
> सम्यक्त्वमात्रसन्तुष्टा व्रतशीलेषु नि.स्पृहाः ।
> तीर्थप्रभावनोद्युक्तास्तृतीय पात्रमुच्यते ॥ ९५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य) सर्ग ६, श्लो० ५४७ थी ५५० (य वि ग्र.)

પાત્ર ત્રણ પ્રકારનુ કહ્યુ છે તેમા (૧) સમતારૂપી લક્ષ્મીથી શોભતા, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ત્રણ રત્ને કરીને સહિત, અત્યત શાત મન, વચન અને કાયાવાળા, ભક્ષ્ય પદાર્થોથી જ આજીવિકા કરનારા અને પારકાના ભલામા સદા તત્પર રહેનાર એવા મુનિઓ ઉત્તમ પાત્ર સમજવા, (૨) સમ્યગ્દર્શને કરીને સહિત, દેશચારિત્ર–શ્રાવકધર્મ–સહિત અને સાધુ ધર્મની ઇચ્છાવાળા એવા ગૃહસ્થો મધ્યમ પાત્ર સમજવા (૩) જેઓ સમકિતમાત્રથી સતુષ્ટ [illegible] હોય, વ્રત અને [illegible] વિષે ઉદાસીન હોય અને તીર્થ [illegible]

કરવામા તત્પર હોય તે ત્રીજા પ્રકારનુ-સાધારણ પાત્ર સમજવુ ૯૨-૯૫

અનર્થના કારણો.–

हिंसास्तेयान्यथाकाम, पैशुन्य परुषानृते ।
सम्भिन्नालापव्यापादमभिध्यादृग्विपर्ययम् ॥ ९६ ॥
पाप कमति दशधा, कायवाङ्मानसैस्त्यजेत् ।

अष्टाङ्गहृदय (वाग्भट), अध्याय २, श्लो० ११

હિંસા, ચોરી, અયોગ્ય મૈથુન, ચાડી, કઠોર વચન, અસત્ય વચન, ભેદી વાર્તાલાપ, બીજાનુ ભુડુ વિચારવુ, પરદ્રવ્યની ઇચ્છા, અને દૃષ્ટિનો વિપર્યાસ આ દશ પ્રકારનુ પાપકર્મ મન, વચન અને કાયાથી તજવુ ૯૬

મધ્યમ પુરુષ:–

ये रागग्रस्तमनसो विवेकविकला नरा ।
कथामिच्छन्ति कामस्य, राजसास्ते हि मध्यमा ॥९७॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० १०३१

જે લોકોના મન રાગવાળા છે અને જે વિવેકહીન છે તથા કામની ઇચ્છા કરે છે તે મધ્યમ કોટિના રાજસ પુરુષ છે ૯૭

અધમ પુરુષ–

मायाशोकभयक्रोधलोभमोहमदान्विता ।
ये वाञ्छन्ति कथामेव, तामसास्ते नराधमा ॥ ९८ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० १०३४

માયા, શોક, ભય, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને મદે કરીને સહિત એવા જે માણુનો અર્થવ્યા (પૈસાની ચર્ચા) ઇચ્છે છે તે તામસિક પ્રકૃતિના અધમ પુરુષો જાણવા ૯૮

નીચનો સ્વભાવઃ–

छिन्नेषु रावणे तुष्टः, शम्भुर्दशसु मूर्द्धसु ।
शतेऽपि शिरसा छिन्ने, दुर्जनस्तु न तुष्यति ॥९९॥

नलविलास, अङ्क ७, श्लो० ११.

(રાવણે પોતાના) દશ મસ્તકોને છેદ્યા ત્યારે મહાદેવ રાવણ ઉપર તુષ્ટમાન થયા, પરંતુ સેંકડો મસ્તકો છેદ્યા છતા દુર્જન માણુસ તુષ્ટમાન થતો નથી ૯૯

रूक्षं वपुर्न च विलोचनहारि रूपं,
न श्रोत्रयोः सुखदमारटितं कदाचित् ।
इत्थं न साधु तव किञ्चिदिदं तु साधु,
तुच्छे रतिः करभ ! कण्टकिनि द्रुमे यत् ॥१००॥

अन्योक्तिमुक्तावली (नि. सा)

હે ઊંટ ! તારુ શરીર લૂખુ-સુકુ (બરછટ) છે, તારુ રૂપ મનુષ્યોના નેત્રને હરણુ કરનારુ (મનોહર) નથી અને તારો શબ્દ કદાપિ મનુષ્યના શ્રોત્રને સુખ આપનાર નથી આ પ્રમાણે તારુ કાંઇ પણુ સારુ નથી તોપણુ એટલુ તો એક સારુ છે કે તુચ્છ કાંટાવાળા વૃક્ષ ઉપર તારે પ્રીતિ છે ૧૦૦

शैत्यं नाम गुणस्तवैव भवति स्वाभाविकी स्वच्छता,
किं ब्रूमः शु[illegible] व्रजन्त्यशुचयः स्पर्शेन यस्यापरे ।

किं वाच्य. परमुच्चपवे स्तुतिपद यज्जीवन देहिना,
त्व चेन्नीचपथेन गच्छसि पय. । कस्त्वा निरोद्धु क्षम. ? ॥१०१॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० २०८ (य वि ग्र)

હે પાણી ! શીતળતાનો ગુણ તારો જ છે, તારી સ્વચ્છતા-નિર્મળતા સ્વભાવથી જ છે, તારી પવિત્રતા વિષે તો શુ કહીએ ? કેમકે તારા સ્પર્શ વડે બીજા અપવિત્ર હોય તે પણ પાવનતાને પામે છે, આથી વધારે તારી સ્તુતિ શી કરવી ? પ્રાણીઓનુ જીવન જ તુ છે આવો છતા પણ તુ જો નીચ માર્ગે જાય તો પછી તને રોકવાને કોણ સમર્થ છે? ૧૦૧

अपात्रे रमते नारी, नीच गच्छति कूलिनी ।
गिरौ वर्षति पर्जन्यो लक्ष्मी' श्रयति निर्गुणम् ॥१०२॥

त्रिषष्टि०, पर्व ९, सर्ग ४, श्लो० ११

સ્ત્રી અપાત્ર (કુરૂપ) સાથે ક્રીડા કરે છે, નદી નીચે જાય છે, મેઘ પર્વત પર વરસે છે અને લક્ષ્મી નિર્ગુણ જનની પાસે જાય છે ૧૦૨

સેવાનિંદા.—

सेवा श्ववृत्तिर्यैरुक्ता, न तै' सम्यगुदाहृतम् ।
श्वान कुर्वन्ति पुच्छेन, चाटु मूर्ध्ना तु सेवका: ॥१०३॥

श्राद्धविधि, पृ० ८७, (आत्मा स)

આજીવિકાને માટે પરની જે સેવા કરવી તે તો શ્વાનવૃત્તિ છે—એમ જે પડિતોએ કહ્યુ છે, તેઓએ બરાબર ઠીક કહ્યુ

નથી, કેમકે કૂતરાઓ પોતાના પૂછડાવડે પરની ખુશામત કરે છે, અને સેવકો તો મસ્તક વડે પરની ખુશામત કરે છે, તેથી સેવકો કૂતરાથી પણ વધારે નીચ છે ૧૦૩

શસ્ત્ર વગરનો વધ —

आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणा, गुरूणा मानमर्दनम् ।
पृथक्शय्या च नारीणा (मर्मवाक्य च लोकाना)मशस्त्रवध उच्यते॥

चाणक्यनीति

રાજાની આજ્ઞાનો ભગ, ગુરુના માનનુ ખડન અને સ્ત્રીઓની જુદી શય્યા અથવા લોકોના મર્મનુ વચન આ સર્વ તેમને શસ્ત્ર રહિત વધ કહેવાય છે ૧૦૪

ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ—

स्वेषु दारेषु सन्तोषः, शौच नित्यानसूयता ।
आत्मज्ञान तितिक्षा च, धर्माः साधारणा नृप !॥१०५॥

आनृशस्यमहिंसा चाप्रमादः सविभागिता ।
श्राद्धकर्मातिथेय च, सत्यमक्रोध एव च ॥ १० ॥६

महाभारत, शान्तिपर्व, अध्याय ३०२

પોતાની પત્નીમા સતોષ, પવિત્રતા, કદી પણ ઇર્ષ્યા નહી કરવાપણુ, આત્માનુ જ્ઞાન, ત્યાગની ભાવના, દયાળુપણુ, અહિંસા, ઉદ્યમ, મૈત્ર-સુશ્રૂષા, શ્રદ્ધા, પરોણાગત, સત્ય અને અક્રોધ આ, હે રાજા, (ગૃહસ્થોના) સાધારણ ધર્મ છે ૧૦૫–૧૦૬

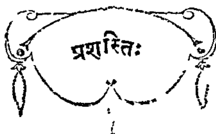
साधु सुख —

तुष्कर्माभ्यासव शीगा, प्रयतन्ते सुखाऽधिका ।
नन्वाध्यनुगाप्यं नूनसन्त सिद्धा जना ॥१०७॥

मुनि हिमांशुविजय.

[illegible] ઉ તેવા સુખને મે [illegible] [illegible] દોષથી [illegible] કરે છે, જ્યારે [illegible] [illegible] છે [illegible] તો [illegible] [illegible] પ્રયત્ન કરે છે ૧૦૭

पघराद् श्रीमणिभद्रो
विजयतेतराम्



जरा जरासन्धनृपेण मुक्ता, निश्चेष्टमातेनुषी कृष्णसैन्यम् ।
पलायिता यत्स्नपनाम्बुना त, शङ्खेश्वर पार्श्वजिन नमामि ॥१॥

अद्याप्यनश्वरहिता विबुधाः सुधाभा,
भवामयप्रशमनीं शमनीयतापाम् ।
वाच निपीय ममतामसमा श्रयन्ते,
यस्य स्तवीमि चरम तमह जिनेशम् ॥ २ ॥

जगत्प्रभोस्तस्य मुखाद् विनिर्गता,
निशम्य रम्या त्रिपदीं विनिर्ममे ।
यो द्वादशाङ्गीं शिवमार्गदीपिका,
जीयात् सुधर्मा गणभृत् स सर्वदा ॥ ३ ॥

तत्पट्टे क्रमशो जम्बूस्वामिप्रभृतयस्ततः ।
सूरयो भूरयोऽभूवन्नज्ञानतिमिराशरः ॥ ४ ॥

अकब्बरक्षोणिपतिः स्वराज्ये, यस्योपदेशैः प्रतिबोधमाप्य ।
अमारिमुद्घोपयति स्म सूरि ,श्रीहीरपूर्वो विजयस्ततोऽभूत् ॥५

[illegible] रराजनी,
[illegible] मुनिभि [illegible] ।
[illegible]
[illegible] विजयो गणी ॥ ६ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ७ ॥

श्रीपुण्यविजयो नाम्ना, मुनिराजो [illegible] ।
[illegible], मुनीनां [illegible] ॥ ८ ॥ पुनश्च ।

[illegible],
[illegible] ।
[illegible],
[illegible] मुनीन्द्रः ॥ ९ ॥

[illegible],
[illegible] ।
[illegible],
[illegible] ॥ १० ॥

[illegible] जैन,
[illegible] ।
[illegible]
[illegible],
[illegible] ॥

यस्यातिविस्मयकरान् प्रतिभापटुत्व-
वैदुष्यधैर्यमुनिवादिगुणान् समीक्ष्य ।
काशीनृपः सह बुधैर्विविधप्रदेशै-
र्दत्ते स्म सूरिपदवीं महताऽऽदरेण ॥१२॥ (त्रिभिर्विशेषकम्)

तदीयशिष्यो विबुधो महात्मा, य शान्तमूर्त्तिः प्रथितः पृथिव्याम् ।
आबूशिलालेखसुसंग्रहं च, व्यधात् पुरातत्त्वसुशोधपूर्वम् ॥१३॥

अन्येऽपि येन रचिता बहवः प्रबन्धाः,
सिन्धून् पुनर्विहरता प्रतिबोध्य लोकान्।
हिंसासुरादि निनिवारितमुग्रपाप,
जीयाज्जयन्तविजयः स गुरुर्मदीयः ॥१४॥ (युग्मम्)

इतश्च गूर्जरेष्वस्ति, राजधन्यपुर पुरम् ।
उत्तुङ्गै. प्रवरैरर्हन्मन्दिरैः परिमण्डितम् ॥ १५ ॥

श्रेष्ठी त्रिकमचन्द्रोऽभूत्, तद्वास्तव्यो वणिग्वर. ।
जिनेन्द्रदेशित धर्मे, सदा स्थिरदृढाशय ॥ १६ ॥

तस्य प्रधानदेवीति, धर्मपत्न्यजनिष्ट या ।
सदाचारा सुशीला च, पतिभक्तिपरायणा ॥ १७ ॥

तयोर्मोंघीतिनामास्ति, धर्मकर्मरता सुता ।
पुत्रौ स्तो हरगोविन्दवृद्धिचन्द्राभिधौ पुनः ॥ १८ ॥

लब्धव्युत्पत्तिको ज्येष्ठो न्यायव्याकरणादिषु ।
अभूदध्यापको यङ्गविश्वविद्यालये चिरम ॥ १९ ॥

संपादितान्यनेकानि, तेन शास्त्राणि धीमता ।
कृतः प्राकृतशब्दानां, कोशोऽपूर्वश्च विश्रुतः ॥२०॥ (युग्मम्)

अनुजस्तु गुरोः पार्श्वे, दीक्षां भागवतीं श्रयन् ।
गुरुणा कृतया ख्यातो, विशालविजयाख्यया ॥ २१ ॥

गुरोः प्रसादतस्तेनालोड्य शास्त्राम्बुधिं ततः ।
साराणि सूक्तरत्नान्यादाय ग्रन्थः कृतो ह्ययम् ॥ २२ ॥

मनसा सावधानेन, कृतेऽत्र ग्रन्थकर्मणि ।
काश्चन स्खलना या स्युस्ता मे क्षाम्यन्तु सज्जनाः ॥ २३ ॥

समाप्तोऽयं
सुभाषित-पद्य-रत्नाकरनामा
ग्रन्थः

સુભાષિત–પદ્ય–રત્નાકરના ચાર ભાગના

શ્લોકોની

अकारादि–अनुक्रमणिका

समाप्तोऽय

चतुर्भागात्मक-सुभाषित-पद्य-रत्नाकरस्य

श्लोकानामकारानुक्रम

અગાઉથી થયેલા માનવંતા ગ્રાહકો

[સુભાષિત પદ્ય રત્નાકર ગ્રંથના અગાઉથી કિંમત ભરીને થયેલા ગ્રાહકોને ચાર ભાગમા સંપૂર્ણ આખો ગ્રંથ ચાર રૂપિયામા ઘેર બેઠા પહોચાડવાનુ ઠરાવવામાં આવ્યુ હતુ, તે હિસાબે અગાઉથી થયેલા ગ્રાહકોના નામોનુ લીસ્ટ]

રાધનપુર (ગુજરાત)

નામ	નકલ
૧ પંડિત હરગોવિંદદાસ ત્રીકમચંદ શેઠ	૩૭
૨ શાહ મણીલાલ ભાણાભાઈ	૨૫
૩ શેઠ ગોડીદાસ ડોનાચંદની પેઢી	૨૫
૪ શેઠ લલ્લુભાઈ ન્યાલચંદ	૨૦
૫ શાહ સોમચંદ ગમાનચંદના ટ્રસ્ટ તરફથી હા ટ્રસ્ટીઓ	૧૫
૬ પારેખ ભોગીલાલ ચુનીલાલ	૧૧
૭ કોરડિયા જીવાભાઈ પરતાપમ્રી	૧૦
૮ શાહ કાન્તિલાલ સુખમલ	૧૦
૯ શાહ જમનાલાલ ભીખાલાલ	૭
૧૦ વકીલ હરજીવનદાસ દીપચંદ	૫
૧૧ ધામી નેમચંદ ખેંગારશી	૫
૧૨ ગાધી લેરચંદ પરશોતમ	૫
૧૩ વખારીયા નાથાલાલ રવજી	૫
૧૪ મણીઆર માણેકલાલ ભાણજી ગુલાબચંદ	૫
૧૫ શાહ હઠીચંદ મેઘજી હા ટ્રસ્ટીઓ	૫
૧૬ શેઠ સાર મણીલાલ બકોર	૫

૧૭ દોશી નાગરદાસ પુજમલ	૫
૧૮ દલાલ રતિલાલ પ્રેમચંદ હાલ મુબઈ	૫
૧૯ ડૉકટર ચિમનલાલ ભૂદરદાસ	૩
૨૦ વોરા દલસુખ વરૂપચંદ	૩
૨૧ ભીલોરા દલસુખ અનોપચંદ	૩
૨૨ શેઠ ધરમચંદ ગેનચંદ	૩
૨૩ સંઘવી અમૃતલાલ કચરાચંદ	૩
૨૪ શાહ હરજીવન સાનચંદ	૩
૨૫ શાહ જમનાલાલ કેશરીચંદ	૩
૨૬ શાહ માણેકલાલ અમુલખ	૩
૨૭ શાહ હેરચંદ ભુદરભાઇ	૨
૨૮ કોઠારી મગળજી જસરાજ	૨
૨૯ શેઠ ભુદરદાસ શામજી	૨
૩૦ શાહ ગુલુચંદ ઇન્દ્રાચંદ	૨
૩૧ વકીલ ચુનીલાલ મયાચંદ	૨
૩૨ શાહ જેશીંગલાલ ચુનીલાલ	૨
૩૩ ખડોર કરમચંદ ઉજમશી	૨
૩૪ હગાડા જગજીવન સવાઇચંદ	૨
૩૫ શાહ ચંદુલાલ જેઠાલાલ હા ઝીણીબાઇ	૨
૩૬ શેઠ નરોત્તમદાસ નગીનદાસ હા ટ્રસ્ટીઓ	૨
૩૭ કોઠારી વાડીલાલ ઇશ્વરદાસ	૨
૩૮ મશાલીયા મણીલાલ કરમચંદ	૨
૩૯ વીરવાડીયા વૃદ્ધિલાલ મગનલાલ	૨
૪૦ પટવા મણીલાલ કીશોર	૧
૪૧ પારેખ જેઠાલાલ હેમચંદ	૧

૪૨ દોશી મહાસુખ હરગોવિંદ	૧
૪૩ શાહ દલસુખ ફતેચંદ	૧
૪૪ ભીલોટા અમૃતલાલ છગનલાલ	૧
૪૫ શાહ ભીખાલાલ વલમજી	૧
૪૬ મોરખીયા જયંતીલાલ વાડીલાલ	૧
૪૭ એક સદ્દગૃહસ્થ	૧
૪૮ મેતા કાળીદાસ જેઠાલાલ	૧
૪૯ કોરડીયા કેશરીચંદ હઠીચંદ	૧
૫૦ વખારીયા હીરાલાલ ગંભીરમલ	૧
૫૧ શાહ દામોદરદાસ કેશરીચંદ	૧
૫૨ શાહ બકોરદાસ છોટમલાલ	૧
૫૩ કંદોઇ ભગવાનજી	૧
૫૪ શાહ મનસુખલાલ નીહાલચંદ	૧
૫૫ કટારીયા લેરચંદ જેઠાલાલ	૧
૫૬ ઝોટા મુન્નિલાલ કરમચંદ	૧
૫૭ શેઠ વાલજી ભીખાલાલ	૧
મુંબઇ	
૫૮ ધી લીલાવતી દેવીદાસ કાનજી	૨૫
બ્યાવર (નયા શહેર)	
૫૯ કોઠારી કુંદનમલજી લાલચંદજી	૨૫
૬૦ શેઠ ઓઘડભાઇ રામજી (ભાવનગરવાલા)	૧૨
ઉદયપુર (મેવાડ)	
૬૧ સીંગરપાડીયા ભમરમલજી	૧
૬૨ [illegible] ...લાલ વિજયસિંહ	૧

૬૩ ગોકુલચંદજી	૧
૬૪ સીરોહીયા વીરચંદજી સાહેબલાલજી	૧
૬૫ રોપનલાલજી મદીવાલા	૧
૬૬ બક્તાવરમલજી મદીવાલા	૧
૬૭ સંપતલાલજી પુંજાવત	૧

વાવ

૬૮ વાવ જૈન લાયબ્રેરી હા રિખવચંદ ત્રિભોવન	૧
૬૯ પં પુષ્પવિજયજી ગણી હા મુનિ ખીમાવિજયજી	૧

ગોધરા

૭૦ શાહ સાંકલીલાલ તલકચંદ	૧

ઝીંઝુવાડા

૭૧ માસ્તર સુખલાલભાઈ રવજી	૧

રાજકોટ

૭૨ ડોકટર વીરચંદભાઈ લવચંદ દોશી	૧



શ્રી હિમાંશુવિજયજીના લેખો

સ્વ૰ મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજીએ ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્યની કલકત્તા યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ આપીને, પોતાની વિદ્વત્તાનો પરિચય જેમ જગતને કરાવ્યો હતો તેમ તેમણે આત્માનંદ પ્રકાશ, જૈનધર્મ પ્રકાશ, જૈન જ્યોતિ, વીર, પ્રભાત, જૈન મિત્ર, જૈન સત્યપ્રકાશ, ગંગા, કૌમુદી, પ્રજાબંધુ, પુસ્તકાલય, સાહિત્ય, બુદ્ધિપ્રકાશ આદિ હિન્દી તથા ગુજરાતી અતિ પ્રસિદ્ધ પત્રોમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, હિન્દી, ગુજરાતી ભાષામાં ઐતિહાસિક, સાહિત્યિક અને શિક્ષણ સંબંધી લેખો લખીને પોતાની સંશોધકબુદ્ધિનો અને સાહિત્યપ્રિયતાનો પરિચય કરાવ્યો હતો, એ કોઇથી અજાણ્યું નથી. આ બધાય લગભગ ૭૦ જેટલા લેખોનો સંગ્રહ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે. ઐતિહાસિક શોધખોળોથી ભરેલા આ ગ્રંથનું સંપાદન મુનિરાજશ્રી હિમાંશુવિજયજીના ગુરુ, પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર મુનિરાજશ્રી વિદ્યાવિજયજીએ ઘણી જ યોગ્યતાપૂર્વક કર્યું છે. ૬૫૦ થી ૭૦૦ પાનાનો ગ્રંથ, ઊંચા ગ્લેઝ કાગળો, પાકું બાઇન્ડિંગ છતાં, કિંમત માત્ર બે રૂપિયા રાખવામાં આવેલ છે. આ ગ્રંથ શ્રી હિમાંશુવિજયજીના સ્મારકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.

મુનિરાજોને વ્યાખ્યાનમાં વાચવા લાયક પત્રાકાર બે ગ્રંથો

૧ પર્વકથાસંગ્રહ, ૨ દ્વાદશવ્રતકથાસંગ્રહ

આ બન્ને ગ્રંથ ૬૦ રતલી લેઝરપેપર ઉપર છપાવવામાં આવ્યા છે. પત્રાકારે છે. સંસ્કૃતનું સાધારણ જ્ઞાન ધરાવનાર પણ વ્યાખ્યાનમાં વાંચીને શ્રોતાઓને આનંદ આપી શકે છે, કારણ કે કથાઓ અત્યંત સરસ છે અને ભાષા ઘણી સરળ છે. સ્વર્ગસ્થ વિદ્વાન મુનિરાજશ્રી હિમાંશુવિજયજીએ આનું સંપાદન કર્યું છે. [illegible] બાર આના છે.